

Частина перша

Мандрівники

Аун, син Тура, любив підземну місцевість. У товаристві Зура, сина Землі, останнього з племені Людей-без-плечей, винищеного рудими карликами, він ловив у підземних річках сліпих риб і синюватих раків.

Аун і Зур, траплялося, по кілька діб мандрували вздовж печерної річки. Часто берег її був не ширший за карниз, і доводилося пролазити крізь вузькі щілини в порфірі, гнейсі чи базальті. Зур запалював смолоскип, і багряне світло жваво плигало на кварцові склепіння та на хвилі повноводної річки. Тоді мандрівники нахилялись і дивились, як плавають мертвобліді тварини, потім уперто шукали нових ходів чи йшли далі, аж до глухої стіни, з-під якої виривалась річка. Перед стіною вони надовго зупинялись. Їм кортіло подолати цю загадкову перешкоду, на яку уламри наштовхувались вже шість весен.

Аун, що походив від Нао, сина Леопарда, за звичаєм належав братові своєї матері. Проте йому ближче до серця був Нао, від котрого він унаслідував поставу і невтомні груди. Волосся Ауна спадало з голови густими пасмами, як грива баского коня, а очі були кольору глини. Сила робила Ауна страшним, але він частіше, ніж Нао, дарував життя переможеним, коли ті вже лежали долілиць. Ось чому його мужність викликала в уламрів не тільки захоплення, але й презирство. Він полював сам із Зуром, який через своє слабосилля був би нічого не вартий, коли б не вмів спритно розшукувати камінці для добування вогню та виготовляти трут із трухлого дерева.

У Зура стан був вузький, як у ящірки, а тіло, здавалось, зовсім не мало плечей. Такими були всі ва — Люди-без-плечей.

Думав Зур хоч і повільно, зате був винахідливіший, ніж уламри.

Зур любив підземну місцевість ще дужче, ніж Аун: його батьки, як і батьки його батьків, жили на землях, багатих на воду, де річки часто ховалися в скелях або без сліду зникали в гірських проваллях.

Якось вранці Аун і Зур прийшли на берег річки. Вони бачили, як зійшло багряне сонце і осяяло землю рожевозолотим промінням. Зур знав, що йому приємно дивитися на хвилі, Аун же відчував цю приємність несвідомо. Вони рушили до країни печер. Перед ними звелася висока неприступна гора: її верхів'я було схоже на довгий мур. Далеко-далеко, на північ і на південь, воно підносилося нагромадженням неприступних скель. Аун і Зур хотіли перейти гору, — цього прагнули всі уламри.

Уламри прийшли з північного заходу і вже п'ятнадцять років просувались на південний схід. Спершу їх добре налякали землетруси. Побачивши згодом, що нова земля стає все принаднішою та багатшою на здобич, вони остаточно осіли на ній.

А все ж ця гора дратувала їх.

Аун і Зур сіли відпочити біля очеретів, під чорними тополями. На протилежному березі з'явилися три мирні велетенські мамути, і сайгаки біля річки кинулися врозтіч. Біля кам'янистого рогу хлюпався у воді носорог. Якась дивна енергія сколихнула сина Нао; його душа, більш невгамовна, ніж у лелеки, жадала перемоги над простором. І коли він підвівся, то пішов проти води аж до тієї дикої щілини, з якої вибігала річка. В сутінках замигтіли кажани. Мандрівнича пристрасть опанувала юнака, і він сказав Зурові:

— Там, за горою, нові землі!

Зур відповів:

— Річка тече з сонячних земель!

Його сонне око, що нагадувало око плазуна, спинилось на променистих очах Ауна. В цю мить Зур збагнув бажання уламра. Мрійний розум Людей-без-плечей підказував йому, що струмочки й річки мають свій початок.

В печері стало зовсім темно. Зур запалив одну з смолистих гілок, що приніс з собою. Та вони могли йти і без світла, бо досить добре знали місцевість, йшли довго, залишаючи за собою звивини проходів, перестрибуючи через провалля. А в вечірній час лягли спати, попоївши печених раків.

Їх розбудив поштовх, що йшов ніби з глибини землі. Чути було, як покотилось каміння, потім усе стихло. Ледве спалахнувши, їхня тривога згасла, і вони знову поснули. Але коли рушили далі після відпочинку, то знайшли на шляху кам'яні брили і відірвані уламки скель.

Тоді спогади спливали в пам'яті Зура.

— Земля двигтіла! — сказав він.

Аун не зрозумів, та й не силкувався зрозуміти, його думка була жвава, смілива й коротка: вона не йшла далі розуміння безпосередніх перешкод чи рухів живих істот. Нетерплячка, що зростала в ньому, прискорила ходу, і на другий вечір вони вже досягли місця, де печера закінчувалась стіною.

Щоб краще бачити, Зур запалив ще один смолоскип. У світлі, що попливло по гнейсових стінах, таємниче заблищали мінерали.

Товариші скрикнули: вони побачили в стіні широку щілину.

— За нею — земля! — вигукнув Зур.

Аун підбіг і схилився над щілиною. Вона була ширша за людину. І хоч знав він, якою пасткою може стати щойно тріснуте кам'яне склепіння, нетерплячка потягла його в це провалля, йти було важко, — увесь час доводилось перелазити й переплигувати через каміння. Зур ішов слідом за сином Тура; в ньому жила якась невиразна ніжність, що змушувала поділяти небезпеки і перетворювала обережність на відвагу.

Щілина стала такою вузькою, що вони мушили йти боком. Повітря було важке, немов надихане каменем. Несподівано шлях перегородив гострий виступ, і вони не могли навіть нахилитися. Становище здавалося безвихідним.

Схопивши свою нефритову сокиру, Аун ударив нею по виступу з таким гнівом, ніби то був ворог. Камінь похитнувся. Воїни зрозуміли, що його можна вивернути із скелі. Зур встромив свій смолоскип у щілину і почав допомагати Аунові. Камінь захитався дужче. Вони налягли з усієї сили. Гнейс тріснув, покотилося дрібне каміння, важко гупнула вивернута брила. Хід був вільний.

Далі він розширився, йти стало легше. Повітря посвіжішало, і незабаром вони опинилися в новій печері. Аун, як зачарований, побіг уперед, аж поки його не спинила темрява, бо Зур загаявся із смолоскипом. Та зупинка тривала недовго. Нетерплячка уламра охопила й Зура, і вони швидко пішли далі.

Раптом у печері посвітлішало: в кінці її між двома гранітними стінами був вихід.

Високо вгорі вони побачили сапфірову смужку неба.

— Аун і Зур перейшли гору! — в радісному захопленні вигукнув син Тура.

Він розправив свої могутні плечі. Несвідоме, але глибоке почуття гордості захвилювалося в його тілі, мандрівничі інстинкти спалахнули в ньому негасимим вогнем. Більш стриманий та більш мрійний Зур теж щиро радів, як і його товариш.

Вузький прохід, що зникав у глибині гори, ще належав країні печер. Аун же прагнув знову побачити вільну землю і тому навіть не спинився на відпочинок. Ущелині, здавалось, не буде кінця. Коли ж вони досягли виходу, день уже згасав, зате їхня мрія здійснилась.

Прямо перед ними до самого обрію розляглося пасовисько. Праворуч і ліворуч здіймалися гори, страховинний світ каменю, спокою і землетрусів. Цей світ здається одвічним, але краплина води невтомно руйнує його. Аун і Зур чули, як б'ються їхні серця. Тут шумить безмежне життя, на плодючих землях буяє рослинність. Доля людей залежить від базальтових чорних схилів, від гранітних шпилів, від наплавів порфіру, від урвищ з ревучими річками і від тихих долин із співочими ніжними струмочками. Вона залежить від ялинових і букових лісів, від пасовиськ по міжгір'ях, від льодовиків на вершинах, від пустинних морен...

В країні гір згасало сонце. На край прірви невідомо звідки вибігли муфлони. На гнейсовій скелі самотньо вичікував здобич старий ведмідь; під хмарами, у вечірній заграві, повільно ширяв беркут.

Нова земля нестримно кликала до себе охочого до пригод Ауна і мрійного Зура, останньої Людини-без-плечей.

Махайродус

Аун і Зур йшли вже чотирнадцять днів. Якась таємнича сила заважала їм повернутися до орди, перше ніж вони досягнуть таких степів і лісів, де знайдеться достатня кількість м'яса й рослин, придатних для харчування людини.

В горах не можна жити. Весь час, аж до настання весни, на людину там чекають небезпеки. Земля в горах довго залишається голою, тоді як по долинах вона вже вкрита свіжою зеленню.

Майже щовечора мандрівники мали і свіжину, і коріння, щоб втамувати голод. Вони йшли на південний схід. На дев'ятий день буків стало більше, ніж ялин, все частіше зустрічались дуби й каштани. Аун і Зур знали, що наближаються до рівнини. Звірів тут блукало значно більше; щовечора мандрівники пекли м'ясо та коріння і засинали просто неба, під щоразу теплішими зорями.

На чотирнадцятий день досягли кінця гірської місцевості. З обох боків величезної річки простелилась безкрая рівнина. Стоячи на схилі базальтового рогу, що заходив у степ, товариші розглядали землю, де ще ніколи не ступала нога ні уламрів, ні ва. Внизу росли незнайомі дерева: баніани, що кожне утворювало цілий гайок, пальми з листям, подібним до величезного пір'я, зелені дуби на підгірках, бамбук, що тягся вгору, ніби велетенський очерет. Безліч квітів своїми пахощами сіяла навкруги таємничу радість.

Аун і Зур стежили переважно за звіриною. Високі трави, очерети, бамбук, деревовидні папороті і горби ховали від очей її скрадання. Можна було бачити, як хутко тікає гурт прудких антилоп; он наближаються коні та онагри[4], пасуться зебу[5]. За звивиною річки з'явилися олені, зграя диких собак оточила сайгака. Трава ховала гримучих змій; пави, фазани, дрібні папуги гніздилися на околицях пальмових гаїв, а серед віття ховалися мавпи. В річці поринали гіпопотами, і, немов колоди, плавали крокодили.

Уламри завжди мали б тут смажене м'ясо на вечерю! Від сподіванок на сите й приємне життя у мандрівників аж дух захопило. Вони спускались все нижче й нижче, і повітря теплішало, а камінь пік їм п'яти.

Коли до рівнини було вже зовсім близько, їх зупинило стрімке урвище.

Уламр гнівно щось вигукнув, а Зур зауважив:

— Ота земля повна засідок! Аун і Зур майже не мають зброї. А тут нас не досягне жоден звір-людожер.

Наче на підтвердження його слів в ущелині промайнула тінь лева. Аун відповів:

— Зур сказав правду. Ми наріжемо дротиків, списів та дрюків, щоб бити здобич і перемагати звірів-людожерів.

Тіні на кам'яному розі подовшали, день згасав у рожевому присмерку. Аун і Зур попрямували до молодого дуба, щоб наробити з нього зброї. Вони вміли майструвати списи й дрюки, обробляти ріг, гострити каміння, гартувати на вогні дерево. З того часу, як вони вийшли з печер, їхні сокири затупились, а інша зброя майже не поновлювалася. Невиразне передчуття змушувало їх, перш ніж ступати на цю небезпечну землю, якнайкраще озброїтись.

Вони обламували гілля, аж поки сонце не лягло на обрії великим червоним вогнищем. Далі мисливці почали приробляти до ратища рогове вістря, кістки й камінці, зібрані в горах.

— Надходить ніч, — сказав Аун. — Ми будемо працювати до ранку.

Вони зібрали купу сухого дерева, і Зур лагодився підпалити її за допомогою сірчаного колчедану та кременю, тимчасом як його товариш настромляв на загострену палицю цілу чверть гірської кози.

Та раптом їх примусив випростатися звірячий рев, що нагадував регіт гієни. За п'ятсот ліктів від урвища мандрівники побачили невідомого

звіра. Він мав тулуб леопарда, червону шкуру з чорними плямами і великі, більш променисті, ніж у тигра, очі. Два довгих і дуже гострих зуба витиналися з верхньої щелепи, а будова тіла свідчила про його надзвичайну рухливість.

Аун і Зур збагнули, що це хижак, але він не скидався на жодного з тих страховиськ, що живуть по той бік гори. Він здавався не дуже страшним. Списом, дрюком чи дротиками Аун легко перемагав звірів такого розміру. Аун був не менш сильний і прудкий, ніж Нао, переможець кзамів, сірого ведмеда й тигра.

І він вигукнув:

— Аун не боїться червоного звіра!

Звір ревноу удруге, ще більш пронизливо та хижо, і лють його здивувала воїнів.

— Голос у нього могутніший за тіло! — зауважив Зур. — Його зуби гостріші, ніж у всіх інших хижаків.

— Аун убив би його одним ударом дрюка!

Звір плигнув на двадцять ліктів. Нахилившись над урвищем, Аун побачив внизу другого звіра-велетня, що біг підтюпцем. Це був молодий гіпопотам з грубою шкурою, із схожими на молоді верби лапами і величезною тупою мордою. Він силкувався добігти до річки. Але махайродус[6] на кожному повороті заступав йому шлях, і тоді гіпопотам зупинявся і ревів, широко роззявляючи рота.

— Червоний звір надто малий, щоб подолати гіпопотама! — сказав Аун. — Гіпопотам не боїться й лева.

Зур дивився мовчки. Пекуча цікавість наповнювала хвилюванням груди товаришів і збуджувала войовничий запал, що одвіку живе в серцях людей.

Раптом махайродус плигнув. Він упав гіпопотамові на потилицю і вп'явся в неї своїми гострими іклами. Величезна тварина одчайдушно заревла і побігла до річки. Але гострі зуби хижака рвали тверду шкіру і вгризались в тепле м'ясо. Рана збільшувалась на велетенській шії, махайродус пив червоний струмінь, захиляючись радістю перемоги.

Гіпопотам сіпнувся бігти ще швидше. Він уже не ревів і напружував всі сили, щоб досягти річки. Там, занурившись у рідну стихію, він загоїть свою рану і знову зазнає радощів життя, його товсті лапи важко гупали по землі і, незважаючи на важке тіло, він біг так само хутко, як осел чи кабан...

Річка була близько; її вогкий подих підбадьорював велетня. Але неблаганні зуби рвали шкіру, і гіпопотам почав хитатися. Затремтіли короткі ноги, з страшної пащі вихопилося хрипіння. А махайродус продовжував шматувати тіло.

Вже досягши очеретів, переможений звір поточився і впав... Почулося останнє зітхання, і велетенська маса завмерла. Тоді махайродус, випроставшись на гнучких лапах, заревів так, що в далечині кинулись врозтіч буйволи, а потім заходився жерти свою теплу здобич.

Аун і Зур стояли мовчки. Вони відчували наближення кривавої ночі, і мороз пройшов у них поза шкірою; вони невиразно догадувались, що нова земля — земля іншого віку, старіша за ту, де полювали уламри. Це була земля, де водилися дикі звірі, що жили ще з першими людьми. Глибока темрява давнини насувалась разом з присмерком, а стара-престара річка котила серед савани червоні хвилі.

Вогонь серед ночі

Мандрівники мусили витратити тиждень, щоб озброїтись. На дротиках було прироблено вістря з кременю та з гострих зубів. Обидва мали списи з роговими наконечниками, а також списометалки — пристрої для метання дротиків на велику відстань. Нарешті, у них були дубові дрюки; і найважчий з них, зроблений Ауном для себе, був страшний і для найбільших хижаків.

За допомогою ременя, нарізаного з шкури оленя, вони зішли з гранітного стрімчака на рівнину. Коли вони опинились внизу, спогад про орду уламрів наче потонув у безодні. Сила молодості і жага перемоги оволоділи Ауном. Навколо нього сновигала всіляка здобич, треба було тільки присісти в траві, щоб на нього набіг козел, олень чи сайгак. Але він не вбивав даремно травоядних, бо знав, що м'ясо росте нешвидко, а людина повинна їсти щодня. Коли орда мала достатню кількість харчів, Нао, ватажок уламрів, забороняв полювання.

Цей новий світ повсякчас дивував товаришів. Вони вистежували гавіала — крокодила довжиною в двадцять ліктів, з потворно витягнутою мордою, — підглядали, як він пливе по воді, як ховається в засідці на острівці чи в очеретах на березі. Дріопітек[7], схожий на людину, протягав до них з віття свої чорні руки. Табунами блукали лосі з могутніми рогами, що могли б розпороти черево тигрові і вбити лева; чорні бики показували свої відгодовані боки та круті карки. В чагарнику раптом з'являвся і зникав леопард. Женучись за антилопою, крадькома пробігала повз них зграя злих вовків. Дикі собаки йшли по сліду або, позадиравши голови, починали тужливо вити. Інколи наляканий до смерті тапір вихоплювався з свого лігва і тікав щодуху у фігові зарості.

До всього прислухаючись і принохуючись, Аун і Зур обминали кобр і великих хижаків: ці звірі спали по своїх лігвах або серед бамбука. Тільки одна руда пантера з'явилась серед дня в заглибленні скелі, наставивши на людей зелені вогники очей.

Аун випростався, розправив плечі і підняв дрюк, але Зур, пригадавши махайродуса, затримав руку товариша:

— Син Тура ще не повинен битися!

Аун зрозумів думку Зура. Раз махайродус виявився страшнішим за лева, то ця руда пантера могла мати силу тигра. Нао, Фаум і Гун Сухі Кості навчали не лише відваги, а й обережності: треба знати своїх ворогів. Проте уламр не зразу опустив свій дрюк. Він крикнув:

— Аун не боїться пантери!

Оскільки хижак і не ворухнувся в своїй печері, то люди пішли далі.

Вони шукали собі притулку. В цій неспокійній країні ніч просто кишіла хижакими. Навіть біля вогню мандрівникам загрожувала безліч небезпек. Уламри знали, що таке житло, і мали до нього звичку. Вони вміли загороджувати печери великим камінням, гіллям та стовбурами дерев; захистки, збудовані ними просто неба, доповнювали ті, що знаходились під навислими скелями.

За цілий день товариші не знайшли нічого придатного для ночівлі і надвечір відійшли від річки. Замиготіли перші зорі, коли вони вибрались на пагорок, де росли тільки негустий чагарник та вбога травичка. Тут, біля кам'яної стіни, вони півколом розкладали багаття. Вартувати домовились по черзі. Першим став на варту Аун, бо чув краще і мав тонший нюх, а початок ночі завжди найбільш небезпечний.

Легкий вітрець приносив міцні запахи звірів і тендітні пахощі рослин. Молодий уламр відчував найменший шелест, бачив мерехтіння світла, чув запах болотних випарів.

Спочатку з'явилися шакали — боязкі, нерішучі, повні грації. Вогонь і приваблював їх, і лякав. Вони трохи постояли, а потім, тихенько дряпаючи землю, почали наближатись до таємниці. Їхні тіні довшали позаду, блискучі очі палали червоним вогнем, вони сторожко наставляли гострі вуха. Від найменшого руху Ауна вони відступили всі разом. Ледве

ж він махнув рукою, як вони побігли геть з пронизливим скавчанням і гавкотнею. Аун не боявся шакалів, навіть коли їх збиралось багато, але сильний запах, що йшов від звірів, заважав почути інших хижаків.

Щоб не витратити марно зброї, Аун назбирав камінців. Від першого ж каменя шакали миттю розбіглись. Потім з'явилися дикі собаки, яких голод і численність робили сміливими. Вони блукали зграями, раптово зупинялись або ж кидались вперед, гавкаючи по черзі, одна за одною, немов розмовляючи між собою. Вогонь їх спинив. Допитливі так само, як і шакали, вони принюхувались до духу печеного м'яса та людей. В їхньому житті бриніло невиразне благання та пожадливість.

Коли Аун кидав камінці, собаки відступали, збиваючись до купи, і в сутінках лунало погрозливе виття. Тримаючись на відстані, куди не діставало каміння, вони посиляли вперед розвідку, яка нишком шукала вільного шляху. Проходи, що лишалися між кінцями вогняного півкола та стіною, були для них занадто вузькі. Проте вони весь час з убивчою настирливістю поверталися до цих проходів і принюхувались до людей. Інколи вони удавали, ніби починають напад або ж частина їх ховалася за скелю і вила, сподіваючись викликати переляк, що допоміг би захопити м'ясо. Знову повернулись шакали, тікаючи від вовків, що вихопились зі сходу; тепер вони були обережнішими і тримались далі від собак. Потім шакали зникли, зачувши гієн. Ті бігли підтюпцем, конвульсивно вигинаючи свої пологі спина та час від часу озиваючись реготом, схожим на сміх старої жінки.

Два маленькі кажани гасали на своїх м'яких крилах; вище, під зорями, ширяв у небі вампір[8]; зачаровані нічні метелики міріадами кружляли над вогнем, а необережні жуки падали на палаюче гілля. З баніана інколи виглядали бородаті мавпи, на горбочку зітхала болотяна сова, і тукан[9] вистромлював свій велетенський дзьоб з пір'ястого листа пальми.

Ауна охопив неспокій. Він побачив роззявлені щелепи, гострі зуби і очі, що світилися від вогню, як темні рубіни.

Смерть чигала над юнаками. Ворожої сили скупчилось тут стільки, що вона могла б знищити п'ятдесят чоловік. Собаки вселяли страх своєю численністю; щелепи ж гієн варті були щелепів тигра; вовки лякали хижими м'язистими загривками; навіть шакали своїми дрібними та гострими зубами могли роздери Ауна і Зура швидше, ніж встигли б загорітись гілочки. Подив перед вогнем зупиняв усю цю безліч голодного звіра. Не сила, а хитрощі жили в них, і тільки присутність інших звірів приглушувала їхню жадобу.

Вони очікували на один з тих випадків, що винагороджує за тривалу засідку; ненависть час від часу підбурювала їх один на одного. Коли починали вити вовки, шакали тікали в темряву, собаки вишкіряли ікла, але звільняли дорогу гієнам. Гієни не становили великої загрози людям, бо звикли до падла чи слабосилої здобичі, і, не наважуючись іти на риск, залишалися тільки тому, що тут були інші звірі та це дивне сяйво над землею.

Нарешті прибіг леопард, і тоді Аун розбудив Зура. Побачивши собак, хижак присів, його янтарні очі сліdkували за вогнем і за постатями людей.

Обурений Аун вигукнув:

— Син Тура убив трьох леопардів!

Звір потягнувся своїм гнучким тілом, виставив лапи з pazурами і занявчав. Він був більший, ніж відомі уламрам плямисті леопарди. Шкіра хвилею ходила над його м'язами. Він без напруження перескочив би вогонь і досяг місця, де стояли люди. Занепокоєний, він силкувався розгадати, що це за вертикальні тварини. Запах, що йшов од них, та тулуби нагадували гібона, але гібон менший і не ходить так швидко. В червоному світлі вогню вони здавалися йому вищими за лося. Їхні руки та загадкові речі, що вони тримали, схиляли леопарда до обережності. Крім цього, він був один, а дивні звірі стояли наготові.

Аун крикнув голосніше. В цьому бойовому поклику відчувалась могутня сила... Леопард подався ліворуч, затримався перед проходом між вогнем і стіною, кинувся в один, другий бік, потім назад. Камінь влучив йому в голову. Звір люто нявкнув, але відступив. Присів, ніби готуючись плигнути, подряпав кігтями землю і подався до річки. Частина шакалів рушила за ним; собаки й вовки виявили ознаки втоми, а гієни нишпорили далеко від огню і майже не з'являлись в тремтячому світлі...

Раптом щось привернуло увагу всіх звірів: носи повернулись на захід, гострі вуха насторожились. Короткий рик розітнув тишу і змусив затрептіти людей у їхньому притулку. Ще мить — і гнучке тіло виплигнуло з темряви і впало на землю перед багаттям. Собаки відійшли далі. Нервові напруження скувало вовків і запалило їх гарячковим вогнем. Гієни підтюпцем подались назад: в темряві злякано заверещали два диких коти.

Аун і Зур впізнали червону шкуру і страшні зуби.

Звір присів перед вогнем. Його тулуб був не більший, ніж у леопардів, і не менший, ніж у найбільшої гієни; таємнича сила, визнана іншими звірами, почувалася в його рухах та великих пронизливих очах.

Аун і Зур наготували зброю. Син Тура тримав у правій руці спис, його дрюк лежав біля ніг. Слабосилий Зур краще володів дротиками. Обидва вважали, що махайродус дужчий за тигра і, можливо, такий же страшний, як той велетенський хижак, від якого колись втекли Нао, Гав і Нам на землях людожерів-кзамів. Аун і Зур рже знали, що одним стрибком цей звір міг подолати відстань в двадцять ліктів, більшу, ніж ту, що зараз пролягла між ними. Але звіру заважав вогонь. Махайродус періщив червоним хвостом землю, його ревіння лунало, наче грім. М'язи обох людей напружились і стали міцні, як граніт...

Аун звів списа і націлився... Але махайродус метнувся вбік, і Зур тихо сказав:

— Ледве ти його влучиш, червоний звір плигне і через вогонь...

Хоч Аун і був таким вправним бійцем, як Нао, він не міг за двадцять ліктів смертельно поранити великого хижака. Він послухався Зура і став чекати.

Махайродус знову спинився перед багаттям.

Між ним і мисливцями залишалось якихось п'ятнадцять ліктів. Тепер його видно було краще. Шкура у нього на грудях була світліша, ніж на спині, зуби виблискували, наче онікс, і коли він повертав голову до темряви, його очі спалахували фосфоричним сяйвом.

Два виступи скелі заважали хижакові плигнути, а людям перешкоджали кинути спис чи дротик.

Звіру треба було підсунутись на три лікті, і він лагодився це зробити. В останній раз придивлявся звір до супротивників, його груди тремтіли від люті, бо він передчував мужність вертикальних звірів.

Раптом неспокійно загавкала зграя собак, вовки заметушилися, а гієни кинулись в баніанові хащі. В зоряному світлі вималювалась велетенська маса, що посувалась, рівномірно похитуючись. Незабаром рожеве світло багаття осяяло товстелезну морду, на кінці якої стирчав довший, ніж у буйвола, ріг. Шкура звіра нагадувала кору старого дуба; ноги, мов бугорчасті колоди, підтримували тулуб, що важив не менше, ніж шестеро коней... Пихатий, короткозорий і незграбний, чимось роздратований, звір біг підтюпцем. Все відступало перед ним. Вовк, що з переляку опинився на шляху носорога, був розчавлений, як миша. Аун знав, що така ж доля спіткала б і лева, і печерного ведмеда. Здавалося, що навіть вогонь не зможе спинити страховища. І все ж таки він зупинив його. Велетенське тіло захиталось перед яскравим полум'ям, маленькі очі розширились, ріг загрозливо нахилився...

І тут перед носорогом з'явився махайродус.

Нагадуючи плазуна, припавши грудьми до землі, червоний хижак безперервно вив. Невиразний спогад стурбував грубошкірого звіра, але зразу поступився місцем перед безмірною люттю. Ні в хащах, ні в степу, ні в пустелях ще не було такої істоти, яка б насмілилась зупинити його; що не втікало — гинуло під його лапами. Ріг повернувся до махайродуса, важкі ноги затупали знову... Носорог мчав, як вихор. Зупинити його могла тільки скеля чи мамут. Ще два кроки — і від махайродуса залишилося б одне клоччя... Але хижак спритно ухилився.

Носорог з розгону пробіг аж до заростей баніанів, і перш ніж зміг повернутись, червоний звір був уже в нього на плечах. Махайродус хрипко ревнув, вп'явся чотирма іклами в шкіру носорога і почав свою хижацьку роботу. Артерія, яку він знав так само, як знали не одне тисячоліття його предки, була тут, під складкою шкіри, товщої за кору старого кедра і твердішої за черепаховий панцир, неподатливої для зубів тигра і печерного лева-велетня. Тільки гострі довгі ікла червоного хижака могли вп'ястися в неї. З-під роздертої шкіри на лікоть ударила вгору кров. Велетенський звір спробував струснути хижака, але не зміг і повалився на землю, щоб придушити його.

Та махайродус спритно ухилився. Переможно рикнувши, він сплигнув, трохи відбіг і з презирством поглянув на цю силу, в двадцять разів дужчу за нього. Непохибний інстинкт підказував йому, що життя велетня спливало разом з теплим струмком і що тепер треба тільки почекати... Носорог поточився; собаки, гієни, шакали, дикі коти з пожадливым виттям наблизились до супротивників.

Переможений гігант міг усім дати їжі на цілий день. Більше, ніж який інший звір, махайродус годував цих паразитів, що ходять слідом за великими хижаками...

Носорог кидається ще раз. Страшний ріг суне на ворога, з пащі летить слина, звір тремтить у розпуці... А далі — настає кінець. Струмок вичерпується. Сили губляться, чорний жах перед смертю згасає в самій смерті. Носорог падає, як скеля, а махайродус, роздерши рану, що коштувала велетню життя, жере тепле м'ясо; шакали злизують розливу по землі кров, а собаки, гієни й вовки покійно чекають, поки червоний звір наїсться.

Люди і червоний звір

Після страшної битви Аун і Зур підклали гілля в огонь. Аун ліг спати під охороною свого товариша. Небезпека минула: звірі, що загрожували людям, тепер жерли мертвого носорога. Зур поглянув на зорі. Ті, які нещодавно торкались верхівки чорного дерева, тепер уже спустились до річки. Боязкіший за Ауна, він почував себе дивно оповитим таємницями цієї нової землі, де хижак з меншим, ніж у леопарда, тулубом знищує грубошкірих велетнів...

Переможець довго жер свою здобич. Чи з примхів, на догоду смакові, чи в силу спадкової звички, але він дер шкуру в усі боки, не спиняючись на одному місці. Дрібніші звірі, шакали й дикі коти, підкрадалися до шматків м'яса, і махайродус ніби не помічав їх, однак щоразу гарчав, коли собаки, вовки, а особливо гієни, надто близько підходили до нього.

Місяць в останній чверті зійшов по тому боці річки, коли хижак покинув свою здобич. Тоді вовки, собаки й гієни, як оскаженілі, допались до неї. Дивлячись збоку, можна було подумати, що вони зараз понищать одне одного: густо вп'ялися в м'ясо ікла, несамовите виття знялось під зорі... Але між звірами склалась і угода: вовки скупчились коло плечей і грудей, гієни закінчували потрошити черево, собаки напосілись на спину й ноги. Знаючи своє місце, шакали й коти відступили геть.

Якусь хвилину махайродус ще дивився на цей бенкет звірячих пащ. Кров стікала краплями з його губ, і він байдуже злизував її. Від жування

щелепи зробились важкими, повіки заплющувались. Хижака хилило до сну. Здригнувшись, махайродус рушив було до вогню та цієї вертикальної тварини, що дратувала його, але впевнений у своїй непереможній силі, звір простягся на траві і заснув.

Зур поглядав на нього з недовір'ям. Він роздумував, чи не слід скористатися з цього і втекти, проте вирішив, що звір, безперечно, спатиме довго, і тому не розбудив Ауна.

Піднімаючись над горбами, місяць зменшувався в розмірах і гасив зорі. Туша носорога танула під чавкання щелепів. Наближався світанок, коли Зур доторкнувся до грудей Ауна.

— Палива більше нема, — сказав вартовий, коли його товариш прокинувся. — Полум'я вже мале... червоний звір спить. Аунові й Зурові треба тікати!

Великий мисливець оглянув місцевість. За двісті ліктів від притулку він побачив нерухомого махайродуса. Раптова лють охопила його. Перед очима знову постав хижак з іклами, що вгризались у тіло велетенського травоїда. Всі племена, що жили колись і що прийшли їм на зміну, були під загрозою цього загадкового страховища!

— Чи не зміг би Аун вбити звіра, поки він спить? — запитав уламр.

— Звір прокинеться, — відповів його товариш. — Краще втекти на той бік скелі...

Син Тура вагався. Сила, що кликала його до бою, підіймалась з глибини його роду. Ні Фаум, ні Нао не стерпіли б того, щоб такий малий звір чатував на них, як на здобич.

— Нао вбив тигрицю і сірого ведмедя! — похмуро озвався уламр.

— Тигриця й сірий ведмідь втекли б від носорога!

Ця відповідь заспокоїла воїна. Він приладнав на собі спис, списометалку, дротики і взяв у руку дрюк. Востаннє позирнувши на червоного звіра, товариші перелізли через стіну і спустились з скелі. Вони були похмурі, бо мало спали, і згадували залишену орду по тім боці гір.

Народжувався день. Небо на сході посвітлішало, на березі річки стихали голоси хижаків, листя й трава, здавалось, закам'яніли...

Раптом тишу розітнув рев. Обернувшись, Аун і Зур побачив махайродуса. Якийсь випадок чи просто втеча людей розбудили його. Інстинкт повів звіра слідом за цими тваринами, що викликали у нього здивування.

— Аун мусив розпочати бій з червоним звіром, поки він спав! — сказав уламр, виймаючи спис.

Гостре каяття здавило йому груди. Зур похилив голову. Він розумів, що його зайва обережність призвела до нещастя, і тому дивився на Ауна з тугою на серці. Але Аун не пам'ятав зла, Зур був ніби частиною його самого. Груді воїна сповнились войовничим запалом. Юнаки стали пліч-о-пліч, єднаючи свої сили, і Аук вигукнув бойовий клич:

— Син Тура і Зур проколють червоного звіра і потрощать йому кістки!

Махайродус не квапився. Коли вертикальні звірі спинились, він теж зупинився. Хижак дивився, як вони взяли за списометалки з дротиками, якимось дивно подовжуючи цим свої руки. Махайродуса дивували також їх виразні голоси. І він пішов трохи оддалік, майже не наближаючись до мисливців.

— Червоний звір боїться людей! — пихато вигукнув Аун, розмахуючи над головою списом і дрюком.

Йому відповів протяглий рев, махайродус зробив два велетенські стрибки. Та перш ніж він стрибнув ще раз, списометалки Ауна й Зура вже метнули свою зброю. Дротики застрягли в тілі хижака, і він оскаженіло кинувся на людей. Син Тура ударив списом між ребер, Зурова зброя обдерла міцний череп... А звір уже був біля них.

Одразу збив він Зура на землю і вп'явся йому іклами в груди. Аун схопив дрючок. Дубова палиця зустріла порожнечу: махайродус відскочив... Уламр і звір стояли тепер віч-на-віч. Воїн ухилився від першого нападу, а другий зустрів дрюком, влучивши хижаків в плече. З блискавичною швидкістю звір перекинув його, але з розгону сам полетів сторчка. Уламр звівся на коліно, та махайродус плигнув ще раз. І в той час як Зур, слабнучи, кинув свою сокиру, Аун обома руками вдарив звіра дрюком. Зброя влучила по кошлатій голові. Хижак закрутився, немов сліпий. Другий удар звір дістав по карку. Потім Аун поламав ребра і лапи, потрощив щелепи. Та ще довго смикались в корчах м'язи та билось серце хижака, доки два удари дротиком не прискорили кінець. Зур хрипко і кволо видихнув:

— Аун вбив червоного звіра!.. Аун дужчий за Фаума... Аун так само дужий, як і Нао, що завоював вогонь у людоджерів!

Слова товариша схвилювали уламра: гордість роздула ніздрі; прикрий сум, що обважнював груди, коли він тікав у темряву ночі, без сліду розвіявся. Вся його істота бурхливо раділа пригоді, і він відчув палку любов до цієї незнайомої землі.

— Син Тура стане ватажком серед людей! — зовсім тихо промовив Зур.

Потім він застогнав, обличчя пополотніло, і поранений знепритомнів. Побачивши, що кров струмує з грудей Зура, Аун стривожився так, ніби це текла його власна кров, а нерухоме обличчя смертельно налякало його. Важка скорбота і ніжність сплили у грудях. Прожиті разом з товаришем часи повстали перед ним хаотичними картинами. Він знову бачив гаї, пустелі, чагарники, болота й річки, де вони єднали свої сили, де кожен був для другого живою зброєю...

Тимчасом Аун зібрав відомі йому трави та листя, стовк їх на камені і приклав до ран товариша. Зур розплющив очі. Спочатку він здивувався, що лежить тут, пошукав очима вогонь, потім усе пригадав і сказав знову:

— Аун стане ватажком серед людей!

І, відчуваючи свою неміч, простогнав:

— Червоний звір прокусив Зурові груди...

Аун порався коло ран, доки велетенське сонце не вплигло з-за річки. Нічні хижакі зникли; серед віття заворушились мавпи. Над кістяком носорога літали білоголові круки. Два грифи ширяли в височині, і травояди починали своє життя. Час небезпеки для Зура та Ауна минув: великі хижакі спали по своїх лігвах чи в гущавині лісів.

Але й день теж буває ворогом, коли спека немилосердно палить землю. Треба було перенести Зура у холодильник. Як і всіх уламрів, Ауна тягло до печер. Сподіваючись знайти якісь скелі, він уважно оглянув навколо місцевість, але побачив тільки степ, чагарники, кілька кущів пальм, баніанові хащі, острівці бамбука та ебену.

Тоді, приклавши трави й листя до грудей свого товариша, Аун взяв його на спину і вирушив у дорогу. Йти було важко, бо треба було нести ще й зброю, але Аун здобув у спадок силу Фаума, Нао і братів Агоо. Він ішов довго, вперто перемагаючи втому. Часто клав Зура в холодильник і, не

гублячи його з очей, сховався на горбок чи на великий камінь, щоб оглянути місцевість.

Ранок минав, спека ставала нестерпною, а ніяких скель поблизу не було.

— Зур хоче пити! — сказала Людина-без-плечей, цокотячи в гарячці зубами.

Син Тура звернув до річки. В години спеки там можна було побачити на острові тільки лускаті тіла довгомордих крокодилів та гіпопотамів, що на хвилю з'являлись над жовтими водами заток.

До самого небосхилу котила річка свої життєдайні води, з яких народжувались тисячолітні гаї, буйні трави та незліченні звірі. Мати життя, вона перебувала в невтомному русі, несучи хвилі через пороги й водоспади.

Аун набрав у жменю води і напоїв пораненого. Потім стурбовано запитав:

— Зурові боляче?

— Зур дуже ослаб! Зур хотів би заснути.

Міцна рука Ауна м'яко лягла на голову товариша.

— Аун збудує притулок.

Уламри знали, як захищатись у лісах за сплетеними гілками дерев. Аун пішов шукати ліан, нарубав їх своєю сокирою; далі знайшов три пальми, що росли на горбочку, поробив на них зарубки і від стовбура до стовбура заплів гнучкими стеблами. Вийшла трикутна огорожа, стіни якої

були хоч і гнучкі, але досить міцні. Син Тура працював, не шкодуючи сил, і спинився, коли на річку лягли довгі тіні. Залишалося вкрити притулок такими ж міцними ліанами, що витримали б вагу хижака, доки знизу не розпорють йому черево чи не проколють дротиком серце.

Гарячка не залишала Зура. В його очах блимали зелені вогники. Він то засинав, то раптом прокидався і марив. Проте, слідкуючи за роботою Ауна, він давав йому поради, бо Люди-без-плечей були здібнішими будівниками, ніж уламри та всі інші племена.

Перш ніж знову взятись за роботу, Аун з'їв спеченого напередодні м'яса. Потім густо заплів дах над притулком ліанами і зрубав дві великі гілляки, щоб закривати ними отвір для входу.

Сонце вже сідало за верховіття найвищих ебенів, коли люди сховались у своєму притулку. Він підносився над місцевістю, і крізь його стіни було добре видно річку, що протікала на відстані трьохсот ліктів.

Це була година жвавого життя. Страшелезні гіпопотами виринали з своїх підводних прерій і вилазили на острови. Великий табун лосів пив воду на протилежному березі річки; під водою швидко пропливла гостроноса велетенська риба. З очеретів виповз крокодил з двома гребенями, стискаючи в своїх щелепах тендітну шию косулі; чарівна тварина конала в огидній пащі потвори, що з переривчастим чавканням відгризала їй голову. Серед віття гасали мавпи-резуси. В очереті пурхали смарагдові, сапфірові й золоті фазани, а над квітучими острівцями вихорились, ніби хмарки снігу, чубаті чаплі. Інколи від зграї собак чи пантери тікав переляканий до смерті гурт антилоп або оленів. Потім прибігли дикі коні з божевільними очима, неспокійні й галасливі істоти, з напруженими від обережності м'язами. Вони ставали дибки, нервово щулили вуха: найменший шелест викликав у них жах. Череди буйволів, витягшись стрічкою, поважно йшла за бамбуковий лісок.

Раптом все живе затремтіло і сипнуло врозтіч: до річки спускалися п'ять левів.

Стало тихо, як у пустелі. З приходом великих хижаків травояди подались в глиб степу. Залишився один лише крокодил, що вже відірвав голову своїй жертві. Він ніби й не почув небезпеки. Покрите твердим панциром тіло в двадцять ліктів завдовжки та з платан завтовшки, нерухомі скляні очі та потворна голова створювали враження химерної суміші з дерева й мінералу. Проте якесь невиразне відчуття змусило його повернути свою довгу пащу до непроханих гостей. Хвилину він вагався, але потім, вхопивши свою здобич, пірнув у воду між лататтям.

Шиї двох звірів прикрашали гриви. Це були кремезні самці. Вони високо тримали голови, наче вирізьблені з каменю. Неповороткі під час спочинку, на полюванні вони плигали на двадцять ліктів. За ними йшли три левиці, нижчі, гнучкіші й довші. У всіх були великі жовті очі, що нагадували очі людей.

Леви побачили, як вдалині тікали принадні табуни, і зупинились. Їх могутній рев лунав над річкою і сіяв тремтіння по степу; жах котився серед пальмових зарослів, очеретів, баніанів, по затоках і косах аж до гирла притоки. У вітті шалено реготали мавпи.

Виявивши свій гнів, хижаки пішли далі. Леви вдихали легенький вітрець, левиці ж, більш нетерплячі, принохувались до землі. Одна з них зачула людей. Вона поповзла на череві до притулку, наполовину схована у високій траві, дві інші приєднались до неї. Леви стояли на місці.

Аун слідкував за хижаками.

Кожен з них був у декілька разів дужчий за людину, їхні пазури були гостріші, ніж дротики, ікла страшніші за списи. Аун відчув своє слабосилля і жах самотності. Він шкодував, що покинув рівнини, де люди орди перемагали своєю кількістю.

Зур підвів голову. Біль і жах полонили його поранені груди, розпач охопив його: він не міг битися.

Перша левиця була вже близько. Вона погано бачила дивних звірів, схованих за ліанами, і хитро кружляла навколо притулку. Син Тура вже не боявся, що вона була так близько. Кров воїнів, яким доводиться інколи вмирати під пазурами, клекотіла в його жилах, його очі палали, як і очі левиць, і він, замірившись сокирою, з презирством щосили вигукнув:

— Аун випустить левам кишки!

Але Зур сказав йому:

— Хай син Тура постережеться! Коли тече кров лева, він вже не боїться смерті... Треба бити по ніздрях, вигукуючи бойовий клич!

Аун відчув мудрість ва, що знав більше, ніж Гун Сухі Кості. Хитрість пригасила вогонь в його очах...

Левиця зупинилась, силкуючись побачити істоту, що мала такий загрозливий голос. Ревнув один лев, потім другий. Аун відповів їм вигуком страшної сили. Всі звірі оточили ліанову хатину. Вони знали силу своїх пазурів і своєї численності, проте не починали напад, бо здобич не боялась їх і знаходилась у схованці.

Наймолодша левиця спробувала знищити перепону. Вона підійшла зовсім близько, понюхала і дряпнула пазурами. Ліана прогнулась, але не порвалася. Одразу ж тупий кінець списа сильно вдарив левицю по ніздрях. Вона відскочила назад, люто нявкнувши від болю. Решта з тривожним здивуванням поглядала на неї. Якусь хвилину п'ятеро левів стояли нерухомо і, здавалося, не звертали уваги на людей. Аж ось один з самців ревноу, підскочив і всією вагою тіла звалився на ліановий дах. Плетиво низько прогнулось.

Аун присів. Він почекав, поки можна буде влучити у морду, а потім три рази підряд ударив по ніздрях. Оскаженівши від болю, звір немов сліпий покотився з даху, впав на землю і поповз геть.

Син Тура кинув погрозово навздогін:

— Якщо лев ще раз плигне людям на голову, Аун виколе йому очі!

Та леви завагались. Завагались й ті, що не нападали. Сховані звірі стали для них загадковими й страшними. Ні засобами захисту, ні голосом вони не нагадували здобичі, на яку леви очікують у засідках чи нападають біля водопою. Навіть удари цих звірів дивні і викликають нестерпний біль.

Леви боялись підійти до притулку, але цупка злість тримала їх у засідці. Причаївшись у високій траві, в тіні баніана, вони чекали з байдужим і страшним терпінням. Інколи один чи другий ішов напиться до річки. На великій відстані почали вже з'являться травоядні.

Скрізь було повно птахів. Біля заток вимальовувались попелясті ібіси з чорними головами; на острівцях смішно витанцьовували марабу, поринав у воду баклан; табунцями пропливали нирці, рій журавлів з гамором літав над зграєю білоголових круків, пронизливо кричали сховані в пальмах папуги...

На заході поволі зростав якийсь шум. Один лев витяг голову і почав прислухатись. Слідом за ним підвелась, тремтячи, левиця. Хижаки заричали.

Аун і собі прислухався. Почулось тупотіння багатьох ніг, але увагу мисливця більше привертали хижаки, хвилювання яких зростало; вони зібрались біля схованки і всі разом кинулись в напад. Голос Ауна спинив їх. Ті, кому перепало по ніздрях, подались назад. Тимчасом тупотіння наближалось.

Син Тура вже зрозумів, що до річки прямує велетенський табун. Він подумав про зубрів, що паслись по долинах на тому боці гір, і про мамутів, з якими Нао уклав спілку в землі кзамів-людоджерів.

Велетенські тварини засурмили.

— Це мамути! — запевнив Аун.

Цокотячи зубами від лихоманки, Зур теж напружив слух.

— Так, це мамути! — повторив він, але менш впевнено.

Леви підвелися, на хвилину повернули свої важкі голови на захід, а потім повільно рушили берегом річки і зникли в чагарнику.

Аун не боявся мамутів. Вони не чіпають ні людей, ні травоядних, ні хижаків: треба тільки стояти під час їх переходу мовчки й нерухомо. Але чи не розгніваються вони на людей, схованих у притулку з ліан? Одним ударом велетень розламає цю схованку, одним рухом знищить сина Тура.

— Чи не повинні Аун і Зур покинути ліанову печеру? — запитав син Тура.

— Так, — відповіла Людина-без-плечей.

Тоді Аун розплів ліани, що закривали вихід, виліз і допоміг вибратись Зурові. Затріщали дерева. Вже можна було побачити масивні тіла глиняного кольору, схожі на скелі голови і довгі хоботи. Табун складався з трьох груп, очолюваних шістьма велетенськими самцями. Вони місили землю, м'яли чагарник, ламали дерева, їхня шкура нагадувала кору старих кедрів, ноги були завтовшки з тіло Ауна, а важив кожен з них не менше, як з десяток зубрів...

Уламр сказав:

— У них немає грив, їхні ікла майже прямі, вони більші за найбільших мамутів!

— Це не мамути! — озвалась Людина-без-плечей. — Це батьки мамутів!

Люди-без-плечей, знаючи своє слабосилля, вірили у вищу могутність своїх предків.

Ще дужче, ніж перед левами, Аун відчув свою нікчемність. Він почував себе так само беззахисним, як ібіс перед крокодилами. Вся його войовнича пиха без сліду зникла. Він нерухомо очікував, схилившись над пораненим товаришем.

Передні мамути були зовсім близько. Шість ватажків простували до притулку людей. Карі очі тварин уважно стежили за Ауном, але тварини не виявляли ніякої підозри: можливо вони вже знали цих вертикальних звірів...

Кінець наближався. Смерть чи життя? Якщо ватажки не звернуть, то ще десять кроків — і вони розтопчуть людей, як мокриць, і розвалять притулок. Аун пильно розглядав найбільшого з самців. Його хобот довжиною в п'ятнадцять ліктів жартома задавив би буйвола, як пітон душить антилопу.

Ватажок зупинився, слідом за ним зупинилися й інші ватажки, і поволі вся армія велетнів вишикувалась перед людьми рухливим півколом. Кинувши дрюк на землю, похиливши голову, Аун покійно чекав своєї долі...

Нарешті, ватажок підняв хобот, засурмив і рушив праворуч від огорожі. За ним пішла решта. Всі робили те, що й передні: жоден, навіть

наймолодший мамут, не зачепив ні людей, ні їхнього притулку. Ще довго після них стугоніла земля. Від трави лишилося зелене тісто. Очерети й латаття загинули ще під ногами передніх мамутів. Гіпопотами повтікали. Крокодила довжиною в двадцять ліктів було кинуте вбік, як жабу, а п'ять левів, задерши морди проти сонця, злісно ревли неподалеку на пагорку.

Незабаром увесь табун зайшов у річку. Вода вийшла з берегів. Мамути втягали хоботами воду і обливали один одного. Потім ці рухливі скелі почали поринати. Величезні голови й спини нагадували валуни, скинуті з гір льодовиками, лавинами й річками.

— Нао уклав спілку з мамутами, — стиха промовив Аун. — Чи не зміг би син Тура зробити це з прамамутами?

День згасав. Леви зникли з пагорка, важкі лосі і стрункі антилопи поспішали до своїх нічних схованок. Сонце заходило за горби по той бік річки. Прокидались у своїх лігвах хижаки. Тоді Аун повернувся до ліанової хатини і втяг туди й Зура.

Гігантський пітон

Минуло три дні, леви не повертались. Прамамути зникли в пониззі річки. Від пекучого сонця та нічної вологи знову зазеленіли витоптані трави. Скрізь буяла розкішна рослинність. Дичини було багато, і Аун кидав дротик чи спис не більше як раз на день, щоб здобути їжу. Нао заборонив йому вбивати більше, ніж треба шлункові людини.

Давно вже пропасниця товариша непокоїла Ауна. Та рани Зура загоювались, і в очах не було вже хворобливих вогників. На четвертий день Зур відчув себе цілком здоровим. Сидячи біля входу до притулку в холодку під пальмами та ліанами, уламп і Людина-без-плечей втішались необмеженим спокоєм і радістю достатку. Їм було приємно бачити багато дичини, бо вони знали, що не будуть голодувати. Довгоногі червоні чаплі жваво метушились біля води, пара чорних лелек здіймалась на тім боці,

чудернацько підстрибував марабу, в небі кружляли ланцюжки жовтоголових журавлів, а пелікани з потворними дзьобами та кармінові ібіси походжали між лотосами.

Раптом з мулу виринув велетенський пітон, розкрутив на березі своє слизьке тіло завтовшки з людину та разів у п'ять довше за неї. Мандрівники з огидою дивилися на цього незнайомого підозрілого звіра. Хоч він і міг при бажанні наздогнати кабана, проте сунувся важко, навмання, оскільки був ще сонний і більше пристосований до темряви, ніж до світла.

Аун і Зур сховались у свій притулок з ліан. Ніякий спогад не допомагав їм оцінити силу плазуна. Вони не знали, чи отруйні його зуби, як зуби відомих їм гадюк західної землі. Він міг бути дужим, як тигр, і отруйним, як гадюка.

Пітон поволі наближався до огорожі. Тримаючи наготові дрючок та спис, Аун і не думав вигукувати свій бойовий клич. У великих хижаках він відчував енергію, рух, життя; інколи звірі навіть нагадували йому людей. Цей же довгий і слизький тулуб, ця малесенька голова та нерухомі очі здавались йому огиднішими, ніж хробаки чи дощові черви.

Підповзши до притулку, пітон підвів голову і розкрив пащу з плоскими щелепами.

— Може, зараз бити? — запитав син Тура.

Зур вагався. Люди-без-плечей вбивали гадюк своєї землі, трощаючи їм голови. Але що були ті гадюки проти цього велетенського страховища?

— Зур не знає! — відповів хворий. — Зур не бив би, поки звір не нападе на притулок.

Голова пітона торкнулась ліан, і плазун спробував влізти в щілину. Аун штрикнув його вістрям дротика. З протяжним шипінням пітон відсахнувся назад, запаморочливо закрутився і поплазував до річки. Саме в цю хвилину долиною біг молодий сайгак. Чи то почувши його, чи просто через свою мляву вдачу, плазун застиг на місці. Сайгак задер свою горбасту морду. Запах людей стурбував його. Він обережно почав віддалятися від схованки і тільки тоді побачив пітона. Затремтівши, втупивши погляд в холодні очі плазуна, сайгак став, як укопаний. Та через хвилину він уже кинувся тікати. Але довге й гнучке тіло пітона помчало за ним з швидкістю пантери. Сайгак спіткнувся об камінь, поточився і тут його наздогнав плазун. Та, перш ніж ворог устиг обкрутити його, він схопився і побіг навмання. Так забіг він на берег затоки, де плазун перегородив йому шлях. Тужливо сайгак дивився в долину. Там було життя, життя трав, де він так радісно стрибав... Два щасливих стрибки — і він врятується. Він спробував проскочити між водою і пітоном, а потім у розпачі плигнув просто через ворога. Могутній удар збив його з ніг, хвіст пітона обкрутив тіло, і сайгак, відчуваючи наближення смерті, жалібно закричав...

Ще хвилину граціозна тварина пручалась у міцних холодних м'язах плазуна, а потім захрипіла. Мить — і переможений сайгак розкрив рота, висолопив язика, похилив голову і сконав.

Це видовище викликало в Ауна дивну ненависть. Сайгака могли убити леопард, вовки, махайродус; і це не хвилювало б так уламра. Перемога ж цього холодного плазуна, здавалось, була викликом людям. Два рази поривався воїн вийти з притулку, але Зур затримував його.

— Син Тура має м'яса досхочу. А що буде з нами, коли Ауна поранять?

Аун послухався. Йому дошкуляв оцей незрозумілий гнів: він пік груди, наче та рана. А що знав Аун про силу великої гадюки? Адже одним ударом вона перекинула сайгака і, напевне, перекинула б людину...

Проте він не міг позбутися роздратування, і ліанова огорожа стала йому нестерпною.

— Аун і Зур не можуть тут жити, — сказав Аун, коли пітон потяг свою здобич за очерет, — нам треба знайти печеру...

— Зур незабаром зовсім одужає! — підбадьорив товариша син Землі.

Частина друга

Зустріч із левом-велетнем

Минуло ще два дні. Зур був ще слабкий, але вже потроху ходив. Його молода кров швидко гоїла рани. Аун на довгий час залишав схованку, обстежуючи річку вниз по течії. І хоч він зробив велику подорож, однак ніде не знайшов нового притулку. Скелі височіли понад берегом скрізь, але щілини в них були надто вузькі не то що для людей, а навіть для собак. Зур вже було надумав видовбати яму, як це робили Люди-без-плечей, але це забере багато часу, та й уламри оселялися в таких норах з огидою. Тому він задовольнився тим, що зміцнив ліанову огорожу. Зур був кращий будівник, ніж Аун, і зробив схованку неприступною для хижаків. Однак прамамут, носорог, гіпопотам і табуни травоядних могли її зруйнувати. Крім того, вона привертала увагу лісових хижаків.

Минуло ще кілька днів. Наближався кінець весни. Над річкою стояла нещадна спека, з боліт підіймалися хворобливі випари і після сходу сонця надовго вкривали долину.

Одного ранку Зур відчув, що у нього вистачить сили продовжувати мандрівку. І він сказав своєму товаришу, який нетерпляче оглядав буйну рослинність навколо притулку:

— Син Землі може йти за Ауном.

Уламр радісно підскочив: до цього часу поранений був як та ліана, що обкрутила плечі і заважала кожному рухові.

Тумани ще закидали в річку свої сиві коси. Молоді гіпопотами ревли, граючись у затоці; в повітрі ширяли птахи. Аун і Зур пішли берегом за течією. Коли сонце підіймалось вище, вони шукали затінку. Треба було стерегтись, щоб не наступити на гадюку, що прокинулась від спеки, та вчасно почути хижака, який заснув у півтіні. Опівдні вони спинились на відпочинок під терпентиновими деревами. У мандрівників було сушене м'ясо, коріння й гриби; все це вони спекли на вогнищі з сухого хмизу. Аун безмірно зрадів духові печеного м'яса і їв з апетитом молодого вовка, тимчасом як Зур, не поспішаючи, насолоджувався ароматом смаженини. Тварини кудись зникли. Чути було тільки невгамовне дзюрчання води та стрекотання коників. У війні, що точилася між звірами, це був час відпочинку. Двоє людей покладались на ласку життя, на силу юнацтва, молодості, сп'янілі від картин, що плавали в їхній свідомості, як квіти болотяного горіха в річці.

Все ще відчуваючи кволість, Зур задрімав, а син Тура став на варті. Його вартування нагадувало сторожкий сон, який, проте, не заважав йому інстинктивно відчувати найменші зміни довкола себе. Коли тіні почали лягати острівцями на рівнині, вони рушили далі і спинилися тільки смерком. Ще декілька днів вони йшли не зупиняючись. Перетинали джунглі, обходили болота, перепливали річку, блукали в чагарниках. Зур почував себе цілком здоровим і терпляче йшов разом з своїм невтомним і сильним товаришем. Їхня дружба була непорушна. Ніхто з них не давав іншому приводу для гніву чи роздратування: кожний знаходив у товариша те, чого бракувало самому. Сила Ауна завжди підбадьорювала Зура і дивувала його; Аун же любив Зура за розум та знання, здобуті в спадщину від Людей-без-плечей.

На ранок дев'ятого дня скелі присунулись майже до берега річки. Утворене ними пасмо тяглося більше ніж на тисячу кроків і було порізане щілинами. Горішні щілини були на висоті трьохсот ліктів і тяглись аж до узлісся. В щілинах жили орли та соколи.

Побачивши скелі, син Тура радісно скрикнув, бо ще від предків дістав у спадок любов до скель і печер, особливо коли вони знаходились близько води. Більш врівноважений, Зур оглядав місцевість. Вони знайшли багато навислих над землею кам'яних карнизів. Під таким захистом часто ховалась орда, коли не знаходили печери. Але цілком придатний для гурту, сильного своєю численністю, він не зміг би захистити двох воїнів. Вони часто зупинялись і уважно оглядали базальтові стіни, знаючи, що якась щілина може вивести до великої печери.

Нарешті пильне око Ауна помітило досить велику тріщину. Щоб досягти її, треба було вилізти спочатку на горизонтальний виступ, а потім на карниз, де могли розміститись три чоловіки.

Воїни легко злізли на виступ, але щоб видертись на карниз, Аун мусив стати Зурові на плечі. Уламр подався в щілину, але ліктів за п'ять йому вже довелося просуватись боком... Та прохід ширшав, і мандрівник опинився в низькій просторій печері. Він поволі йшов нею, доки його не спинила низька стеля; крутий схил зникав у темряві. Перш ніж продовжувати огляд, Аун вирішив витягти Зура на карниз. Він виліз боком, як і заліз, і сказав:

— Печера велика, в ній, можливо, два виходи. Аун ще не бачив її кінця...

І, нахилившись, простягнув Зурові спис. Зур захопився за нього і поліз на скелю, чіпляючись ногами за невеличкі виступи і тим самим допомагаючи товаришеві. В міру того, як він підіймався вище, Аун, випростовуючись, задкував до печери.

Коли Зур опинився на карнизі, уламр повів його в глиб печери. Темрява ставала все густішою. Їх стурбував запах якогось хижого звіра, і вони вже збирались повертатись назад, як раптом помітили світло десь внизу.

— Там другий вихід! — тихо сказав Зур.

Аун з досадою похитав головою, але не зупинився, йти стало легше. Світло, хоч і не яскраве, все яснішало. Воно пливло вузькою смужкою, і тому йти було важко. З тонким писком знялося кілька кажанів.

— Аун і Зур — господарі печери! — гримнув син Тура.

Зур просунув голову в щілину; раптом залунав рик і в просторому барлозі скочив на ноги страхітливий звір. Важко сказати, кого він більше нагадував — тигра чи лева. У нього була чорна грива і широкі, як у лося, груди. Довгим, гнучким і водночас міцним тулубом, своїми м'язами він переважав усіх хижаків, його велетенські очі спалахували то жовтим, то зеленим вогнем залежно від гри світла.

— Це печерний лев! — прошепотів Зур.

Звір, стоячи проти щілини, бив себе по боках волохатим хвостом.

Аун теж подивився на нього і сказав:

— Це тигр землі кзамів.

Він схопив спис і, збираючись кинути його через щілину, вже розкрив рота, щоб вигукнути бойовий клич.

Зур спинив товариша:

— Аун не може кинути спис через щілину з такою силою, щоб убити печерного лева: в нього важко навіть влучити.

І він показав на виступи, що перешкоджали польоту зброї. Уламр зрозумів, як небезпечно дратувати звіра. Він міг вискочити з лігва і

знайти їх. А зараз він спочиває і, видно, цієї ночі не піде на полювання: залишки дикого осла лежали в печері на вкритій кістками землі.

— Може, Аун і Зур заманять його в пастку, — тихо проказав Зур.

Сопіння хижака було чути ще хвилину, а потім він безтурботно простягся на купі кісток. Він нічого не боявся, тому й лютує його швидко вщухла. Жоден звір, крім хіба сліпого в люті носорога, не зважувався напасти на нього. Прамамут не боявся його і не воював з ним. Ватажки лосів, довгомордих крокодилів і буйволів, що обороняли свою молодь від тигра чи лева, жахались його. Він був наймогутнішим серед усіх хижаків.

Істоти за базальтовою стіною, присутність яких хижак відчував, нагадували йому гібонів та інших мавп, яких він трошив одним ударом своєї лапи.

Аун і Зур повернулись у верхню частину печери. Хоч безпосередньої небезпеки й не було, — а заглядати в майбутнє вони не вміли, — сусідство хижака їх непокоїло. Правда, він жив по той бік скелі і, безперечно, вдень не полював, все ж вони могли з ним якось зустрітись. Через це такий добрий притулок, доступний, здавалось, тільки людям, кажанам та птахам, ставав ненадійним.

Проте вони вирішили не залишати його, поки не знайдуть іншої схованки.

Син Тура сказав:

— Аун і Зур виходитимуть тільки тоді, коли тигр кзамів спатиме в своєму лігві...

— Печерний лев надто важкий, щоб здиратись на дерева, — додав Зур. — Тут скрізь багато густого листя, де ми зможемо ховатись...

Вони не боялись, що звір спіймає їх під час полювання: нюх в Ауна був майже такий, як у шакала, а обережність Зура теж ніколи не дрімала.

Деякий час вони жили спокійно. Звіряючись на досвід свого племені, Зур збирав коріння і гриби, Аун приносив здебільшого м'ясо та дрова для вогню. Багаття розкладали на карнизі. Воно кидало в темряву червоне сяйво, яке дивувало хижаків у степу, кажанів, сов та орлів у скелях.

Їжі було вдосталь, і мисливці втішались спокійним життям. У своїй схованці вони не боялись звірів, що підстерігали внизу, і хижих птахів, що ширяли над головами.

Зур щодня спускався по кілька разів у нижню печеру і стежив за лігвом. Великий хижак не виявляв більше ні гніву, ні навіть нетерплячки. Запах молодого воїна став для нього настільки вже звичним, що навіть не турбував його сну. Коли ж він не спав, то ставав проти щілини і своїми променистими очима розглядав постать і обличчя людини.

Якось син Землі сказав йому:

— Аун і Зур не вороги печерному левові!

Здивований таким виразним голосом, звір рикнув і дряпнув кігтями базальт.

— Печерний лев дужчий за Зура! — продовжував воїн. — Але Зур хитрий... Коли б печерний лев, син Землі і син Тура уклали спілку — від них не втекла б ніяка здобич.

Зур говорив це без будь-яких сподівань, просто тому, що в його пам'яті спливали спогади. Люди-без-плечей часто жили поруч хижаків і ходили разом з ними на полювання. Такі випадки траплялися і з уламрами. Нао, син Леопарда, уклав колись спілку з мамутами. Походячи від племені, що занепадало вже протягом багатьох поколінь, Зур інколи

потрапляв під владу мрій. У нього було значно більше спогадів, ніж у його товаришів. Оживлені молодістю, ці спогади набирали дивних форм в години відпочинку, коли Зуру не загрожували небезпека і злигодні.

Вперше в житті Зур перебував у тривалому сусідстві з страшним звіром, бо в степу чи в лісі тварина або ховалась, або ж сама загрожувала смертю. Крім того, коли Зур наслідував у мріях Нао чи когось з своїх предків, які приручали звірів, Аун та інші товариші зразу руйнували його мрії. Той самий Нао більше не прагнув жити з мамутами. Ставши ватажком орди, він забув свою подорож з Намом та Гавом і дбав тільки про те, щоб привести уламрів на кращі землі. Орда ж була надто численна і надто пристрасна до полювання, щоб не турбувати звірів. Тому вони тримались оддалік, до них можна було підійти тільки з хитрощами і спіймати хіба в пастку...

А тут Зур міг доторкнутися до морди печерного лева, нахилившись над щілиною і простягнувши руку. Хоч він і волів би мати справу не з таким страшним хижаком, та все ж не міг відмовитись від такої принадної думки — приручити хижака. Потім прийшла звичка, що зближує живі істоти. Все, що, повторюючись, не приносить шкоди, перестає бути страшним. Широкі груди лева, схожа на базальтовий уламок голова, рухливі хижі вогники в очах більше не лякали Зура. Тонкі юнацькі відчуття підказували йому, що звір теж зникає до нього. Поступово Зур перестав бути для хижака здобиччю. І, звичайно, зовсім перестане бути нею, коли запахом людини просякне повітря печери.

Почалось літо. Нещадна спека стояла над землею. Вона випалювала безводні степи, і зелене життя буяло тільки по долинах та берегах річок. Життя вирувало скрізь. Черви, павуки, комахи, слимаки ворушилися в кожній звивині листа, стеблини, квітки; слизькі тіла плазунів, молюсків, жаб скупчувались по всіх затоках; табуни травоядних бігли сюди з усіх степів; незважаючи на присутність в цій місцевості страшного хижака, тигр і лев теж полювали поблизу скель. Аун і Зур виходили з печери тільки тоді, коли було вже зовсім світло, і ніколи не затримувались до смерку. Вони дізналися, що чорний лев з двома левицями зайняли

північні джунглі, темні хащі яких видно було з вершечка скелі, а тигр з тигрицею оселилися в місці злиття притоки з річкою. До їхнього лігва треба було йти третину літнього дня до джунглів трохи менше. Не раз нічну темряву роздирало ревіння лева чи пронизливий крик тигра. Великий печерний хижак теж непокоїв своїм громовим ревом.

В ці хвилини Аун і Зур думали про те, щоб покинути свій притулок, але вранці забували про хижаків. Здобичі ставало все більше, в засідках довго чекати не доводилось, а великі нічні хижаки засинали на світанку, сп'янілі від м'яса й крові.

— Там, далі, живуть інші леви, інші тигри і червоні звірі... А чи знайдуть Аун і Зур таку гарну печеру? — переконував Зур.

Син Тура не відповідав. Він жадав пригод більше, ніж Зур, і гостро цікавився новими землями. Ця цікавість зростала якось несвідомо і чітко виявлялася тільки хвилинами, як відчуття голоду. Інколи він один добирався вранці аж до злиття річки з притокою уважно розглядав урвища, де спали леви, і його охоплювало раптове бажання битись, а ще більше довідатись, які степи, які землі для полювання і які звірі ховалися за річкою. Підіймався він берегом і проти течії, на дві або три тисячі ліктів від того місця, де жили леви. Траплялось, що він переправлявся на другий берег річки. Робив він це почасти плавом, а почасти перестрибуючи з каменя на камінь. Тоді жага подорожування сповнювала його груди і він вдивлявся у синій ліс що закривав обрій. А коли повертався до печери, глибокий неспокій стискував серце.

Під час мандрівок Ауна Зур сушив на сонці порізане стрічками м'ясо або поповнював запас коріння. Він хотів заготувати стільки їжі, щоб мати змогу вільно пересуватись і відпочивати. Час від часу він сходив до нижньої печери і, якщо печерний хижак не спав, привчав його впізнавати людський голос.

Якось після полудня, коли тінь від скелі пересунулась на другий берег річки, Зура здивувало, чому не приходить Аун. Не витримавши самотності, він спустився вниз по шкіряному ременю, що дозволяв здиратись на скелю, куди могли дістатися тільки птахи та кажани.

Спочатку він рушив до злиття річок, але довга череда буйволів заступила йому шлях. Зур вже знав, що від найменшої тривоги буйволи-самці стають небезпечні. Він обійшов череду з заходу і тільки-но повернув на південь, як з високої трави виліз носорог. Син Землі кинувся під віття баніанів. Важкий звір пішов слідом за ним.

Тоді Зур здерся на скелю, обминув велику калюжу, але трохи згодом заблудився в чагарнику і вибрався з нього по той бік скель, де жив печерний лев.

Носорог десь зник. Зур уважно розглядав ці скелі, куди ні він, ні Аун не зважувалися зайти. Стіна здавалась тут ще більш дикою; тріщин і западин в ній було ще більше, ніж з боку річки. Два соколи підносились кругами до пір'ястих хмар, майже ні разу не вдаривши крилом. Незважаючи на наближення вечора, сонячне проміння буйно грало на похмурому базальті і на пишній рослинності. Лежачи в холодку на землі, Зур силкувався знайти вхід до лігва лева-велетня. Воно було десь там, в одній з великих западин, де навіть сутінки здавались витканими з каменю. Ліворуч за очеретяними заростями ховалась калюжа, праворуч лежала розмита водами і усипана пагорками земля, а прямо попереду — химерні нагромадження скель... Звір, напевне, дрімав, очікуючи на годину полювання, коли залунають голоси хижаків.

Раптом волосся на голові Зура стало сторч: в долині, на найвищому пагорку, з'явилась постать великого чорного лева. Він був не з тих рудих левів, що нападали на огорожу з ліан. Під деревом, де лежав Зур, трава була невисока, і звір побачив людину...

Зур прикипів до землі. Він не мав ні сили, ні спритності Ауна; його спис не зміг би пробити так глибоко груди хижака, а дрюк не зможе перебити хребет чи потрощити лапи. Дерево було надто низьке, щоб сховатися на ньому. Залишалось одне — тікати. Он там, попереду, Зур бачить зубчасту стіну, що неприступною для хижака стежкою приведе його до печери...

І в той час, як лев з риком залишав свій горбочок, Зур побіг до базальтової стіни. Досягши її, він став непомітним для хижака і тепер похапцем оглядав гострі, стрімкі скелі. Він пробіг тисячу ліктів і потім обернувся. Лева не було. Можливо, що хижак, ледачий, як і всі його родичі, відмовився від переслідування. Зур поклався на цей здогад і рушив до скелястої стіни. Та тут він усім тілом здригнувся від рику, швидко озирнувся і знову побачив чорного звіра. Хижак біг великими стрибками, з більшим запалом і більш вперто, ніж руді леви; Зур уже чув його сопіння... Ще кілька стрибків, і мисливець почує, як хруснуть його кістки..

Раптом увагу втікача привернули три виступи. Вони були розташовані один над одним і дозволяли досягти вершини базальтової стіни.

Здертись на них могла тільки людина чи невеликий хижак. Зур підскочив, досяг першого виступу, зліз руками й ногами на другий, потім на третій і через четвертий вискочив на шпиль... Лев тимчасом добіг. Він плигнув з усіх сил, але впав: масивне тіло не змогло зачепитись за прямовисну стіну. Звір тричі пробував досягти недсяжного, а потім з лютим риком спинився, його велетенська паща все тяглась до Зура; людина і звір дивилися один на одного: в жовтих очах застигла лютя, у карих — жах.

Син Землі роздумував, лишатися на гребені чи перейти на той бік базальтової скелі.

Лев міг добратись до людини двома шляхами — через долину і повз скелясте пасмо... Зур вагався, доки хижак не ворухнувся. Ледве ж той почав шукати шлях, Зур вирішив тікати. Скотившись схилом, він побіг на північ. Біг не абикуди, а в надії знайти в скелях притулок. Перед очима стояла печера і силует лева-велетня... Чорного лева не було видно. Можливо, що він з терпінням хижака вже очікував у засідці, а може, й не знайшов шляху для переслідування... Та навряд чи Зур думав про це. Всією його істотою оволоділо прагнення знайти схованку. Мимоволі він наближався до скель...

До них залишалось п'ятнадцять кроків, коли Зур почув, що погоня відновилась. Натрапивши на слід мисливця, чорний лев знову побачив Зура. Висока трава не могла сховати людину, а скелі не обіцяли порятунку. Зур біг тепер, спонукуваний тільки інстинктом самозбереження.

Нарешті скелі зовсім близько, але й сопіння звіра ставало дедалі гучнішим.

Зур спинився. Серце плигало в його грудях, як пташка в сільці. В широко розплющених очах все пішло обертом. Життю, яке так любило його молоде тіло, життю, що й досі ще здавалось одвічним, тепер загрожувала смерть, яка раптом постала перед юнаком у вигляді хижака... Син Землі почував себе таким слабосилим, як ібіс у пазурах орла. У нього не було більше зброї — тільки самі руки; от-от ікла розкусять його, наче якийсь горіх...

Ця хвилина здається йому довшою, ніж присмерк. Та в Зура є вибір. Там чорний лев, тут лігво лева-велетня. Йому ніколи більше вагатися. Тому, хто хоче його зжерти, лишалось зробити шість стрибків. Як вихор Зур біжить далі: вмерти... але в печері, біля їхнього притулку.

Він кидається в пащу печери, як горобець у пащу кобри.

Чути два загрозливих рики. Чорний лев з'являється біля отвору, а в глибині печери зводиться на ноги інша велетенська постать. Потім два стрибки, дряпання пазурів, клацання зубів — і лев-велетень переможець. Чорний лев падає, перекидається і, впевнившись у нездоланній силі противника, відповзає з розпоротим боком, звідки на траву юшить кров...

А мешканець печери, високо задерши могутню голову, дивиться, як тікає ворог, і посилає на захід грізне ричання.

Зурові було не до бойовиська. Він збагнув лише, що переміг той хижак, у барлозі якого він опинився. Простягтись на землі, він мовчки й нерухомо очікує. Людина до такої міри зреклась самої думки про опір, що завмер навіть її жах Хижак-велетень нищить і надію і розпач. Зур кориться тому, що має статися, так само, як корився тоді, коли махайродус розтинав йому груди...

Велетень ще хвилину реве, потім, зализуючи рану, зроблену пазурами ворога, повертається важким кроком у печеру. На шляху лежить нерухома людина. Він обнюхує її, кладе на неї важку, як нога лося, лапу. Він може роздерти це напівмертве тіло — людина й не поворухнеться. Але хижак не лютує, він дихає спокійно. Зур догадується: звір упізнав запах, який щодня линув до нього в печеру крізь щілину в базальті. Тоді воскресає згасла надія. В молодому тілі знову відроджуються сили, що повертають назад життя і невтомні бажання... Зур поглядає на страхітливу пащеку і, згадавши, що хижак прислухався до виразного голосу, тихо говорить:

— Зур тепер, як сайгак, у пазурах печерного лева.

Звір сопе дужче і обережно знімає свою лапу. Знайомство, яке виникло між ними, коли їх розділяв камінь, набирає нових форм. Мисливець передчуває, що кожна хвилина миру зміцнює його шанси на життя. Все, що існує, існує завдяки повторенню. Якщо хижак не зжер

людину одразу, то цілком можливо, що він її взагалі не зачепить. Зур більше не буде здобиччю: між ним і звіром виникла спілка...

Час біжить. Багряне сонце сідає за горби. А хижак не займає людину. Він прислухається до цього мінливого голосу. Сидячи на задніх лапах перед сином Землі, він то обнюхує його, щоб краще розпізнати цю дивну істоту, то, сховавши пазури, торкається до нього лапою, та так легко, як тоді, коли грався в материній печері з своїми братами. Жах сковує груди Зура, але поступово зникає...

Зі сходу крадькома підступила темрява. Вхід у печеру загорівся фіолетовим полум'ям. Замерехтіли перші зірки, і в скелясте пасмо ударив вітер...

Тоді хижак підвівся. Жага полювання гарячим вогнем засвітилась в його очах, а повна здобичі ніч нервувала звіра, і Зур збагнув, що це нова хвилина життя чи смерті. Якщо Зур для звіра те ж саме, що й сховані в лісах боязкі травоїдні — син Землі ніколи більше не побачить Ауна! Кілька разів велике тіло, важко дихаючи, поверталось до людини сточені чорними колами зелені вогні спинились на істоті з вертикальною поставою... Та ревнувши востаннє, хижак вийшов з печери і зник у нічній темряві.

Воїн сказав собі:

— Печерний лев уклав спілку з Зуром!

Потім підійшов до щілини і голосно покликав:

— Аун!

Через деякий час почулись кроки товариша; факел у його руці розливав жовте світло. Син Тура побачив Зура в печері і з жахом скрикнув:

— Тигр землі людоджерів роздере Зура!..

— Ні! — відповів мисливець і розповів, як, тікаючи від лева, він потрапив у цю печеру. Аун, як зачарований, слухав цю страшну і цікаву історію, ще більш дивовижну, ніж історія спілки Нао з ватажком мамутів. Неспокійний Аун, охочий до пригод і пожадлиий до всього незнайомого, поривався у подорож.

І він гордовито промовив:

— Аун і Зур рівні тепер з ватажком уламрів!

Та його знову охопив неспокій. Він сказав:

— Зур не може довше сидіти в печері. Я йду йому назустріч.

Два мисливці зустрілись на південному боці скелястого пасма. Згодом, розпаливши на карнизі багаття, вони насолоджувались повною безпекою, тоді як у кожному куточку чагарника чи лісу хижаки очікували в засідках, а травоядні ховалися в темряві хащ чи гинули під пазурами ворогів.

Тигр і полум'я

Аун і Зур часто спускались до щілини. Коли хижак не спав, вони показували йому свої обличчя й постаті і по черзі розмовляли з ним. Присутність Ауна спочатку викликала у звіра занепокоєння, могутні груди дихали схвильованіше. Інколи прохоплювався й рик недовір'я чи гніву. Та згодом звір звик до людей, і якщо підходив до щілини, то тільки з невиразної симпатії та ще тому, що й хижі звірі відчують нудьгу самотності.

Одного вечора Аун сказав:

— Час відновити спілку... Аун і Зур підуть у лігво, коли тигру землі кзамів добре пощастить на полюванні.

Зур не відмовився, хоч і не мав такої готовності ризикувати своїм життям, як його товариш. Спілка була його справою. Він часто думав про неї і вважав, що для них не існувало б небезпеки, коли б печерний лев перестав бути загрозою...

Якось вранці вони побачили в печері тушу великої антилопи. Хижакові вистачило одного стегна. Він міцно спав, стомлений полюванням та ситою їжею.

— Ми підемо до нього, коли він прокинеться, — сказав Аун. — Здобичі вистачить йому на два дні...

Вони думали про це, коли блукали біля річки чи відпочивали в базальтовій схованці. Жахлива спека палила сухі землі і дарувала безмежне життя вологим. Тільки коли-не-коли на рівнині з'являвся і швидко зникав якийсь боязкий звір. Орли й соколи поховались. Журавлі й чаплі зникли. Чулось тільки пирхання гіпопотамів, що поринали під воду, та серед водяних квітів видно було заціпенілого довгомордого крокодила.

Десь опівдні Аун і Зур послули, а після спочинку посідали на карнизі, віддавшись солодким мріям. Розпечена скеля холола в міру того, як збільшувалась тінь від неї. Повіяв легенький вітерець, пестячи голі груди юнаків. Вони відчували в собі багато такого, чого не могли висловити. Тут була радість молодості і ситого життя, раптовий сум від згадки про залишену далеко орду; пригоди на полюванні, похід уламрів на південний захід, гора і підземна річка, палкі враження від невідомої землі.

Заплющивши очі, Аун знову бачить собак, гієн і вовків перед яскравим вогнищем; махайродуса, що жере носорога, і себе, що вбиває червоного звіра, його серце калатає, радість перемоги вирує в ньому, як річка;

бажання нових перемог напружує всі м'язи уламра. А тимчасом спливають нові картини: леви кружляють навколо ліанового притулку, прамамути топчуть землю, пітон ковтає сайгака... Ті ж видіння переслідують і Зура, тільки вони набирають інших форм і інших відтінків. Зур думає переважно про лева-велетня. Аун теж думає про нього, і йому кортить, щоб швидше починало смеркатись.

Коли сонце почервоніло, вони пішли в глиб печери. Хижак уже не спав; він знову заходився біля туші антилопи і вигризав її плече.

— Ходімо до нього! — сказав Аун.

Син Землі скорився бажанню уламра. Його мужність зростала не так хутко, як у товариша, але коли він щось вирішував, то готовий був ризикувати своїм життям не менше, ніж Аун.

Мандрівники вийшли на карниз, потім спустились до підніжжя скелястої стіни.

З водопою повертались на ночівлю табуни; нестерпно верещали папуги, а під пальмами плигав гібон.

Перед самим заходом сонця Аун і Зур, обійшовши скелі, зупинились перед печерою.

Аун сказав:

— Я піду перший.

Це була його звичка — в разі небезпеки закривати своїми грудьми Зура. Але на цей раз Зур заперечив:

— Печерний лев знає мене краще... Я мушу стати між ним і Ауном.

Ці двоє людей жили у повній згоді. Кожен поважав якості іншого і використовував їх для загальної безпеки. Аун збагнув, що Зур має рацію.

— Іди! — сказав він.

Аун тримав у лівій руці дрючок, а в правій найміцніший спис. В цю хвилину він бачив небезпеку краще, ніж син Землі. Вони презирнулись. На базальтовій вершині орел здіймав войовничий клекіт; ущелиною бігло шість сполоханих велетенських лосів. Зур тихо рушив; його постать промайнула в чорному отворі й зникла. Він знову опинився віч-на-віч з могутнім звіром. Хижак кинув гризти антилопу і зеленими очима зміряв Людину-без-плечей. Зур тихо сказав:

— Люди прийшли відновити спілку!.. Прийде час дощів, коли здобичі поменшає і її стане важче ловити. Тоді печерному леву стане в пригоді хитрість Ауна і Зура!

Хижак-велетень примружив і знову розкрив очі, а потім, неохоче підвівшись, підійшов до людини, його голова торкнулась плеча Зура, і Зур поклав руку на шорстку гриву. Найстрашніші звірі, коли до них доторкнутись, почувають довір'я. В грудях сина Землі більше не було страху. Він кілька разів повторив свій жест і навіть легко погладив звіра по спині. Хижак стояв нерухомо і спокійно дихав...

Зур не наважувався покликати свого товариша. Біля входу з'явилася тінь. Це був Аун, який все ще тримав наготові дрючок і спис. Велетень-хижак затамував подих і повернув до входу свою тупу морду. Заблищали зуби, шкіра на лобі зморщилась, м'язи напружились, в очах спалахнули зелені вогники...

— Аун теж спільник печерного лева! — тихо сказала Людина-без-плечей. — Аун і Зур живуть разом у верхній печері...

Страховище підскочило. Уламр стиснув дрючок, але Зур став перед товаришем, і могутні груди перестали хвилюватися. Спілку було укладено.

Люди приходили щодня. Хижак звик до них і радів їхній присутності. Постійна самотність набридла йому. Він був молодий і від народження аж до останньої осені жив у товаристві собі подібних. У пониззі річки, на березі озера, він жив у лігві зі своєю левицею, його діти починали вже полювати. Та одної ночі озеро вийшло з берегів. Над чагарником ревіла вода, ураган ламав дерева. Бурхлива повінь знищила матір і дітей, лева ж підхопила разом з великими деревами і викинула на нову землю...

Старе лігво лишалося під водою всю осінь. Хижак старанно й уперто шукав його. В шумі осінніх дощів було чути рик лева, що скликав сім'ю. Дуже невиразно поставали живі спогади... Минуло чимало днів. Лев-велетень знайшов скелясту стіну і в ній захисток від небесних водопадів. Його сушив чорний сум. Прокидаючись, звір обнюхував печеру, а коли приносив здобич, то озирався навколо себе, немовби шукаючи тих, хто ще недавно гриз її разом з ним. Згодом спогади поблякли й розвіялись. Він звик до того, що поруч не було запаху іншої істоти, але не зміг позбутися самотності...

Одного вечора Аун і Зур пішли разом з ним на полювання. Всі троє попрямували в джунглі, де сяйво місяця яшмою розливалось по землі. Страшний запах хижака розбудив травоядних у їхніх лігвах. Все тікало в глибокі схованки та на дерева. Тварини, що жили табунами, якимось заздалегідь дізналися про небезпеку. Серед виру життя лев-велетень був як у пустелі... Тонкі відчуття, хитрощі, прудкість і спритність слабших тварин чинили опір могутньому тілу. Одним ударом лапи він міг убити дикого осла, сайгака, кабана, антилопу; одним стрибком клав на землю коня чи навіть лося. Але ж вони вміли ховатись у гущавині чи втікати... Велетня рятувало тільки те, що завдяки своїй численності вони забирались у всі куточки степу, сельви[10] і джунглів.

Проте хижак часто повертався на світанку до скелястої стіни голодний, стомлений чеканням та марними зусиллями.

Цієї ночі він довго не міг натрапити на оленя чи антилопу. Почувши його важкий гострий запах, до якого ще домішувався легкий запах людей, травояди тікали світ за очі.

Нарешті він засів на узліссі коло болота. Велетенські квіти видихали міцні пахощі, земля одгонила мускусом і гниллю. Мисливці розділились і також поховались, один в очереті, другий у бамбуковій гайку. Все повтікало. Величезні жаби ревли, як довгоморді крокодили; здалеку долинав тупіт табуна; на своїх волохатих крилах гасала сова. Потім з'явився кабан і почав рити іклами землю...

Це був гладкий звір з товстою шиєю, на тонких ніжках. Він ішов роздратований, важко сопучи й рикаючи. Він знав свою силу. Тупа відвага сповнювала його тіло, вкрите сірою щетиною. Від нього тікали леопарди. Він не звертав уваги на гієн, розгонив вовків та собак і ставав до бою з левом, коли не можна було втекти або, коли якась рана псувала йому настрої. Свідомість того, що він упорається з усіма, хто попаде в скрутне становище, присипляла його обережність.

Кабан набрів на очерет, де ховався Зур, і раптом, відчувши запах людини, зупинився. Цей запах нагадував йому гібона і резуса, яких він ніколи не боявся. Він тільки рикнув і повернув до бамбуків. Тоді, щоб нагнати його на лева-велетня, Аун вигукнув бойовий клич, а син Землі зразу ж його повторив. Кабан відступив, але не з переляку — з обережності. Пастка може бути в кожній невідомій річці: ні резус, ні гібон не мали такого дивного голосу. Почувши цей голос вдруге, кабан побіг просто на засідку хижака. Плигнуло велетенське тіло. Кабан люто наставив свої ікла, але звір, що насів на нього, важив з доброго буйвола. Кабан поточився. Сталеві ікла вгрузли йому в горло; цівкою ударила кров, вирвалось передсмертне хрипіння з пащі, і тварина повалилась у траву.

Коли здобич була вже в печері, Ауна захотілось переконатися, чи остаточно зміцніла спілка. Він узяв сокиру і відрубав кабаняче стегно. Хижак дозволив йому це зробити.

Люди зрозуміли, що їхня сила дорівнювала тепер силі цілої орди.

Не один раз полювали вони з хижаким. Часто заходили дуже далеко від лігва, бо здобич трималась все далі від страшного господаря скель. Серце Ауна билось неспокійно. Він поривався до нових походів, нетерпляча цікавість мучила його. Якось вранці він сказав Зурові:

— Добре було б нам побачити ще й інші землі для полювання... Восени звідси, мабуть, піде багато звірів. Чи помандрує зі мною Зур далі, за лігво тигрів?

Зур ніколи не відмовлявся від подорожей зі своїм товаришем. Хоч його цікавість і не була така неспокійна, як в Ауна, вона була досить гостра, і до того ж її викликала молодість.

— Ми підемо подивитись на землі, куди тече річка, — відповів Зур.

Вони вигостили зброю, накопили сушеного м'яса, напекли їстівного коріння і вирушили в подорож, коли величезне, червоніше за сурик, сонце ледве вихопилося з-за другого берега. Зур залишав печеру з сумом. Тут була повна безпека і багато їжі. Тут він уклав спілку з хижаким-велетнем. Але мандрівна вдача Ауна тягла його до недосліджених земель...

До півдня і після сну, якого вимагала нестерпна спека, вони йшли без тривоги. Завдяки пильному оку й гострому нюхові Ауна плазунів помічали заздалегідь; хижаки спали, і тільки комахи турбували мандрівників. Набридливо дзижчали червоноголові мухи, що міріадами летіли на запах м'яса; в холодку допікали комарі з гострими жалами; треба було

берегтися також великих шершнів, півдюжини яких могли вбити людину. Відпочинки робили подалі від термінових гнізд.

Було вже пізно, коли вони досягли місця злиття річок. Аун знав річку, бо вже не раз переходив її. Повз величезні валуни він вивів Зура туди, де полювали тигри. Тут було страшно. Лев цілий день сидить у своїм барлозі, як і люди, він знаходить собі притулок і завжди повертається в нього. А тигр увесь час нишпорить по місцевості. Лігво у нього тимчасове, і вибір його залежить від умов полювання та блукань. Він пристосовується і до таких місць, що викликають огиду інших хижаків. Отже, людина не може передбачати його мандрівок і не знає, куди йти, щоб уникнути з ним зустрічі...

Уламр і син Землі йшли на деякій відстані один від одного, щоб розширити поле свого зору. Спочатку їм допомагала присутність травоядних: ні сайгаки, ні бики, ні лосі, ні антилопи не паслись би по сусідству з тиграми. Коли ж навколо них стало пусто, мандрівників охопила тривога. Це була мішана місцевість. Тут ліси часто переходили в широкі галявини, луки й болотяні пустки, громадились заростями бамбуків і пальмами. Аун вирішив, що краще повернути до річки, бо на ній була безліч островів. Береги ставали дедалі мертвими, тоді як у воді життя вирувало. Між островами сновигали крокодили; по затоках хлюпались зграї всіляких птахів; сонні пітони показували свої цупкі кільця.

— Тигри вже недалеко! — сказав пошепки Зур.

Аун, уважно озираючись, повільно простував далі.

Колючі зарості в плетиві ліан, що відступили від берега, знову наближалися до води.

Спинившись, син Землі сказав:

— Сюди тигри приходять на водопій.

І показав витоптану в чагарнику стежку. На ній видно було сліди, і Зур нахилився, щоб краще їх роздивитись. Від них ще відгонило гострим запахом. Зур прошепотів:

— Вони пройшли цією стежкою!

Плечі його затремтіли. Стурбований Аун вийняв свій спис, йому здалося, ніби до запаху хижаків приєднався ще якийсь невідомий запах...

В заростях щось тріснуло. Люди застигли, мов дерева. Про втечу годі було й думати. Якщо хижаки близько, доведеться битись. Але з заростів ніхто не вийшов, і Аун, принюючись до вітерця, що линув звідти, сказав:
— Тигри ще далеко.

Мандрівники рушили далі, щоб швидше проскочити небезпечне місце. Незабаром джунглі вийшли на самий берег. Вони були такі густі, що людям часто доводилось продиратись крізь зарості бамбуків.

Нарешті Аун і Зур досягли великої галявини, де паслось кілька диких тварин. Надходив вечір, і треба було шукати місце для ночівлі. Поблизу не було видно жодної скелі; не доводилось думати й про зупинку на острові: галявину оточували непролазні хащі, і темрява розлилась би раніше, ніж Аун і Зур змогли вийти до річки...

Зур знайшов сім бамбуків, що росли близько один від одного і утворювали ніби загорожу. Три проміжки були такі вузькі, що людина в них не пролізла б; через два інші Аун і Зур ще проходили боком, але не могли пройти ні лев, ні тигр; останні, завтовшки з лікоть при корені і трохи вужчі вгорі, треба було на два Аунових роста заплести гіллям чи ліанами.

Юнаки швидко нарізали ліан та молодих бамбуків, щоб зробити міцну огорожу. Син Тура обламував їх, а Зур, більш здібний будівник, переплітав ними стовбури дерев, як це робили його предки.

Коли скінчили роботу, вже смеркалося, проте жодна підозріла тінь не з'явилась на галявині. Тоді вони розклали багаття і напекли сушеного м'яса та коріння. Вечеря була дуже смачна, бо робота посилила голод, і вони почували гордість і радість від того, що вони люди. Жоден звір, навіть з тих, хто найкраще будують собі житла, не зумів би так швидко і так надійно захиститись від хижаків. Поївши, вони посідали біля входу в притулок".

Місяць, що вже пробіг половину свого шляху, схилявся до заходу. Над галявиною мигтіло кілька зірок, і Зур силкувався відгадати, які то люди підпалюють їх щовечора. Зірки були на диво маленькі, не більше кінчика тонкої трісочки, тоді як сонце й місяць нагадували вогнище, де палає кілька добрих гілок. Але раз вони горять так довго, то це тому, що їх вогонь увесь час підтримують. Зур силкувався розгледіти тих, що підкладають паливо, і не міг зрозуміти, чому вони лишаються незримі... Інколи він думав також про невичерпне сонячне тепло, яке дуже припікає, коли сонце стоїть вгорі, і слабшає, коли воно ввечері стає набагато більшим... Ці думки запаморочували Зурові голову і швидко стомлювали. Він гонив їх від себе і навіть зовсім забував... Цього вечора Зур згадав вогняні хмари після заходу сонця. На заході вогню було більше, ніж від усіх вогнищ, які уламри розпалювали взимку... І така сила вогню давала менше світла й тепла, ніж одне сонце. Хвилину поміркувавши, Зур трохи не злякався своїх думок. Ніхто ні з Людей-без плечей, ні з уламрів ніколи, здавалося, цим не цікавився. Він мимоволі спитав:

— Які то люди підпалюють небо, коли сонце вже ховається?

Аун, що спочатку думав про тигрів, перебував тепер у заціпенінні, що, проте, не заважало йому відчувати всі небезпеки ночі. Запитання Зура

вивело його із задуми. Спочатку він не зрозумів запитання і не здивувався, бо думки Зура часто викликали подив у інших людей.

Він підвів голову і подивився на зірки.

— Зур, мабуть, говорить про маленькі вогники на небі?

— Ні... Зур говорить про великі червоні й жовті вогні, які тільки-но згасли. Може, їх запалюють орди?.. Тоді вони набагато численніші, ніж уламри, кзами й руді карлики.

Аун зморщив лоба. Він невиразно уявляв істот, що поховалися вгорі, і ця уява була неприємна.

— Це ніч підпалює вогні, — відповів він з напруженням. Ніч робить яскравішим наш вогонь!

Від цієї відповіді син Землі розгубився і почав міркувати, тимчасом як Аун вже забув питання, яке його не цікавило.

Вітрець свіжішав і доносив здалеку глухий шум. Полохливі звірі вибігали на галявину і знову зникали. Деякі з них зупинялись поглянути на вогонь, який кидав яскраве світло. П'ять чи шість собак крадькома покрутились навколо, почувши запах печеного м'яса, але незабаром зникли. Раптом з заростів вискочили сарни. Тікаючи від когось, вони щодуху бігли галявиною.

Аун підхопився, прислухався, понюхав повітря і прошепотів:

— Треба зайти в притулок!

Потім додав:

— Тигр близько!

Вони залізли в захисток з бамбуків.

Внизу розсунулось гілля чагарника, і в сріблястому світлі вогню з'явився смугастий звір. Великий, як лев, він був нижчий за нього, але довший і гнучкіший. Уламри і Люди-без-плечей боялись його більше, ніж інших хижаків. Лев був не такий хитрий, впертий і прудкий; махайродуси по той бік гір не зустрічались, а лева-велетня бачили серед уламрів тільки Нао, Гун Сухі Кості та два старих воїни.

Тигр ішов не поспішаючи, вигинаючись, як хвиля, кожний рух його наганяв жах. Полум'я спинило його. Він підвів свою кремезну голову, показавши білуваті груди. Очі його горіли, мов світляки. Це був найбільший з усіх тигрів, якого Аун і Зур будь-коли бачили. Незважаючи на тривогу, що шумувала в жилах, син Тура дивився на тигра як зачарований: він дуже любив великих звірів, навіть коли вони були вороги.

Проте він сказав:

— Тигр з землі кзамів дужчий за цього.

А Зур додав:

— Він як той леопард перед печерним левом!

І все ж вони відчували, що для людини цей тигр був так само страшний, як і їхній печерний товариш.

Постоявши, здивований тигр нерішуче наблизився. Він боявся вогню, бо вже тікав від нього на рівнині під час грози, коли вдарила блискавка. Але цей вогонь нагадував йому сяйво, що спалахує наприкінці ночі. Тигр підійшов так близько, що почав відчувати тепло; одночасно він чув

потріскування гілок в полум'ї, його недовір'я зросло, і він, тримаючись на відстані, обійшов навколо вогнища і зупинився під бамбуками. Тигр побачив людей і майже одночасно почув їхній запах...

Звір загарчав і двічі рикнув, як на полюванні; цей рик трохи нагадував собачий.

Не роздумуючи, Аун вигукнув свій бойовий клич. Здивований тигр здригнувся і почав оглядати ворогів. Вони здавались йому слабосилими, бо запахом нагадували полохливу здобич, а розмірами були навряд чи більші за вовків. Всі ті, що наважувались битись з ним, були величезних розмірів. А цих звірів тигр не зустрічав, проте він був у розквіті сил і, знаючи, що таке несподіванки, тримався обережно. Сусідство з вогнем надавало таємничості цим дивним вертикальним тваринам.

Тигр повільно наблизився до бамбука і обійшов навколо його. Після довгих блукань у джунглях хижак дуже вдосконалив відчуття відстані, той інстинкт, що дозволяв йому за один стрибок схоплювати здобич. Він знав також міцність бамбука, а тому й не намагався пролізти в надто вузькі щілини і зупинився тільки перед плетивом з ліан та гілля. Він дряпнув лапою і спробував видерти найтонші гілки, але тут спис Ауна вдарив його по ніздрях.

Тигр рикнув і відскочив. Удар свідчив, що невідома тварина сильна і незрозуміла. Гнів тигра зростав, люте сопіння вирвалось з горла, і він щодуху помчав на ворога. Цього разу спис влучив між щелепів, бо хитання гілок і рухи звіра заважали націлитись краще. Хижак відчув опір огорожі і відважність людини: він знову відскочив, припав до землі і завмер у чеканні...

Для тигра ще не настав час полювання: він хотів пити. Коли б не вогонь, він пішов би спочатку до річки. Через деякий час його гнів ущух; він знову відчув сухість у горлі, яку може заспокоїти тільки свіжа вода...

З протяглим ревінням тигр підвівся, двічі обійшов схованку людей і подався геть. Трохи нижче був прохід, яким він міг вийти до річки. Аун і Зур побачили, як тигр зник там.

— Він повернеться! — сказав Зур. — Ще, може, й з тигрицею.

— Ліани всі цілі, — відповів син Тура.

Вони ще деякий час говорили про небезпеку, але були цілком спокійні за майбутнє. Притулок захистив їх, захистить і надалі. Не треба було навіть вартувати.

І ледве полягавши, вони зразу поснули глибоким сном.

Частина третя

Напад тигра

Аун прокинувся десь опівночі. На заході за джунглями сідав місяць, і від його світла туман над віттям здавався рожевим. Попеляста темрява вкривала галявину. Вогонь біля бамбуків ледве жеврів.

Спочатку мисливець бачив тільки нерухому рослинність, але його нюх відчував чиясь присутність. Згодом майнула тінь. Вона відірвалась від купи пальм і обережно почала наближатись. Аун вже знав, що це тигр. Він дивився на звіра з тривогою і гнівом. Відвага бурхала в грудях юнака, як ураган над водою. Хоч він знав про перевагу тигра над людиною і хоч його проймав таємничий жах, йому хотілось битися. Хіба не вбив Нао сірого ведмеда й тигрицю? Хіба сам він не вбив махайродуса, переможця носорога? Запаморочення Ауна, проте, швидко минуло: обережність предків заспокоїла кров. Він знав, що і Нао, і Фаум, і брати Агоо нападали на тигра тільки тоді, коли треба було рятувати своє життя...

Прокинувся і той, хто мав стримувати Ауна. Син Землі також відчув присутність страховища. Він поглянув на Ауна, що стояв наготові з дрючком, і сказав:

— Тигр не знайшов ніякої здобичі.

— Якщо він наблизиться, — сказав син Тура тремтячим голосом, — Аун кине в нього дротик і спис!..

— Поранити тигра дуже небезпечно. Він лютіший за лева.

— А коли він не схоче піти геть від притулку?

— Аун і Зур мають харчів на два дні.

— Але у нас немає води! І чому з ним не прийшла тигриця?

Зур мовчав. Він уже думав про це. Мисливець знає, що хижаки інколи об'єднуються для вистежування здобичі, яку важко піймати одразу. Хвилину повагавшись, Зур відповів:

— Тигр блукає сам з кінця дня. Мабуть, тигриця десь далеко від галявини.

Аунові не було коли розпитувати далі. Він пильно слідкував за тигром, що наблизився до бамбуків на п'ятдесят ліктів.

Було вже добре видно його здоровенну голову з шорсткою шерстю на потилиці. Очі тигра світилися яскравіше, ніж минулого разу. Аун почував дивну огиду до цих зелених вогників, на Зура ж вони наганяли жах. Час від часу над галявиною розлягався рик. Тигр підійшов ще ближче, потім почав нишпорити туди й сюди та кружляти навколо притулку з таким терпінням, яке породжувало відчай і страх. Звір

немовби сподівався, що від цього поширшають щілини або ослабне плетиво з ліан і бамбуків. Кожного разу, коли він наближався, люди тремтіли, ніби сподівання хижака от-от мали справдитись.

Нарешті тигр причаївся в сухій траві. Звідти він терпляче стежив за людьми, і коли роззявляв пащу, його ікла блищали в світлі згасаючого вогнища.

— Він залишиться тут і вранці, — сказав Аун.

Зур не відповів. Він уважно дивився на дві тонкі гілки терпентинового дерева, які поклав біля вогню, бо вважав за потрібне завжди мати при собі сухі дрова. Потім поколов тоншу гілку і зібрав трісочки в оберемок.

— Невже Зур хоче розкладати вогонь? — незадоволено вигукнув син Тура.

— Вітру нема, земля в притулку гола, бамбук молодий, — відповів Зур, б'ючи кресалом по кременю, — Зурові потрібен зовсім маленький огонь!

Аун не суперечив. Він побачив, як полум'я охопило тріску, як його товариш підпалив кінець гілочки теребінта. Вона спалахнула яскравим вогнем. Тоді, нахилившись над щілиною, син Землі кинув цей факел у бік тигра... Прокресливши півколо, палаюча тріска впала в суху траву. Вона ж росла в найсухішому місці галявини, і ранкова роса ще не зволожила її.

Тигр підскочив перед вогнем, що зник серед найвищих стеблин. Аун мовчки сміявся. Зур уважно спостерігав, щоб в разі потреби запалити новий факел.

У траві помітне було тільки червоне миготіння. Тигр знову припав до землі...

Почекавши ще якусь мить, Зур підпалив другу гілку. Вогонь уже почав жерти її другий кінець, коли над травою знялось полум'я і шугнуло в усі боки блискучою повіддю. Хижак з риком підскочив. Він вже готовий був кинутись на притулок, як Зур жбурнув ще один факел...

Факел влучив хижакові в груди, і той як навіжений завертівся на місці. З сухим тріском вогонь заплигав поміж стеблинами, потім шугнув угору і оточив хижака. Тигр люто заверещав, вискочив з полум'я і щодуху помчав геть.

— Він не повернеться! — впевнено сказав Зур. — Жоден звір не вертається на те місце, де обпікся.

Аун був у захваті від хитрощів товариша, його радісний сміх переможно лунав над галявиною.

— Зур хитріший за Гуна Сухі Кості! — вигукнув Аун.

І його мускуляста рука ніжно лягла на плече сина Землі.

Тигр не повернувся. Аун і Зур спокійно спали всю ніч. Туман укривав галявину й джунглі, тиша й нерухомість залягли аж до світанку. Потім почали прокидатись звірі. Над річкою і деревами знявся глухий шум. Син Тура вийшов з притулку і уважно оглянув місцевість. Нічого підозрілого не було помітно. Пройшли олені, і це ще більше заспокоїло людину.

Аун повернувся до Зура і сказав:

— Рушаймо. Але спочатку йтимемо на захід, щоб не зустрітись з тигром.

Вони вирушили, ледве зайнялась зоря. Туман повільно розповзався клоччям і танув у блідому небі, що починало синіти. Звірів спочатку було мало, а потім значно побільшало: воїни догадувались, що вони вже

перейшли місцевість, де панував тигр. Проте Аун тривожно нюхав повітря. Хвороблива спека огортала листя; дошкуляли червоноголові мухи. Тонкі промені сонця, прохоплюючись крізь листя, пекли шкіру, як терміти. З листя дерев визирали збуджені мавпи. Папуги кричали сухими, пронизливими, божевільними голосами...

— Грім буде гніватись на ліс! — сказав син Землі.

Аун спинився, щоб оглянути місцевість на заході.

Починалась галявина, видно було довгу смужку блакитного неба без єдиної хмаринки. А проте двоє людей відчували тривогу, що ширилася навкруги, наче острах перед чимсь невідомим.

Це тривало довго. Аун і Зур спустились навскоси до річки. Опівдні гроза була ще далеко. Вогню не розкладали. Неохоче з'ївши по шматку спеченого напередодні м'яса, лягли відпочивати. Спокій їх порушували напади в'їдливих комах.

Коли вони рушили далі, на заході з'явилися перші молочнобілі хмарки, які потім поступово перетворились на темносині хмари. Знялось неспокійне мекання кіз і ревіння буйволів. В траві заметушились кобри...

Хвилину воїни вагались, чи йти далі. Але тут залишатись було небезпечно. Віття тисячолітніх дерев росло надто високо, земля була пухка. Вони не бачили ніякого захисту від тропічної зливи, що насувалась на джунглі... Вітер то шумів, як річка, у верховіттях дерев, то шаленів, зриваючи листя. Потім запанувала важка густа тиша. Дощова хмара, ніби чорний дим, підіймалась вгору. Страшні бліді вогні почали пронизувати ліс. Вони були ще далеко від Ауна і Зура, і ударів грому ще не було чути. Коли стіна дощу вкрила півнеба і почала спускатись на схід, смертельний жах скував живі створіння. Тільки де-не-де полохлива тварина шукала своє лігво та стурбована комашка ховалася під кору дерева. Над життям

лісу запанувала інша стихія, що породжує і годує ліси, коли ллється повільно, але нищить і дерево, і траву, і тварин, коли дає собі повну волю.

Товариші знали ці люті сили. Аун думав тільки про схованку, Зур же час від часу зводив очі до неба, і йому здавалось, що в хмарах шаленіють страхітливі хижакі. Ось вже чути їхній рик. На великій відстані він ще глухий, як рик лева десь за горою. Але незабаром цей рик набрав повної сили, а блискавки стали нестерпно яскравими. З гуркотом водопадів полилась вода. Люди вийшли на берег озера, оточеного калюжами. В густому тумані не видно було ніякого притулку, а блискавка все біла. Під розлоге віття баніану, де сховались двоє людей, підліз леопард. Тонко й жалібно вили мавпи. Вода ревіла так, ніби океан прорвав греблі на небі. Подихи вітру приносили запах блискавки і рослин... Через годину вода в озері піднялася й пожерла калюжі. Вона вийшла з берегів і почала заливати ліс.

Мандрівники мусили відступити. Але їм назустріч теж бігла вода, ревіння якої зливалось з гуркотом грози. Людям треба було бігти на схід. Бурхливі струмки ніби гнались за ними. Ледве їм щастило втекти від одного, як з'являлись інші. Аун мчав галопом, немов баский кінь. Зур біг за ним пригнувшись, майже не відриваючи ніг від землі, як бігали всі Люди-без-плечей. Коли вони втекли нарешті від повені, то попрямували на схід, сподіваючись вийти до річки.

Вони переходили галявини, продирались між бамбуками, пальмами й ліанами. Набрякле водою болото змусило їх повернути на північ. Гроза вщухла. Вітер вже не шаленів. Нарешті вони вийшли на галявину, де протікав струмок дощової води.

Перед рівчаком юнаки зупинились, щоб узнати його глибину.

Блискавка ударила в купу чорних дерев, і на другому березі, мов очманіле, велетенськими стрибками закружляло якесь довге, гнучке

тіло. Аун і Зур впізнали тигра. Покрутившись так з переляку, хижак нарешті заспокоївся, коли раптом побачив вертикальних звірів...

Інстинкт Ауна підказав йому, що це той самий тигр, який нищпорив навколо їхнього притулку. Зур же переконався в цьому, коли побачив у нього на грудях жовту пляму, випалену смолоскипом. Не так швидко, але й тигр упізнав незвичайну здобич, яка робить вогонь, ліанові огорожі та полум'я на траві. Він зустрів їх знову саме в ту хвилину, коли інший вогонь вдарив у купу чорних дерев. Їхні образи поєднувались з страшними речами, і хижак завагався.

Якусь хвилину всі троє не рухались. Між людьми і звіром пролягла дуже мала відстань, і втеча була неможлива.

Аун вже схопився за спис. Приготувався до бою й Зур, знаючи, що в разі втечі тигр поженеться за ними.

Зур перший кинув свою зброю. Просвистівши над водою, вона влучила хижаків в голову біля правого ока. Той з лютим ревом плигнув, але кров залила йому очі, і стрибок втратив ту страшну точність, яка засуджувала на смерть близьку здобич. Гнучке тіло гупнуло у рівчак, перекинулось, але таки зачепилось за берег.

Тут підскочив Аун, і його спис влучив тигрові в груди. Оскаженілий звір видерся на берег і напав на людей. Він шкутильгав і біг не так швидко. Другий дротик Зура вп'явся в бік, а тимчасом син Тура поранив його в потилицю...

Потім вони вхопились за дрюки. Аун витримав напад і вдарив звіра по черепу, а Зур, підскочивши збоку, вже бив по хребту. Один пазур дряпнув уламру груди, але він ухилився, і дрюк, вдаривши по ніздрях, на хвилину зупинив хижака... Перш ніж він знову зміг напасти, Аун вдарив утретє, та з такою силою, що тигр і не поворухнувся, ніби раптом заснув. Тоді, не гаючи часу, товариші потрощили йому хребет і лапи. Велетенський звір

засмикався в жахливих корчах. Син Тура виколов йому ліве око, і хижак опинився цілком у владі людей.

Тигра було переможено.

Ліс людей-лемурів

Знову настали погожі дні. Воїни сміливо заглиблювалися в країну, де текла широка, як озеро, річка. В них жила радість переможців, яка хоч і не присипала обережності, проте робила уявлення про небезпеку майже приємними. Вони знаходили собі житла в джунглях і на березі, в скелях, у дуплах тисячолітніх дерев, у таких колючих чагарниках, що, вирубавши в них сокирою місце для відпочинку та заклавши вхід, можна було кидати виклик хижакам.

Їх зупинило озеро. Повернувши від річки, вони вийшли до невисокої гори. За чверть дня піднялись на гірське плато; воно починалось переліском і переходило в густий ліс. Плато тяглося а північного сходу на південний захід. На північному заході над ним височів гірський хребет, з якого збігали дві річки, живлячи своєю водою ще одне озеро.

Аун і Зур дійшли до лісу перед самим заходом сонця. На ніч влаштувались у щілині порфірової скелі. Загородивши вхід у щілину гіллям, мандрівники розклали багаття і спекли в ньому велику ящірку. Тут не було такої спеки, як у долині; з сусідніх гір повівав свіжий вітер. Після стількох задушливих вечорів двоє людей насолоджувались прохолодою, що нагадала їм землю уламрів. Дихати було не менш приємно, ніж їсти. Ліс шумів, як далека вода. Інколи було чути нявкання хижака, зловісний регіт гієн та виття собак.

Раптом зчинився гамір, і на деревах з'явилися дивні істоти. Вони нагадували і собак, і рудих карликів. На рухливих обличчях світилися круглі й дуже близько поставлені очі. Їхні лапи нагадували руки людей.

Аун і Зур впізнали їх. Це були мавпи-резуси з зеленою шкірою на спині, рудуватою на грудях і з червоними, як вранішнє сонце, обличчями. Вони дивились на вогонь. Син Землі не почував до них презирства. Де в чому він вважав їх як і кзамів, за собі подібних. Аун теж був такої думки. На новій землі товариші зустрічали їх майже щодня і знали, що вони цілком безпечні. Проте, внаслідок своєї схожості з рудими карликами, резуси викликали в людей якийсь неспокій.

В останньому світлі згаслого дня їх можна було налічити більше десятка. Подивившись хвилину на полум'я, вони з неймовірною швидкістю поплигали з гілки на гілку, з дерева на дерево, потім знову почали спостерігати незвичайне видовисько. Нарешті один великий, як вовк, самець повільно зліз на землю і пішов до вогню. Пройшовши з десяток ліктів, він зупинився і жалібно застогнав, ніби когось кличучи.

Аун ухопився за спис, згадавши підступність рудих карликів, що ніяк не були більші за резусів. Але він випустив зброю з рук, знову почувши жалібний стогін. Постоявши трохи, мавпа зробила ще кілька кроків. Тепер вона, здавалося, зовсім спинилась, бо її страх і цікавість зрівноважились...

Тут почулось виття, і на горбочку з'явилися три вовки. Вони скрадалися проти вітру, тому ні люди, ні резуси не помітили їх наближення.

Резус кинувся тікати до дерева. Один вовк побіг йому назустріч, тоді як два інших загородили відступ по боках. Вільним залишався тільки шлях на вогонь. Велика мавпа на хвилину розгубилась, а її товариші відчайдушно верещали. Вона повернулася обличчям до людей, побачила, що вовки стискають свій трикутник, і, мов божевільна, кинулась вперед...

Коли вона добігла до вогню, хижакі вже насідали на неї. Найпрудкішому залишалось бігти якихось десять ліктів. Резус у відчаї застогнав. Між страшним полум'ям і хижаками не було ніякого вільного

простору. Прийшла смерть. Мавпа відчула її холодний подих. Вона повернулась спочатку до лісу, до цього зеленого океану, де так легко можна було врятуватись від ворожих зубів... Потім її обличчя з невимовним благоанням обернулось до людей.

Зур підвівся і взяв дротик. Інстинкт його племені клекотів у жилах. Він плигнув до мавпи. Перед вертикальною постаттю вовк відступив. Тимчасом випростався і Аун. Вовки завили. Тримаючись віддалік, позціплювавши зуби, вони не збирались тікати.

Аун з презирством кинув камінь. Камінь влучив у плече найближчого вовка, і той відбіг до своїх товаришів.

— Вовки не варті ні списа, ні дротика! — зареготав син Тура.

Резуси плигали і перекидалися у вітті дерев, а нерухомий втікач дивився на своїх несподіваних рятівників, його довгі руки тремтіли, в грудях причаївся жах. Він боявся невідомого вогню, боявся вовків, боявся й цих істот, що так прямо рухались, і їхнього голосу, що не нагадував йому жоден голос з лісів та степів. Та згодом його серце почало битись спокійніше. Очі уважніше стежили за людьми. Він заспокоювався: раз дивна істота не вдарила, то можна гадати, що вона зовсім не займе. Резус боїться тепер тільки вогню та вовків. Згодом і вогонь перестав бути для нього таким страшним, бо нерухомо сидить на своєму місці, на купі хмизу.

Прогнавши хижаків, Аун і Зур дивляться на свого гостя. Він сидить, як дитина. Схожість посилюють маленькі руки та майже плоскі груди.

— Вовки не з'їдять зеленого карлика! — говорить Аун з реготом, від якого мавпа здригається.

— Аун і Зур відведуть його в ліс! — додає Зур.

Коли почали наближатись до резуса, він знову затремтів. Та повільні рухи і голос без загрозливих вовчих інтонацій заспокоїли резуса, і між трьома істотами запанував мир. Аун і Зур нишком раділи новому товаришу, що збуджував цікавість і робив приємнішим їхнє самотнє життя.

Час минав, а вовки все вартували. Інколи вони починали вити, розлючені вогнем, людьми і цією здобиччю, що врятувалась від них не завдяки своїй прудкості чи спритності, а лише через незрозуміле втручання.

Та кінець кінцем вони зникли, потонувши в темряві ночі. Напря́м вітру змінився, і вовки вже не могли наблизитись непомітно.

Резус все ще сидів. Він починав звикати до вогню. Зоряне чисте небо забирало тепло, з сусідньої гори віяв холодний вітер, і мавпа, подібно до людей, насолоджувалась теплом від багаття.

Потім резус тихенько скрикнув, уважно подивився на своїх рятівників і поплигав до дерев.

Аунові і Зурові шкода було розлучатися з ним.

Ранком другого дня люди пішли в сільви. Вони здивували їх могутніми деревами і непрохідними чагарниками. Там було менше гадюк, ніж у степу. Зграї білоголових круків крякали на вершечках дерев; лосі перебігали галявини, чорні ведмеді лазили по деревах; з кущів інколи вискакував леопард, не зважаючи на напасти на людей. Траплялися гурти мавп з довгими хвостами та бородатими головами. Вони купами звисали з гілля і оскаженіло верещали. Єднання давало їм радість і силу для оборони свого життя і своєї місцевості.

На четверту ніч Аун відчув якийсь незвичайний запах. З часу їхнього прибуття на нові землі ще ніколи жоден запах не нагадував у такій мірі

запаху людини. Аун затремтів, з переляку його волосся стало сторч. Запах тигра, лева, махайродуса, навіть лева-велетня не міг би його так занепокоїти...

Він розбудив Зура, щоб підготуватись до бою, і обидва напружили свої відчуття. У Зура вони не були такі досконалі, як в уламра. Аун енергійно понюхав повітря і сказав:

— Запах нагадує кзамів.

Кзами були найлютішими серед людей. Шерсть, схожа на лосячу, кущиками вкривала їхні обличчя й тулуби; руки були довгі, як у лісових людей; ноги короткі й викривлені, стегна немов обтесані з трьох боків, пальці на ногах величезні. Вони їли полонених уламрів, а також Людей-без-плечей, які, проте, врятувались від масового винищення.

Через деякий час запах ніби послабшав, — таємнича істота віддалялась. Потім вій знову став відчутнішим, і Зур прошепотів:

— Син Тура каже правду: це дух кзамів.

Від тривоги й нетерплячки Аун почав частіше дихати. Його дрюк уже лежав біля ніг. Він наготував також списометалку, щоб ударити списом з великої відстані...

Аун був уже впевнений, що тут не одна істота: запах линув з двох боків. Він сказав:

— Вони нас бачать, а ми їх ні... Треба ж і нам їх побачити. Ходім!

Менш рухливий, ніж уламр, Зур не відповів.

— Нас освітлює вогонь, — почав знову Аун. І взяв свій дрючок.

Зур ще раз подивився у темряву, але нічого не побачив і, розуміючи, що невідомі можуть напасти зненацька, погодився з Ауном.

Син Тура вже пішов, і Зур мовчки пристав до нього. Нахиляючись та уважно оглядаючи все навкруги, вони час від часу зупинялись. Аун пильно вдивлявся, прислухався і нюхав повітря Він тримав в одній руці дрюк, а в другій списометалку з вкладеним дротиком. Ідучи отак, він увесь час ловив запах і нарешті пересвідчився, що істот було тільки дві.

Почувся шелест. Захиталися віти чагарника і залунав легенький тупіт. Аун і Зур побачили крізь віття постать, але так невиразно, що не могли б сказати, людина це була, чи тварина. Проте тупіт був від двох ніг: ні резус, ні гібон, ні інші мавпи так не бігали.

Аун тихо сказав:

— Це люди.

Вони зупинились приголомшені. Таємнича постать наганяла жах. І раптом, перед небезпекою, Аун вигукнув свій бойовий клич. Тоді щось затупотіло з іншого боку. Шарудіння і запах послабшали. Уламр побіг навздогін. Але шлях перепинили спочатку ліани, а далі калюжа. Зур спитав:

— Навіщо Аун вигукнув бойовий клич? Може, ці люди зовсім не хочуть битися з нами.

— Від них тхне, як від кзамів!

— Запах Людей з-блакитною-шерстю теж одгонить кзамами.

Ця думка вразила уламра. Інстинкт обережності на хвилину затримав його. Він довго нюхав повітря і потім сказав:

— Вони далеко.

— Вони знають ліс, а ми його не знаємо" — промовив Зур. — Ми не побачимо їх вночі. Треба почекати до ранку.

Аун не відповів. Він ступив кілька кроків ліворуч і припав до землі. Так можна було почути найлегший шелест. Син Тура ледве-ледве почув ходу невідомих істот. Вона віддалялась і стихала, а натомість було чути тупіт невеликої зграї собак.

— Лісові Люди не зважилися битись! — сказав він підводячись. — А може, пішли кликати своїх братів.

Вони повернулись до вогню і підклали хмизу. Серця тривожно стискались. Та згодом, коли в лісі запанувала мертва тиша і небезпека здалась дуже далекою, уламр ліг спати, а Зур залишився на варті біля пригасаючого вогнища.

Вранці вони ніяк не могли вирішити: йти далі чи повернути назад? Менш охочий до пригод Зур хотів повернутися, щоб знову оселитись на березі річки в скелях, де спілка з левом-велетнем робила людей непереможними. Проте Аун, захоплений цікавою подорожжю, не погодився. Він говорив:

— Якщо ми підемо назад, хіба Лісові Люди не зможуть погнатись за нами? А звідки ми знаємо, що в тих землях, які ми пройшли, немає інших людей?

Ці міркування здавались Зурові тим більше справедливими, що вони спали йому в голову раніше, ніж їх висловив Аун. Він добре знав, що люди блукають більше, ніж шакали, вовки й собаки. Тільки птахи перелітають ширші простори. Аун з Зуром не зустріли по дорозі до лісу жодної орди. Та це ще зовсім не доводить, що людей там не було і що вони не зустрінуться на шляху додому.

Зур погодився. Хоч і не такий спритний в бою, але більш прозорливий, він був відважним не менш, ніж Аун, а коритися долі вмів краще. В ньому жив фаталізм[11] його племені. Всі його рідні загинули, і він не один раз дивувався, що сам іще живе. Без Ауна він був би самотнім: всі радощі життя пов'язувалися з дружбою, з Ауном, і втрата товариша уявлялась йому найбільшою небезпекою.

День минув без тривоги, і коли вони вибрали місце для відпочинку, то не помітили нічого підозрілого.

Вони спинились у гущавині лісу, але в такому куточку, де блискавка випалила траву й дерева. Декілька великих каменів утворювали притулок, який залишалось тільки зміцнити колючим віттям чагарника. Аун і Зур спекли стегно оленя, м'ясо якого вони любили, і полягали під зоряним небом. Перед світанком Аун прокинувся. Він побачив, що Зур стоїть обличчям на південь і уважно прислухається.

— Чи не почув Зур лева або тигра?

Зур не міг відповісти; йому здалося, що він чує знайомий підозрілий запах... Аун з силою потяг носом повітря і сказав:

— Повернулись Лісові Люди.

Він розібрав колючу огорожу і повільно пішов на південь. Запах зникав; тримався він тільки в слідах, залишених таємничими істотами. Гнатись за ними в темряві не було можливості. Аун і Зур повернулись до притулку і почекали до ранку, який запалив вже хмари на сході рожевим вогнем. Защебетала якась маленька пташка. Між хмар боязко заблищали вогні. Та ось вони спалахнули. Янтарні озера, смарагдові річки та пурпурні гори з'явились і зникли на небі над країною лісів. Потім крізь віття могутніх старих дерев визирнула велетенська червона куля.

Зур і Аун вирушили у путь. Вони йшли на південь, слідом за таємницею. Бути захопленими зненацька здавалось їм більшою небезпекою, ніж іти слідом за тими, хто їх вистежує. Інстинкт підказував їм, що для захисту треба пізнати силу цих істот. Обережність Зура поєднувалась з запалом Ауна.

Йшли швидко. Перешкод зустрічалось небагато. Здавалось, що тут був добре втоптаний ордами шлях. Аун увесь час відчував запах. Спочатку він був слабкий, але біля полудня зміцнів. Нетерплячий Аун прискорив ходу. Ліс почав рідшати. Зайшли на галявину з поодинокими деревами, кущами, папороттю та кількома гнилими калюжами... На хвилину Аун завагався, але тут запах вдарив йому в ніздрі, і він раптом скрикнув: на м'якій землі виднілись свіжі сліди. Це були сліди ніг з п'ятьма пальцями, що більше нагадували ноги людини, ніж дріопітека.

Нахилившись, син Тура довго розглядав ці сліди і нарешті сказав:

— Лісові Люди близько... Вони ще не дійшли до свого притулку.

Товариші пішли далі. Їхні серця шалено бились. Вони не наближались ні до одного куща, не обійшовши навколо нього. Коли пройшли три чи чотири тисячі ліктів, Аун показав на купу мастикових дерев і тихо вимовив:

— Вони там!

Обидва затремтіли. До ніжності, що протягом стількох прожитих разом днів зростала в їхніх серцях, тепер домішувалось глибоке занепокоєння. Ніщо не говорило про силу ворогів. Аун знав, що їх було всього двоє. Себе самого Аун вважав за рівного Нао, найдужчого з усіх уламрів, але Зур був одним з найслабших: майже всі уламри мали важчі дрюки і швидше рухалися. Треба було спробувати битись на відстані. Якщо вороги не мали списометалок, то перевага буде на боці уламра і Людини-без-плечей.

— Чи готовий Зур битися? — запитав Аун з тривожною ласкавістю.

— Зур готовий... але слід спробувати укласти спілку з Лісовими Людьми, як це зробили колись ва з уламрами.

— Обидві орди були ворогами рудих карликів.

Аун виступив перший, бо краще відчував запах і хотів зустріти перший удар. Цього вимагало його розуміння відваги, а також страх втратити товариша.

Наблизившись на сотню ліктів, вони почали обходити купу мастикових дерев, зупиняючись, щоб оглянути просвіти в гущавині. Але ні серед стовбурів, ні серед віття нікого не було видно.

Тоді уламр голосно закричав:

— Лісові Люди думають, що заховались, але ми знаємо їхню схованку. Аун і Зур дужчі... вони вбили червоного звіра і тигра!

Гущавина вперто берегла свою таємницю. Ніякого звуку, крім легенького шелесту вітру, дзижчання червоноголових мух та далекого співу пташки. Роздратований Аун вигукнув:

— Уламри мають нюх шакалів і слух вовків! Двоє Лісових Людей сховалися серед мастикових дерев!

Зграйка жовтоголових журавлів спустилась на вкриті лататтям калюжу, над верховіттям дерев ширяв сокіл, а в далечині, під немилосердним сонячним промінням, що випалювало траву, проходив легкий табун антилоп. Страх, обережність чи хитрість радили таємничим істотам зберігати тишу.

Аун заклав у свою списометалку дротик, але, передумавши, наламав тонких гілок і обчухрав їх. Зур зробив те саме.

Закінчивши цю роботу, вони все ж не пішли в наступ одразу. Зур вважав, що краще почекати, та й Аун теж вагався... Проте уява про небезпеку ставала все більш нестерпною. Він заклав одну гілку в списометалку і крутнув зброєю. Ніякого враження! Вони ще тричі кидали гілки, і все марно. Та після п'ятого разу почувся глухий крик, розсунулось віття і перед мастиковими деревами з'явилась волохата істота.

Як і Зур та Аун, вона стояла на ногах. Спина її була вигнута, а плечі, майже такі вузькі, як і у Зура, видавалися наперед. Груді були плескаті, як у собак, голова велика, з широченним ротом і дуже вузьким лобом. Гострі вуха нагадували вуха шакала і людини. Волосся на голові утворювало гребінь, на скронях воно було коротке, мов щетина, руки здавались коротшими за мавп'ячі. Лісовик тримав у руці загострену каменюку... Лісова Людина була худа, менша на зріст, ніж уламр, і більша за рудого карлика. Одну мить її круглі очі дивились на воїнів; потім шкіра на лобі люто зморщилась, щелепи заскреготіли.

Аун і Зур розглядали його постать і слідкували за рухами. Останні сумніви розвіялись: перед ними стояла людина. Камінь у руці лісовика був загострений, і тримався він на задніх лапах краще, ніж Люди-з-блакитною-шерстю. В рухах дивної істоти було щось таке, що відрізняло її від резуса, і навіть гібона чи дріопітека...

Зур дивився на Лісову Людину все ще з острахом, великий же уламр, порівнявши зброю супротивника із своїм дрюком, списом та дротиками, і свій високий зріст з цією присадкуватою постаттю, визнав себе дужчим. Він підійшов ще на кілька кроків до мастикових дерев і закричав:

— Син Тура і син Землі не хочуть убивати Лісову Людину!

Йому відповів хрипкий голос, який хоч і нагадував рикання ведмедя, але все ж мав невиразну членороздільну вимову. Зразу ж почувся ще один трохи тонший голос, після чого зі схованки вискочила друга постать. Вона була тонша, з вузькими грудьми, великим животом кривими ногами, і круглими переляканими очима. Жах, що змушує кидатись у наступ, спотворював її обличчя. Аун зареготав. Він показав свою зброю, підняв руки з могутніми м'язами і сказав:

— Як же чоловік і жінка з довгим волоссям битимуться проти Ауна?

Його регіт здивував лісовиків і послабив страх. На грубих обличчях заграла цікавість. Тоді м'яко заговорив Зур:

— Чому б Волохатим Людям не укласти спілку з уламром і ва? Ліс безмежний, здобичі безліч.

Зур передчував, що вони не зрозуміють його, але, як і Аун, вірив у силу виразного слова. І не помилився: волохаті жінка й чоловік з цікавістю наставляли вуха. Мало-помалу з цікавості народжувалось довір'я.

Зур змовк, а вони ще прислухались, нахилившись вперед. Потім почала говорити жінка, і мова її, що нагадувала крики звірів, мала все ж ритм мови людини. Аун знову почав сміятись, але цілком дружельно. Кинувши свою зброю до ніг, він подавав знаки замирення. Жінка теж засміялась — хрипко, уривчасто; слідом за нею засміявся й чоловік.

Тоді Аун і Зур почали наближатися до мастикових дерев. Вони підходили поволі, зупиняючись, і несли з собою тільки дрюки. Лісові Люди поривались тікати, але сміх уламра ніби затримував їх на місці. Нарешті воїни підійшли до Лісових Людей.

Це була тривожна, але вирішальна хвилина. На широконосих обличчях тубільців знову позначилось недовір'я. Їхні очі забігали, лоби

наморщились... Лісовик мимоволі звів руки з каменем, але Аун, простягнувши величезний дрюк, знову почав сміятись:

— Чого вартий камінчик Волохатої Людини проти великого дрюка?

А Зур додав співуче:

— Аун і Зур не леви й не вовки!

Тривога згасала. Жінка зробила перший крок. Вона доторкнулась до руки Зура вище ліктя, вимовляючи якісь невиразні склади. Нічого страшного не сталося, і почуття небезпеки зникло. Народившись з мирного дотику, довір'я почало швидко зростати. Зур простяг чоловікові шматок сушеного м'яса, і той його з'їв; одночасно Аун дав печеного коріння лісовій жінці.

Ще не настав вечір, а вони вже тримались так, ніби прожили вкупі кілька місяців.

Вогонь не злякав нових товаришів. Вони з цікавістю поглядали, як він плигає по сухих гілках, і скоро зрозуміли, що біля нього можна грітись. Повіяв свіжий вітер. З землі крізь прозоре й легке повітря до зірок линуло тепло. Мандрівників тішило те, що погляди їхніх дивних гостей ніби прикипіли до вогню. Це нагадувало Зуру й Ауна вечори в орді, і від того, що тепер їх було більше, вони почували себе безпечніше.

Зур силкувався зрозуміти загадкові звуки й жести нових товаришів. Він вже знав, що чоловік мав ім'я щось схоже на Ра, а жінка відгукувалась на слово Вао, але хотів довідатись, чи були в лісі ще люди і чи жили вони ордою. Він намагався порозумітись за допомогою жестів, але спроби виявились майже марними.

Протягом кількох наступних днів спілка стала ще міцнішою. У волохатих чоловіка й жінки недовір'я наче й не було. Менш розвинені, ніж

Аун та Зур, вони швидко призвичаювалися до нових людей. Вао та Ра мали природжену м'яку вдачу, схильність до покірності, що залишала місце для насильства тільки під час страху чи гніву. Вони не мали такої сили впливу, як великий уламр, і такої здатності до мислення, як Зур. Своїми ж відчуттями вони були рівні синові Тура. Крім того, Лісові Люди бачили в темряві не гірше, ніж рись, а по деревах лазили, як резуси чи гібони. Вони охоче їли м'ясо, але могли годуватися листям, молодим стеблом, сирим корінням, грибами. Бігали не так швидко, як Аун, але не гірше Зура. Силою м'язів вони були дужчі за ва, але значно слабші за великого уламра. Не маючи іншої зброї, крім загостреного каміння, яким вони зрізали також стебла та кору на їжу, вони не могли ні здобувати вогонь, ні підтримувати його.

Колись давно у лісах третинного періоду предки цих лемурів вигадали слово, навчились грубо тесати перші камені і поширилися по всій землі. Але в той час, як одні люди привчалися користуватись вогнем, а інші знайшли спосіб добувати його з кремінців і сухого дерева, в той час як в спритніших руках знаряддя і зброя вдосконалювались, вони жили легко і при достатку, а тому і залишались людьми-лемурами старих віків. Їхня мова протягом тисячоліть не змінилась, хіба що, може, втратила кілька слів, а мова жестів лишилась на тому ж рівні, лемури трохи вміли пристосувати жести до нових умов, але на шкоду старим звичаям.

Разом з тим вони могли оборонятись від леопарда, пантери, від вовків та собак, які рідко коли нападали на них. Вміння здиратись на дерева рятувало їх від лева й тигра, чию присутність вони відчували на великій відстані. Годуючись абичим, вони майже не знали голоду, бо навіть взимку без особливих труднощів знаходили їстівне коріння та гриби. До того ж вони не знали і тих страшних морозів, що допікали уламрам, ва, рудим карликам та кзамам у північних і західних землях по той бік гори.

А проте їхнє плем'я, що колись густо заселяло ліси, тепер вимирало. Якись таємничі причини винищували їх на сході й на півдні. Інші люди,

значно дужчі за них, які краще володіли мовою, вміли робити страшну зброю і добувати вогонь, загнали людей-лемурів на це плато. Протягом тисячоліття кожне покоління переможців приходило сюди не більше як двічі чи тричі і ніколи не осідало надовго. А коли вони приходили, тубільці тікали далі в глиб лісу. Це були жахливі часи, що залишились більше в інстинкті, ніж у мозку. Тоді життя людей-лемурів ставало сумним...

Ра і Вао не знали цього лиха. Вони були молоді, і за їхнього віку подібної навали не трапилось. Двічі чи тричі вони бачили на плато вогні таборів, та видіння це залишалось неясним спогадом, що оживав тільки перед вогнем Ауна та Зура.

Тимчасом Зур і Вао навчились краще розуміти одне одного. Зур довідався, що в лісі є й інші люди-лемури, і сказав про це Аунові. Аун сприйняв новину спокійно. Раз він уклав спілку з Ра, то був певний, що й інші не почнуть війну. Зур не поділяв цієї безтурботності. Він не уявляв собі, щоб лемури були войовничими — Ра і Вао не полювали на хижаків, — але боявся, щоб лемури не подумали про якийсь напад.

Одного вечора, коли вогонь танцював по сухих гілках, Ра і Вао весело бавились, кидаючи в нього хмиз. Мисливці пекли на рожні четвертину лані, від якої вже йшов смачний запах печеного м'яса. Тут же на плоскому камені пеклись гриби. Крізь листяне мереживо було видно тонкі роги молодика вгорі серед зірок.

Коли їжа спеклась, Аун дав частину лемурам, а решту поділив із своїм товаришем. Хоч їхній притулок був не дуже гарний, але вони почували себе цілком безпечно, їх оточували дерева з високими голими стовбурами. Тигр на них не здерся б, люди ж могли врятуватися там раніше, ніж устиг би напасти хижак.

Вечірнє повітря було тепле. Серед первісних людей панувало повне довір'я. Лагідні між собою, готові разом боронитись проти небезпек, вони втішались великим щастям здоров'я, відпочинку, ласої їжі...

Раптом Аун і Ра, а потім Вао здригнулися. Вітер доніс якийсь легенький запах. Ра і Вао ніби засміялись, а заклопотаний уламр сказав Зурові:

— Нові люди близько.

Зур обернувся до жінки. Вона витягла шию і своїми рисячими очима вдивлялась у темряву. Зур торкнув її за плече і запитав словами й жестами. Запитання було зрозуміле мисливцям, події робили його ще яснішим. Вао кивнула, простягла обидві руки вперед і вимовила щось на знак схвалення.

— Аун має рацію, — сказав син Землі. — Прийшли інші Лісові Люди.

Уламр підвівся; Ра поповз по траві; настав тривожний момент. Від недовір'я Аун зціпив зуби, Зур наморщив чоло. Тимчасом Ра вже пішов. Зур покликав його. Обличчя лемура зніжалося, вся постать свідчила про те, що він вагається. Він хотів кинутись до своїх одноплемінників і одночасно боявся Ауна.

Через хвилину син Тура схопив свою зброю і пішов туди, звідки йшов запах. А він все дужчав. Воїн порахував, що в лісі мало бути шість чи сім чоловік, і пішов швидше. Якусь мить запах був зовсім близько, але потім розвіявся. В попелястому світлі, що пробивалось крізь віття, Аун ніби побачив постаті. Та вони зразу ж зникли. Воїн побіг ще швидше, хоч місцями його затримував чагарник. Раптом він зупинився: перед ним розстелилась водяна поверхня завширшки з двісті ліктів. У воду шубовснуло кілька жаб, решта закумкала серед латаття розбитими старечими голосами. Молодий місяць поклав на воду довгий лускатий хвіст...

На другий берег одна по одній, ніби з водоростей, виринали постаті лемурів. Аун гукнув їм:

— Син Тура і син Землі — спільники Волохатих Людей!

Почувши цей дзвінкий голос, втікачі спинились. Потім, проверещавши щось невиразне, вони замахали своїм гострим камінням і вже хотіли рушати далі на південь, коли з кущів вибіг Ра. Він щось крикнув людям свого племені, вказав на Ауна, потім поклав йому на груди обидві руки. Залунали верескливі голоси, замахали руки. Своїми рисячими очима втікачі бачили лемура й уламра, як удень; так само і Ра нічого не прогавив з міміки й жестів своїх родичів.

А коли з'явилися Вао з Зуром, вереск знявся ще більший. Потім на хвилину стало тихо.

— Як Волохаті Люди перейшли болото? — голосно запитав Аун.

Зур повернувся до Вао і пояснив запитання. Вона засміялась і потягла Зура ліворуч. Там, під прозорою водою, він побачив сіру поверхню. Вао подала знак, ступила в воду, заглибилася по стегна і пішла цим підводним шляхом. За нею без вагання рушили Аун, Ра і Зур.

Одну хвилину лемури на другому боці лишались нерухомі, потім їх охопив переляк; одна жінка подала сигнал, і всі кинулись врозтіч... Ра закричав їм услід високим голосом. Найкремезніший з усієї групи, спинився; один по одному спинилися і всі інші. Вони стояли ламаною лінією.

Коли Аун досяг берега, знову зчинилась паніка, яка скоро, проте, уляглась. Ра, що теж був уже на березі, вийшов наперед. Кремезний чоловік очікував. Це була тривожна хвилина. Увагу всіх лемурів привернула велика постать Ауна. Ті, що зустрічались з Людьми Вогню, не пригадували серед них такого велетня. Картини нещадного винищення постали перед ними; руки й ноги тих, кого вже не раз перемагали, тремтіли від жаху. Та в міру того, як Ра щось пояснював жестами, вони заспокоювались. Кремезний чоловік дозволив Аунові покласти руку на

його плече. Зур щойно виліз на берег і подавав знаки дружнього привітання, яких навчився у Вао. Тоді серед цих бідолашних істот запанувала радість, а може, й неусвідомлена гордість від того, що їм пощастило укласти спілку з велетнем, який був більшим за найстрашніших їхніх переможців. Першою до кремезного чоловіка підійшла жінка. Аун голосно сміявся, щиро радіючи цій орді: адже вона була йому така люба після стількох днів блукань.

Люди Вогню

Кілька тижнів Аун, Зур та їхні спільники блукали в лісі. Життя було легке й повне достатку. Лемури легко знаходили джерела, здалеку помічали хижаків, збирали їстівне коріння, видовбували серцевину з дерев саго. Вечорами біля вогню вони почували себе у цілковитій безпеці. Аун і Зур наробили своїм супутникам дрюків та сокир, і через деякий час Лісові Люди навчились досить спритно орудувати цією зброєю. Всі показували, що готові йти під проводом уламра на хижаків. Як і всі первісні люди, лемури були створені для бойового гурту; вони могли ставати страшними, аби тільки ватажок викликав у них довір'я. Довір'я ж до Ауна дедалі глибшало. Вони наївно любили велетня і його всеперемагаючі руки. Дзвінкий голос Ауна зворушував їх до сміху. Вечорами, коли червонувате світло вогню танцювало на траві та стрибало попід віттями дерев, вони з веселим гамором оточували уламра. Спілка з уламром позбавила їх божевільного жаху, який наганяли на них Люди Вогню. Такою ж приємною була їм і спритність Зура. Вони знали його надзвичайну хитрість і те, що велетень слухається його порад. Він розумів їхні жести та неясні слова. Але між ними й Зуром була ніби рівність: вони любили його майже так само, як любили один одного, тоді як їх пошана до Ауна мала характер обожнювання...

Чим далі загін просувався на південь, тим дужче виявляли лемури вагання, а то й страх. Вао пояснила, що тут кінчався ліс. Плато стало більш пологим, спека дошкульнішою, знову почали траплятися пальми, ліани, зарості баніанів та бамбука.

Якось після полудня вони зупинились перед стрімким спуском. Вузькою долиною бігла бурхлива річка. На протилежному березі простелився степ з рідкими острівцями дерев.

Причаївшись у кущах, лемури тривожно вдивлялись у степ. Розпитавши Бао, Зур сказав синові Тура:

— Це країна Людей Вогню!

Аун оглядав її з жадібною цікавістю.

Зур додав:

— Коли вони приходять у ліс, то вбивають Волохатих Людей і їдять їх, як оленів чи антилоп.

Лють заклекотіла в грудях уламра: він пригадав кзамів-людоджерів, у яких Нао відвоював вогонь.

Місцевість була зручна для стоянки. В скелі знайшли довгу печеру, придатну для оборони як від хижаків, так і від людей. На галявині, перед печерою, можна було розкласти вогнище, а густий чагарник закривав би його від людського ока. З допомогою лемурів Аун і Зур закрили вхід до печери, і коли надійшов вечір, печера могла витримати напад тридцяти чоловік.

Син Тура сказав:

— Аун, Зур і Волохаті Люди дужчі за Людей Вогню!

Він засміявся, і його веселий настрій передався іншим. Вечірнє сонце сідало в річку і заливало хмари гарячим світлом. Подібні до червоних скель на півночі країни ва, хмари розляглися над степом, нагадуючи

химерні квіти. Серед темряви палахкотів вогонь. Свіжий вітер допомагав йому поглинати кору й гілля. Для орди смажився цілий олень. Під керівництвом Зура Лісові Люди пекли коріння, кінську квасолю та гриби.

Наприкінці вечері Ра, що сидів біля чагарника, раптом скочив на ноги, пролопотів щось невиразне і показав рукою на протилежний берег.

Аун і Зур продерлись крізь чагарник і остовпіли: на тім боці річки, ліворуч від їхнього табору, блимав вогонь. Спочатку він пригасав і ледве прохоплювався крізь гілля, але потім ожив, і полум'я застрибало вгору. Поплив червоний дим. Полум'я збільшувалось і, здавалось, перемагало темряву, відсуваючи її далеко в степ. Біля вогню було видно постаті людей, то чорного, то мідного кольору залежно від того, де вони стояли: спереду чи позаду вогнища.

Лісові Люди побігли слідом за Ауном. Крізь віття чагарника вони жадібно стежили за рухами своїх ворогів... Лемури дрижали від страху. Найстарші пригадували панічну втечу від цих людей; в їхній уяві знову поставали картини вбивства одноплемінників.

Уважно придивившись, Аун побачив Людей Вогню. Наколовши шматки м'яса на рожни, вони пекли його над вогнищем. Всіх чоловіків було семеро. Безперечно, це був один з мисливських загонів, що їх часто виряджали з орди уламри, руді карлики, кзами та ва. Один мисливець гартував на вогні вістря списа, решта чекала на вечерю. По всьому було видно, що вогнища лемурів вони не помічали. Їхній табір лежав нижче, ніж табір Ауна і Зура, та й чагарник був гарним сховищем... Та ось Аун раптом відчув, що вони щось помітили. Час від часу один з ворогів обертався до вищого берега і уважно вдивлявся в нього.

— Вони бачать відблиск нашого багаття! — сказав Зур.

Спокій Людей Вогню дивував його. Може, вони думають, що тут отаборились люди з їхньої орди? Він запитав про це Вао. Та показала на

річку, ліворуч, праворуч і дала зрозуміти, що переправи поблизу немає. Течія в ріці була така швидка, що ні людина, ні звір не могли її подолати. До ворожого табору треба було йти цілу добу. Тому зараз небезпека не загрожувала ні з того, ні з іншого боку...

Довго ще Аун розглядав ці істоти, які були ближче до його раси, ніж лемури, і які, проте, більше нагадували кзамів, ніж уламрів. Незважаючи на значну відстань, він бачив короткі ноги, широкі тулуби, але не помітив вужчих, ніж у людоджерів, лобів, масивних щелеп та випнутого надбрів'я.

— Сьогодні вночі Люди Вогню не нападуть на нас, — запевнив Аун. — Чи ж зважаться вони на це завтра?

Його мужнє серце не боялось бою: він вірив у перемогу. Хоч лемури і слабші за ворогів, зате їх більше. До того ж уламр покладався на свою силу і на Зурову хитрість. Він запитав у Вао:

— Чи мають Люди Вогню списи й дротики?

Через деякий час та зрозуміла його і в свою чергу звернулась до найстаршого лемура.

— Вони кидають каміння, — відповів Зур, розгадавши жестикуляцію лемурів.

— А вогню з камінців вони не добувають! — радісно вигукнув Аун, бо на деякій відстані від великого вогнища ворогів він помітив два маленьких, що блимали в клітках-сховищах. Коли вбити у них вогонь, як це колись зробили кзами уламрам, то вороги змушені будуть повернутися до своєї орди...

Ніч минала спокійно. Ставши на варту першим, Аун міг краще стежити за ворогом, бо місяць заходив сьогодні пізніше, ніж минулого вечора. Разом з ним вартувало й двоє лемурів. Вони розуміли

необхідність цього заходу і вартували по черзі, коли загрожувала якась небезпека. Ніщо не могло їх стурбувати більше, ніж сусідство Людей Вогню.

Коли на варті став Зур, місяць зайшов, і на тім боці вогонь ледве жеврів. Воїни спали, лише вартовий ходив навколо них у півтемряві. Згодом Зур уже не бачив нічого, і тільки рисячі очі Ра сліdkували за ворогами, незважаючи на значну відстань... Ніч минала. Сотні зірок закотилися за небосхил на заході, інші підіймались вгору. Лише одна червона зоря нерухомо стояла на півночі. На світанку туман, що піднявся над річкою, поволі закрив протилежний берег і табір Людей Вогню.

Ранком туман ще тримався. Але вітер розганяв його, а сонце прибивало до землі. Сива завіса поволі розтанула, і стало видно протилежний берег.

У лемурів вихопилось щось подібне до зітхання. Людей Вогню не було. Тільки купка попелу та чорнуватого вугілля залишилась на тому місці, де стояв їх табір.

Невидимий ворог

Аун, Зур та лемури більшу частину дня працювали над зміцненням печери, щоб зробити її неприступною. Надійна для захисту від хижаків, які завжди в решті решт підуть собі геть, печера не захищала від нападу людей. Уламр і Людина-без-плечей дуже добре знали, що руді карлики і кзами могли тримати в облозі своїх ворогів протягом цілих тижнів. Заховатися в печері від численного ворога було все одно, що приректи себе на смерть. Та проти десятка ворогів, — а вчора їх було тільки семеро, — печера могла стати доброю схованкою.

Після полудня мисливці вбили кількох антилоп, щоб просушити м'ясо на сонці і на вогні, а лемури назбирали плодів і коріння.

Усі були насторожі. Вартували, звичайно, з обережністю собак чи шакалів. Захопити табір було важко: з півдня його захищали річка й урвище, зі сходу — безкрая пустеля, а з заходу — болотяна місцевість. Вільним залишався тільки один шлях — через ліс, що стояв ззаду, але галявина між ним і печерою була зручна для нагляду. Таким чином, ворог не міг напасти зненацька. Щоб досягти печери, Людям Вогню треба було пробігти від ста до дев'ятисот кроків під загрозою дротиків та списів.

Не чутно було жодного підозрілого запаху, що сповіщав би про наближення ворогів. На смерканні лемури розташувались колом з радіусом у три тисячі ліктів. Аун вилазив на найвищі скелі, однак теж нічого не помітив. Якщо ворог і прийшов на цей берег річки, то, мабуть, зупинився десь далеко. Уламр почав заспокоюватися.

— Людей Вогню було тільки семеро, вони пішли собі геть, — сказав він Зурові.

Аун хотів сказати, що велике вогнище навело ворогів на думку про численний гурт, здатний добре оборонятися. Та Зур ходив стурбований. Вміючи передбачати краще, ніж уламри, він промовив:

— Якщо вони не прийшли, то лише тому, що повернулись до орди за допомогою!

— Їхня орда далеко! — безпечно запевнив Аун. — Навіщо їм туди повертатися?

— Лісові Люди не вміють добувати вогонь. Отже, вони схочуть довідатись, що це за нові люди в лісі.

Ця відповідь стурбувала Ауна. Розставивши вартових так, щоб уникнути будь-якої несподіванки, він заспокоївся. Як і завжди, Аун став на варту першим. Молодик, більший і ясніший, ніж вчора, мав зайти тільки опівночі... Місячне світло допомагало Ауну, та було майже зайвим

для рисячих очей лемурів: у темряві вони почували себе краще. Стояла глибока нічна тиша, яку тільки інколи порушували голоси полюючих хижаків. Аун куняв біля вогнища без думки та мрії; одні лише відчуття напружено вартували. Троє лемурів спали, але найтонший підозрілий запах враз підняв би їх на ноги... Слух і нюх цих людей гострий, як у собак, був напружений, наче молодий очерет на болоті.

Місяць проплив уже дві третини свого шляху, коли раптом Аун підвів голову. Побачивши, що від багаття лишився тільки червоний жар, він поклав на нього оберемок хмизу. Потім, насторожено потягнувши носом повітря, позирнув на вартових. Двоє піднялись, а зразу ж за ними і третій.

З лісу линув якийсь запах.

Він нагадував запах лемурів, і Аун вирішив, що прибув другий їхній загін. Аун пішов до Ра. Той насторожив вуха і широко роздув ніздрі, тремтячи, немов у пропасниці. Коли Аун наблизився, Ра показав рукою на ліс і прошепотів кілька невиразних слів. Аун зрозумів його: Люди Вогню повернулись!

Сховані у гущавині, вони бачили вогонь, бачили уламра, але самі лишались невидимі.

Однак, несподіваний напад був неможливий. Навколо печери скрізь росла трава, і тільки де-не-де височіло якесь дерево чи невеличкі острівці чагарника.

При попелястому сяйві місяця гостре око Ауна вивчало місцевість. Сповнений відваги, він ледве міг стримати бойовий клич, що ладен був вихопитися з грудей. В його жилах клекотіла ненависть до Людей Вогню, які перепливали річку і обійшли пустелю тільки для того, щоб напасти на табір. Адже цим вони доводили свою лють, свою силу і свою ворожість!

Перш ніж будити Зура, Аун почав кружляти перед печерою, щоб довідатись, звідки лине той запах та скільки ворогів ховається в лісі. В руках у нього була краща списометалка, два дротики і спис висіли за плечима. Аун хотів виманити Людей Вогню на галявину. Вони вміли тільки кидати руками каміння, отже, мисливець поранив би чи вбив кількох з них раніше, ніж вони наблизилися б до нього. Вони не встигли б його навіть поранити.

А тимчасом лемури, які вже знали про появу ворогів, по одному виходили з печери. З ними вийшов і Зур, що дізнався про небезпеку від Вао.

Великий уламр слідкував одночасно і за своїми спільниками, і за темним лісом. Тих, що ховалися в ньому, не могло бути більше семи. А тут було вісім лемурів-воїнів, чотири жінки, що силою майже не поступалися чоловікам, та ще й Аун з Зуром. Якщо лемури виявлять відвагу, успіх буде забезпечено. Але більшість їх була до смерті налякана і не витримала б навалюючого нападу. Мужність не покинула тільки Кремезного, Ра, Вао та ще одного юнака з жвавими очима.

— Воїнів стільки ж, скільки було біля вогню вчора? — спитав Зур.

— Не більше, — відповів Аун. — Чи не час вигукнути бойовий клич?

Зур схилився більше до миру, ніж до війни. Поміркувавши, він сказав:

— Ліс великий... Здобичі вистачить для всіх людей. Може, краще Зурові поговорити з Людьми Вогню?

Незважаючи на збудження, Аун погодився. Ва промовив речитативом, і голос його бринів м'якше, ніж звичайно:

— Син Тура і син Землі ніколи не воювали з Людьми Вогню! Вони їм не вороги!

Ліс мовчав. Тоді закричав Аун:

— Аун убив червоного звіра! Аун і Зур вбили тигра! У них є дрюки, списи і дротики! Якщо Люди Вогню захочуть війни, то жоден з них не повернеться до своєї орди!

Чути було лише тихий подих вітру Аун підійшов на сто кроків до лісу і закричав ще голосніше:

— Люди Вогню не хочуть відповідати?

Наблизившись, він відчув їх запах ще краще. І знаючи, що за ним стежать, раптом страшенно розлютився. Аун ударив себе в груди і вигукнув:

— Аун розпоре вам груди й животи! Він кине ваші трупи гієнам!

Тільки луна від його поклику, що нагадувала вовче виття, покотилась темним лісом. Уламр підійшов ще ближче; тепер між ним і лісом лишалось тільки триста ліктів. Він крикнув Зурові, щоб той не йшов слідом, і кинув ще одну погрозу:

— Син Тура потрощить вам голови!

Він сподівався, що вороги побачать його самого і перейдуть у наступ.

Запах на хвилину став відчутнішим, але зразу ж послабшав. Аун пройшов уперед ще на сто п'ятдесят ліктів і став перед ворогами на весь зріст. Дротик, кинутий списометалкою, міг тепер досягти лісу.

Раптом пролунав сигнал тривоги. Зліва, з-за найближчого куща, вискочили три чоловіки. Вони помчали, щоб перерізати Аунові шлях до відступу. Він розгадав цей намір, презирливо засміявся і, заклавши

дротик в списометалку, почав поволі відступати. В цю хвилину праворуч з'явилися ще троє... Відчай стиснув серця лемурів. Їхній гурт наполовину розбігся, але Ра, Вао, юнак, Кремезний та ще один старший лемур трималися міцно. Вао навіть вихопилась уперед, щоб завернути одну жінку, яка з переляку побігла просто в ліс.

Шестеро Людей Вогню мали от-от з'єднатися й відрізати Ауна від лемурів. Списометалка крутнулась, і дротик пробив плече одного з нападаючих. Одразу Зур і Ра пішли в наступ. Приголомшені відстанню, з якої вдарив уламр, і здивовані тим, що Зур повів на бій лемурів, Люди Вогню злякались можливої несподіванки і відступили.

Ті нападники, що були праворуч, встигли захопити з собою Вао.

Частина четверта

Нічна сутичка

Перепочинок тривав недовго. Ра люто галасував. Полонення Вао було для Ауна нестерпне, як поразка. Навіть Зур забув свою обережність.

Воїни кинулись навздогін. Вороги побігай за вітром, тому деякий час їхнього духу не було чути. Коли ж він долинув знову, Люди Вогню відійшли вже далеко. Бігти по їхньому сліду було важко; він губився в гущавині та по калюжах і став помітним лише трохи згодом.

Дикий запал ніс великого уламра. Поклавшись на свою спритність, він набагато випередив своїх товаришів. Зур і Ра силкувались наздогнати його; кремезний лемур теж виявляв неабияку витримку і впертість...

Запах став міцніший, і слід, що заглибився спочатку в ліс, повернув до річки. Та незабаром слід роздвоївся, і син Тура повагавшись, вибрав той, який залишала Вао. Деревя порідшали. Попереду лежала вкрита

сухою травою галявина. Раптом спалахнув огонь і застрибав по траві. Аун мусив приєднатися до Зура.

Пожерши суху траву на галявині, пожежа згасла, і Аун з товаришами пішов на південь. Слід зник.

Коли переслідувачі вийшли з лісу, перед ними розкинулась похмура пустеля. На сході, на відстані двох тисяч ліктів, блимав огонь; біля нього, на камені, сидів вартовий. Побачивши чужих, вартовий зразу ж підхопився. В ту ж хвилину з лісу вибігли шість чоловік, тягнучи з собою Вао; один з ворогів рухався через силу і тримав руку на плечі...

Аун побіг щодуху. Він мчав так півтори тисячі ліктів, але потім із стогоном зупинився: перед ним була прірва, на дні якої дзюрчала вода. Люди Вогню гикали й реготали.

Відстань між Ауном і вогнем була в чотири рази більша тієї, яку міг подолати дротик, кинутий списометалкою. Безмежне розчарування стиснуло груди уламра, і на глузування ворогів він відповів риком ненависті.

Люди Вогню стояли перед ним, переважаючи числом і повні зневаги до спільників Ауна. Лемури були для них менш небезпечні, ніж вовки; Зур із своїм дивним тулубом та короткими руками був просто жалюгідний. Здивував їх лише великий уламр. Та хіба вони самі не були сильні, як ведмеді? Їхній ватажок, нижчий за Ауна, мав широченні груди і такі страшні руки, що душив ними пантер... Він обернувся до сина Тура і зловісно посміхнувся.

Розкидані навколо багаття величезні камені зміцнювали позицію Людей Вогню. Їх перевага була очевидною, якщо не рахувати списів та дротиків. Аун бачив це добре, а Зур і поготів, але обидва вони були надто схвильовані. Зур відчував дивну ніжність до лемурів, уламр же не міг забути свої невдачі Проте вони вичікували... Сутеніло. Червоний місяць

вже ховався за хмару, що тяглась на сході довгою смугою... Дув сильний рвучкий вітер.

Раптом син Тура щось вирішив і мерщій побіг понад прірвою до лісу. Через дві тисячі кроків провалля вужчало.

— Я піду вперед, — сказав Аун своїм товаришам. — Ви будете йти позаду, аж доки не побачите вогонь. Люди Вогню не спіймають мене, — вони бігають не так швидко.

Коли Аун знову вийшов на відкрите місце, Люди Вогню залишались там, де й раніше. Троє стояли в проходах між камінням і оглядали місцевість, решта зібралась біля вогнища. У всіх були списи, сокири та каміння для кидання. Побачивши Ауна, вони завили, як собаки. Зур також підняв спис: це був сигнал до наступу. Уламр уповільнив кроки. Він знав, що про напад нема чого й думати. Тому він вигукнув:

— Якщо ви віддасте нам Вао, то ми дамо вам повернутись на ваші землі!

Вони не розуміли його слів, але жести, подібні до жестів всіх кочівників, говорили, що він вимагав повернути полонянку. Зловісний сміх залунав у відповідь. Кремезний ватажок схопив Вао за волосся і ударом кулака по голові звалив полонянку на землю. Потім, показавши рукою на непритомну жінку, на вогонь і свої щелепи, пояснив, що Люди Вогню спечуть і з'їдять Вао...

Аун плигнув, як леопард. Люди Вогню поховались за камені.

Тимчасом надійшов Зур. Коли вони наблизились на таку відстань, що можна було використати списометалки, Людина-без-плечей сказала:

— Хай Аун піде праворуч; ті, що ховаються, виявлять себе.

Уламп пішов в обхід. Двоє Людей Вогню побачили, що їх помітили, і хотіли втекти. Свиснув дротик, і голосний зойк залунав над степом.

Зур теж махнув списометалкою; поточився ще один ворог, поранений у стегно.

— У Людей Вогню тепер троє поранених! — дзвінко вигукнув уламп.

Тимчасом чорною хмарою насувалась гроза. Місяць зник, і місцевість освітлювали тільки напівзгаслий вогонь та спалахи блискавки. Люди Вогню, що ховалися в темряві, боялись підставляти себе під списи й дротики. А уламп, Зур і лемури розуміли, що марно нападати на порога, схованого за каменями...

В таємничому наближенні грози настала хвилина повної тиші. Вітер на рівнині вщухав, усе живе причаїлося... І враз хмара рикнула, як табун зубрів; вода, мати всього живого, полилася, немов з відра. Людей Вогню охопила лютя: їх вогонь гинув. Вони не могли тепер вартувати над схованками з каменю, де зберігали жар до кожного нового відпочинку. Адже без вогню вони блукатимуть степами та лісами, як зграя вовків.

Батажок віддав наказ. З одчайдушним криком Люди Вогню вискочили з-за своєї схованки. Четверо (серед них було і двоє поранених) побігли до Зура та лемурів Батажок з широкими грудьми та найдужчий з воїнів кинулись у бік Ауна. Свиснули два дротики, потім ще два, але вони не влучили в ціль, бо заважала темрява і швидкий біг ворогів. Щоб зручніше було кидати списи, Аун відійшов до річки, а Зур і лемури — до лісу.

Списи тільки подряпали ворогів, і Люди Вогню з переможним кличем прискорили свій біг. Уламп продовжував відступати, в той час як Зур наближався до прикриття. Страшна злива загрожувала ворогам. Вогонь конвульсивно бився в схованках під камінням; його захищав від зливи один лише поранений воїн, що залишився в таборі.

Вороги оточили Зура і його спільників. Охоплений жахом юнак-лемур спробував урятуватися на дереві, але одразу загинув під ударами ворожих списів та гострого каміння. Ра й Кремезний оборонялися дрюками, які зробив для них Аун. Ударом сокири Зур убив пораненого в плече ворога, але другий воїн, забігши ззаду, схопив Зура за шию і повалив його.

З п'ятнадцятиліктевої відстані, трьома велетенськими стрибками, Аун плигнув назустріч і махнув дрюком.

За першим ударом дрюк розтрощив спис, за другим повалив навznak ворога. Тепер ватажок нападників і уламр опинилися віч-на-віч. В своїй люті вони були страшні. Ватажок нагадував ведмедя й кабана: кучерява шерсть вкривала його тулуб, круглі очі хижо виблискували. Вищий на зріст, Аун чекав на ворога, міцно тримаючи дрюк. Ворог мав важкий і гострий спис, зроблений з чорного дерева, що міг завдати страшних ран.

Людина Вогню ударила перша, проте її зброя ледве зачепила сина Тура. Одразу ж майнув дрюк, але влучив тільки в землю. Страшний рик вихопився з пащі ворога. На його обличчі позначилися люта ненависть і жадоба вбивства.

Хвилину вони дивились один на одного. Злива оповила їх мороком. Останні відблиски вогню вже не освітлювали їх. В громовиці та струсах землі обидва відчували наближення смерті.

Аун розпочав бій. Його дрюк подряпав волохатий тулуб Людини Вогню, та гостре вістря ворожого списа теж штрикнуло в плече уламра. Зброя схрестилась. Спис кольнув Ауна в груди в ту хвилину, коли він відхилявся назад. З обох ран лилась кров. Пролунав голосно бойовий клич, і Аун, схопивши спис лівою рукою, вдарив щосили правою. Дрюк влучив просто по голові. Людина Вогню похитнулась, тоді другим ударом Аун звалив ватажка на землю...

Вогонь згас. Темрява пожерла простір. Рідкі й слабкі спалахи блискавки ледве пробивали морок ночі. Аун даремно шукав Зура і лемурів: злива знищила їхні сліди.

Тоді він гукнув:

— Де ховається Зур? Син Тура переміг своїх ворогів!

Десь у лісі йому відповів лютий покрик, несхожий на голос Людини-без-плечей. Аун пішов навпомацки і зривався бігти тільки при сяйві блискавки. Коли він досяг узлісся, з'явилась і відразу ж зникла в темряві постать Ра. Лемур пролопотів кілька слів, з яких Аун зрозумів, що Зур зник. В спалахах блискавки його жести говорили краще, ніж слова... Згодом з'явився і кремезний лемур, його спроби щось пояснити були ще більш невдалими, ніж жестикуляція Ра.

Йти кудись не було ніякої змоги: страшна злива збивала з ніг людей, безсилим, як ті комахи, що поховались попід листям та в щілинках кори; і син Тура пізнав найтяжчий біль у своєму житті. Люті зойки і гірке ридання краяли йому груди, і обличчя було мокре від сліз і дощу. Усе своє життя Аун був разом з Зуром. Він полюбив юнака з того дня, коли Нао привів його з країни рудих карликів. Зур шанував його більше всіх живих істот і Аун теж шанував сина Землі.

Час від часу син Тура одчайдушно кликав свого товариша, і були хвилини, коли надія спалахувала йому в серці. Минали години. Дощ припинився, і на сході з'явилося бліде сяйво. Вже можна було бачити тіла забитих ворогів і молодого лемура з розпоротим черевом. Біля залитого дощем вогнища стогнав ворожий воїн з пораненим стегном і біля каменя лежала непритомна Вао. Вона не чула, як її кликали Аун і Ра. Знесилена жінка, цокотячи зубами, хрипко засміялась, коли побачила свого товариша й сина Тура.

Поранений воїн упав перед Ауном на коліна, благаючи милосердя. М'яка вдача, за яку синові Тура часто докоряли, вимагала подарувати пораненому ворогові життя. Але було пізно: двоє лемурів уже били нещасного дрюками. Аун з огидою дивився на цю розправу, але нічого не міг вдіяти: він добре знав, що таке закони війни між племенами.

Бао, що краще за Ра розуміла жестикуляцію уламра, пригадала кілька слів, яких її навчив Зур. Вона вислухала лемурів і пояснила Аунові, що Люди Вогню потягли сина Землі в ліс. Навіть лемури своїми рисячими очима не могли нічого побачити крізь завісу дощу. Ра заблудився б так само, як і поранений та знесилений Кремезний. Отже, доля Зура була ще неясною, і надія знову зажевіла в грудях Ауна. Цілий ранок він шукав слід. Якщо тільки Зур ще живий, слід мав бути десь далі. Лемури розсипались в розшуках по лісу. Вчорашні втікачі теж приєдналися до гурту, але допомога стількох гострих очей та чутливих носів нічого не дала... Нарешті, одна група шукачів пішла берегом проти течії, а друга — за течією; обидві повинні були перейти на протилежний берег. З другою групою пішов і син Тура. Шукачі йшли вже дві третини дня, а потім перейшли бродом річку. На березі Бао, голосно скрикнувши, зупинилась: слід знайшовся! На глинистому ґрунті залишилися відбитки ніг, а серед них і Зурові сліди.

Радість заклекотіла в серці уламра, але її відразу ж приглушив страх. Слід був давній. Люди Вогню пройшли тут вранці, і наздогнати їх можна було тільки на другий день. До того ж Аунові треба було йти самому, бо лемури не могли поспіти за ним. Він заспокоїв себе тим, що зброя у нього надійна: три дротики, підібрані на полі бою, два списи, сокира й дрюк. Мисливець ніколи не забував камінці для добування вогню. Вирішивши покинути лемурів, Аун зупинився, його серце забилося від глибокої ніжності до цих слабосилих і погано озброєних людей з нерозвинутою мовою та примітивною жестикуляцією; вони полювали разом з ним, жили біля його вогнища, і не один з них мужньо й самовіддано бився з нападаками. Аун ласкаво промовив:

— Ра, Он і Вао — спільники уламрів... Але Люди Вогню випередили нас і йдуть швидко... Наздогнати їх може лише Аун.

Вао зрозуміла його жести і пояснила іншим. Важка туга охопила лемурів.

Коли Аун пішов, Вао плакала, а Ра скиглив, як поранений собака. Вони видерлися на підвищення, з якого починалось плато. Уламр біг швидко, як вовк. Лемури ще раз гукнули на нього, і він, зупинившись, заспокоїв їх:

— Син Тура ще повернеться до Волохатих Людей!

І побіг далі.

Слід то майже зникав, то знову ставав чітким. Коли на зупинках утікачів земля проймалась міцним запахом, Аун знаходив трави, які Зур довго тримав у руках, перш ніж викинути. Син Тура розумів тонку хитрість ва. Він дивувався, чому Люди Вогню не вбивали свого бранця, що не міг бігти так швидко, як вони, і затримував їхню втечу.

До смеркання Аун зупинявся на відпочинок тільки двічі, і то зовсім не надовго. Він біг і ввечері, при світлі місяця та зірок. Слід ставав свіжішим. І все ж, коли вкрай стомлений уламр ліг відпочити серед скель, утікачі були від нього ще далеко.

На світанку Аун обійшов невеличке озеро і спинився в лісі. Не раз він збивався із сліду, але опівдні, коли настав час перепочинку, раптом затремтів від хвилювання. Слід знову ставав чіткий: кількість Людей Вогню збільшилась, бо до них приєднався ще один маленький загін. Аун бачив навіть, звідки прийшли нові воїни. Тепер йому доведеться битися з шістьма ворогами, які до того ж наближались до своєї орди.

Боротьба здавалась справжнім безумством. Кожен з уламрів відмовився б від погоні, але тільки не Аун та Нао. Хвилювання за долю товариша дужче за обережність кликало сина Тура далі; крім того, Аун покладався на свою швидкість, якій міг позаздрити навіть онагр: коротконогі Люди Вогню ніколи б його не наздогнали.

Находив вечір другого дня, коли сталося страшне: Аун заблудився. Це трапилось біля річки. Вона була неглибока, і уламр перебрів її легко. Але на другому березі слідів вже не було, незважаючи на велике число тих, за ким він гнався.

До пізнього вечора Аун у відчаї шукав сліди, але так і не знайшов. Тоді він сів, стомлений і сумний, не зважившись навіть розкласти вогнище.

Після короткого перепочинку Аун пішов далі. І тут, серед пересіченої місцевості, де галявини поступалися місцем чагарникам, вітер доніс до нього сильний запах. Він нагадував запах Людей Вогню, але в ньому чулось і щось інше. Та слідів Зура ніде не було.

Аун обережно пішов поміж кущами і заростями бамбука, продерся крізь високу траву й раптом опинився перед тими, кого шукав... Від несподіванки він затремтів: перед ним звелися дві постаті, присутності яких він не міг відчувати: вітер односив геть їх запах.

Його помітили. Треба було готуватись до бою. Повний місяць освітлював обидві постаті, і Аун побачив, що це не чоловіки, а жінки. Присадкуваті, коротконогі, вони були схожі постаттю і обличчями на Людей Вогню. Кожна з жінок тримала в руках важкий довгий спис.

Жінки уламрів рідко коли бували озброєні. І хоч Аун уже бачив лемуток, що майже не поступалися силою чоловікам, його здивували ці погрозливі пози. Він не відчував ніякого гніву і тому сказав по-дружньому:

— Аун прийшов не для того, щоб убивати жінок...

Вони слухали, і їхні схвильовані обличчя лагіднішали. Щоб заспокоїти їх більше, син Тура посміхнувся і повільно пішов уперед, опустивши дрюк. Одна з жінок позадкувала, потім підскочила, і обидві щодуху побігли — чи то з переляку, чи то для того, щоб повідомити своїх товаришів. Але вони не могли зрівнятись в бігу з уламром: він їх наздогнав і випередив... Тоді жінки зупинились і, стоячи пліч-о-пліч з занесеними списками, застигли в чеканні...

Аун, ніби граючись, легко помахав важким дрюком і сказав:

— Дрюк одразу потрощить списи...

Більше з переляку, ніж з ворожого наміру, одна з жінок кинула спис. Аун відбив його, зламав вістря і, не відповідаючи на удар, спитав знову:

— Навіщо ви починаєте війну з сином Тура?

Зрозумівши, що Аун не збирається їх вбивати, жінки здивовано поглядали на нього. Поступово зростало довір'я. Та, що не кидала своєї зброї, опустила спис. Це був знак миру. Його зразу ж повторила друга жінка. Потім вони рушили. Покладаючись на свої відчуття та спритність, Аун пішов слідом за ними. Усі троє пройшли проти вітру біля чотирьох тисяч ліктів і досягли порослої папороттю місцевості, де уламр при світлі місяця побачив інших жінок... Помітивши чоловіка, вони враз посхоплювались, почали кричати і жестикулювати; супутниці Ауна щось їм відповідали.

Якийсь час Аун боявся пастки. Він міг ще втекти, — шлях був вільний, — але ним оволоділа безтурботність, породжена втомою, самотністю і горем. Коли ж повернулась обережність, він був уже на таборищі, і жінки оточили його з усіх боків.

Їх було дванадцять разом з тими, що привели уламра. З ними було чимало дітей, двоє чи троє немовлят спали. Майже всі жінки були молоді, кремезні, з великими щелепами. Але глянувши на одну, Аун затремтів, бо вона схожа була на дочок Гамли, найперших красунь серед уламрів. Блискуче волосся спадало на її плечі, а зуби виблискували, немов перлини. Ніжна і полохлива сила пройняла серце воїна; з забуття сплили чарівні спогади і поєднались в живому образі чужинки...

Жінки оточили уламра. Одна з них, з міцними руками й широкими плечима, стала перед сином Тура. Її пронизливі очі та повне обличчя випромінювали енергію. Аун зрозумів, що вона пропонувала йому спілку, але поскільки він досі не знав людей, де б чоловіки й жінки жили окремими таборами, то почав шукати очима чоловіків. Не знайшовши їх, він подав знак згоди. Всі радісно жестикулювали, і ці знаки дружби Аун розумів краще, ніж знаки лемурів.

Проте їх здивування не проходило. Ще ніколи не бачили вони такого могутнього воїна, що говорив незрозумілою, чужою мовою. Їхня орда знала три племені людей: тих, що Аун зустрів під час полювання і що взяли в полон Зура; лемурів, яких вони бачили рідко і з якими ніколи не воювали, і, нарешті, людей їхньої раси, де чоловіки й жінки жили окремо, бо їх суворі звичаї забороняли шлюби між родичами. Коли б Аун належав до їхньої раси, вони прогнали б його або зробили тяжкий іспит. Жінки прийняли його до свого гурту тільки тому, що їх вразила незвичайність пригоди, і тому, що вони переживали в цей час скруту. Половина з них загинула від стихійного лиха та в боях з Людьми Вогню, багато людей померло.

Крім того, вони залишились без вогню і блукали степами, нещасні, пригнічені почуттям власного безсилля та повні ненависті до своїх ворогів.

Плем'я було дуже раде мати за спільника цього чужинця, що здавався їм так само дужим, як і тигр. Вони довго юрмилися коло нього, силкуючись зрозуміти його жести і навчити його своїх, і нарешті

дізналися, що він розшукує товариша, слід якого загубив. Жінки зраділи, переконавшись, що ворогами уламра були ті самі люди, яких вони люто ненавиділи.

Зрозумівши, що вогонь жінок загинув, Аун почав збирати хмиз і суху траву. З допомогою своїх камінців та сухої стеблинки він розпалив багаття. Наймолодші жінки з вигуками захоплення почали кружляти навколо нього, виводячи хором якийсь заспів. Коли червоний звір почав їсти хмиз, вигуки стали ще палкішими. Мовчала тільки одна дівчина з худим обличчям. Немов зачарована, вона мовчки переводила погляд з вогню на мисливця. Коли ж дівчина заговорила, Аун почув низький і на диво чарівний голос.

На березі озера

Кожного ранку Аун йшов на розшуки слідів Зура. Жінки йшли за Ауном, сповнені глибокого довір'я. За допомогою жестів, вони добре розуміли мету уламра. Та й він призвичаювався до їхньої мови. Його сила і спритність просто приголомшували жінок, вони були у захопленні від його зброї, особливо від списів та дротиків, що вбивали звірів на значній відстані. Пригнічені своїми злиднями і поразками, вони покірно скупчувались біля чужинця, готові виконувати всі його накази. Та й їхньою допомогою нехтувати не доводилось. Четверо з жінок були дужчі, рухливіші й прудкіші від Зура, і всі вони легко переборювали втому. Ті, у кого були малі діти, носили їх цілий день, а хлопчики й дівчатка мали витривалість шакалів.

Якби не втрата Зура, то вечори й ранки були б зовсім приємні. Коли Аун добував вогонь з допомогою кресала, жінки виявляли таке ж радісне здивування, як і першого вечора, і цей захват подобався сину Тура. Особливо любив він дивитись на Джеху, коли полум'я кидало відблиски на її важке волосся та на жваві очі. Він мріяв повернутися в рідну орду разом з нею, і його груди дихали щастям.

Під кінець цілого тижня мандрів дерев поменшало. Перед людьми простягся широкий степ, де-не-де вкритий невеличкими гайками та чагарником. Загін пішов степом, сподіваючись знайти якесь підвищення, звідки можна було б оглянути обрій. Опівдні, в час перепочинку, одна жінка, що пішла на схід, покликала інших. Сумнівів не могло бути: всі упізнали слід вогнища.

— Люди Вогню! — сказав Аун.

Жінки захвилювались. Ухр, яка була ватажком, звернулась до Ауна з жестами гніву: хай він знає, що Люди Вогню — вороги його супутниць! Люди Вогню вбили не тільки багатьох з них, але, без сумніву, знищили й їхніх спільників — орду чоловіків, яку жінки не зустрічали з самої осені.

Табір стояв тут багато днів тому, і ніякого запаху від нього не залишилось. Гурт був невеликий; однак, ніщо не свідчило про присутність Зура. Та все ж завдяки деяким ледь помітним ознакам Аун міг організувати погоню. Згодом слід став чіткішим, і йти по ньому було легше, тому що Люди Вогню майже весь час прямували на північ. Ще два рази знайшли попіл від багаття, який свідчив про присутність ворогів.

Ранком третього дня одна з молодих жінок, яка йшла на чолі гурту, з вигуком спинилась. Аун наблизився і зразу ж побачив на м'якій землі багато слідів. Серце його радісно забилося: він упізнав слід Зура. Та й гнатись стало легше: земля зберігала запахи і, отже, ворог був недалеко. Цього вечора спочинку не робили. Місяць ще не зійшов, але дві жінки мали рисячий зір, хоч і не такий гострий, як у лемурів. Шлях перетнуло пасмо горбів. Піднявшись до половини на найвищий з них, Аун розвів у щілині вогонь, щоб зробити його непомітним здалеку: сусідство з ворогом вимагало надзвичайної обережності.

Мисливець убив сарну, і жінки спекли її. Надійний притулок, сита їжа і життєдайний вогонь розвеселили невеличку орду. Це був один з тих щасливих відпочинків, коли людина забуває і жорстокий закон боротьби,

і всі пастки світу. Навіть уламр відчув красу цього мирного вечора, хоч тут і не було Зура. Біля нього сиділа Джеха, і в ньому жевріла надія, що Ухр — ватажок жінок — віддасть її йому в подружжя. Суворі душа молодого уламра сповнилась досі ще незнані ніжності. Поруч з Джехою він відчував острах, від якого калатало серце: він хотів бути таким ласкавим до своєї подруги, як Нао до Гамли.

Після вечери, коли діти і найбільш стомлені жінки поснули, Аун пішов на вершину горба. До нього приєдналися Ухр, Джеха і ще троє жінок. Підйом був легкий, і незабаром вони спинились на вершині. Протилежний схил починався за чагарником. В зоряному світлі лежала широка рівнина, а біля підніжжя гори тремтіло хвилями озеро.

З півночі, на протилежному березі, блимав огонь. Син Тура зосередив на ньому всю увагу. Навпростець до вогнища було чотири чи п'ять тисяч ліктів, але, щоб дістатися до нього, доведеться обходити озеро берегом і, можливо, обминати перешкоди.

Сприятливий північний вітер дозволяв непомітно підійти до самого табору. Тільки це слід було зробити до сходу сонця, на що був здатний лише прудконогий Аун.

Він ще раз уважно придивився до багаття та до людей, що рухались навколо нього, освітлені вогнем. Їх було п'ять. Син Тура помітив також Зура, який сидів на березі. Шостий ворог спав.

Тоді він звернувся до Ухр:

— Аун підійде до Людей Вогню... і вимагатиме звільнення Зура...

Ухр зрозуміла й відповіла:

— Вони не віддадуть полоненого...

— Люди Вогню взяли Зура як заложника, бо боялися Ауна, — відповів уламр.

— Вони будуть боятись ще більше, коли залишаться без заложника.

Якусь хвилину Аун вагався. Але він не бачив іншого способу визволити Зура, крім хитрощів, насильства чи мирної згоди. Так чи інакше, а до ворожого табору треба підійти.

— Аун повинен визволити свого товариша! — сказав він глухо.

Ухр все розуміла, їй нічого було відповісти. Син Тура рішуче додав:

— Аун повинен іти до вогню!

— Ухр і Вовчиці[12] підуть за ним.

Уважно оглянувши рівнину, Аун погодився.

— Син Тура очікуватиме на жінок он там, — показав рукою мисливець. — Він буде сам, але Люди Вогню неспроможні наздогнати його, і син Тура може битись з ними на відстані!

Ухр наказала наймолодшій з своїх супутниць привести підмогу. А тимчасом уламр вже опускався на рівнину. Вкритий травною підгірок був зовсім пологий і вільний від щілин та западин. Коли Аун вийшов на рівнину, вітер відносив його запах убік, а нерівність землі сприяла здійсненню задуму. Ще не зійшов місяць, а мисливець вже досяг того берега, де отаборились Люди Вогню, і був менш ніж за тисячу ліктів від вогнища...

Купка дерев, висока трава та горбочки дозволили йому пробігти ще чотириста ліктів, але далі лежала гола земля, і ніщо не могло приховати

його від гострих ворожих очей. Охоплений страхом, — не за себе, а за Зура, — він причаївся в траві. Що зроблять Люди Вогню, коли помітять його? Вб'ють Зура, чи, навпаки, подарують йому життя, щоб захистити своє власне? А коли він запропонує спілку, чи не стануть з нього сміятись?

Чекав він довго. З глибин степу вплив червоний, як кров, місяць. П'ятеро ворогів спали, а шостий стояв на варті. Інколи він підводився і прислухався, поводячи рухливими очима та нюхаючи повітря тремтячими ніздрями. З другого боку вогнища, біля берега пильнував Зур. Вартовий майже не цікавився полоненим, який через слабосилля не міг і мріяти про втечу. Тут великому уламру спала в голову щаслива думка. Він знав, що Зур, нездатний швидко бігати, міг, як і всі Люди-без-плечей, добре плавати. В річці чи болоті він легко випереджав наймоторніших уламрів; він поринав у глибочінь, немов крокодил, і міг довго залишатись під водою. Коли б Зур кинувся в озеро, він швидко досяг би другого берега. Аун же втягне ворогів у бій. Треба тільки, щоб Зур бачив Ауна чи почув його сигнал: найменша затримка зробить порятунок неможливим.

Тимчасом вартовий оглядав місцевість за вітром і щохвилини обертався до куща, де ховався син Тура. Місяць ставав тоншим, яснішим. Гнівна нетерплячка переповнювала груди уламра, і він почав уже втрачати надію, коли глибокий рик струснув простір: на горбочку з'явився силует лева. Вартовий підхопився; слідом за ним позводились інші Люди Вогню і повернули свої обличчя до хижака...

Зур, майже не поворухнувшись, позирав на всі боки. В ньому ожило передчуття порятунку, що гострішає в скрутні для ворогів хвилини.

Раптом Аун звівся на ноги, простягаючи руку до озера... Хвилина випала сприятлива: між Зуром і найближчим з його переможців була відстань у тридцять ліктів. До того ж увага ворогів була прикута до великого хижака.

Озеро лежало в сорока ліктях від Зура. Якщо він кинеться до нього вчасно, то досягне води раніше своїх ворогів.

Зур побачив Ауна. Глибоко зворушений, не вірячи сам собі, він крадькома рушив до куща. Аун знову показав рукою на озеро. Зур зрозумів і побіг до берега.

Коли він уже стрибав у воду, один з ворогів озирнувся.

Більш здивований, ніж стривожений, він озвався до своїх товаришів тільки тоді, коли втікач уже відплив від берега. Два воїни відокремились від гурту, і один з них спробував наздогнати Зура плавом. Але, зрозумівши, що це марна річ, воїн повернувся на берег і почав кидати в утікача камінням. Тоді Зур пірнув під воду і зник.

Присутність лева паралізувала ворогів. Лише один побіг берегом навперейми Зуру і неодмінно спіймав би беззбройного, знесиленого втікача...

Побачивши наближення воїна, Аун мовчки засміявся і почав відступати. Деякий час він лишався невидимим, але на відкритому місці його помітили. Тоді він спинився й підняв спис.

Ворог був один з тих, що брали участь у сутичці в грозову ніч. Приголомшений, він упізнав високого мандрівника, який убив його ватажка, і побіг, знявши гвалт, назад.

Турбуючись за долю товариша, Аун навіть не переслідував ворога, а попрямував назустріч Зурові. Той плив, як плазун, хвилястими рухами. Коли Зур досяг берега, син Тура з радісним криком підхопив його, і вони з хвилюванням почали розглядати один одного, глибоко зворушені зустріччю на свободі.

— Аун і Зур сміються з Людей Вогню! — переможно закричав уламп.

Тимчасом лев зник. Якусь мить Люди Вогню ще дивились на пагорок, а потім за знаком ватажка вирушили навздогін.

— Вони спритніші за мене! — сумно сказав Зур. — Їхній ватажок дужий, як леопард!

— Аун не боїться їх... До того ж, ми маємо спільників!

Уламр повів за собою свого товариша, і коли вороги вже підбігли до повороту озера, на одному з горбів знявся шум.

Там з'явились Ухр і семеро інших Жінок-Вовчиць, і збентежені Люди Вогню припинили свою погоню.

Жінки зійшли до Ауна, і Ухр сказала:

— Якщо ми не знищимо Людей-Собак, то вони повернуться всією ордою.

Після того як вона повторила свої жести і слова, уламр нарешті зрозумів її.

— Чи говорили вони про свою орду? — запитав він У Зура.

— До неї два довгих дні ходи. — Поглянувши на жінок, Зур додав: — Вони вб'ють багато жінок, якщо ми нападємо на них, а, крім того, дехто з Людей Вогню втече.

Від гніву кров кипіла в жилах Ауна, але побоювання, що він знову втратить свого товариша, перемогло. Аун першої хвилини відчув навіть якусь симпатію до ворогів, що не вбили свого бранця.

Втеча від Людей Вогню

Аун, Зур і жінки тікали. Ось уже тиждень, як за ними гналась ворожа орда. Першою їх помітила одна з жінок, а Аун з висоти скелястого масиву нарахував щось понад тридцять чоловік. Через Зура втеча затримувалась, але Ухр знала стежки в лісі та болотах, а Зур вигадував обходи, щоб заплутати ворогів. Кожного разу, коли траплялась неглибока річка, втікачі йшли водою проти течії чи за нею. Часто Ухр чи Аун підпалювали позад себе суху траву. Так вороги губили слід, але, почувачи за собою силу, вперті в своїй люті, вони йшли цепом, щоб знову наздогнати уламра та його спільників. На восьмий день гурт утікачів перебрів порожисту річку, на березі якої Аун залишив лемурів. Уламр хотів було піти берегом проти води, та Ухр показала надійніший шлях, і вони вийшли на південну частину плато.

Настав день нового місяця. Ворогів ніхто не бачив, і зупинка була спокійною. Втікачі поволі звернули з рівнини, наблизились до річки і розташувались у джунглях на галявині, яку оточували велетенські бамбуки. Смеркатись ще не починало. Чоловіки й жінки готували вогнище і будували притулок з ліан та колючого гілля. Червонозолоте світло залило хмари; дихання вогню досягало, здавалось, неба. Чути було шум незнайомої буйної рослинності, і Аунова душа сповнилась урочистим спокоєм. Та ж м'якосердість, що змушувала його дарувати життя переможеним, робила його ніжним біля Джехи. Він відчував якийсь острах в її присутності. Важке волосся та чарівні вогники в очах Джехи п'янили його дужче, ніж радість перемоги. Невиразні і полохливі мрії зринали в ньому. Коли він згадував, що потрібна згода від Ухр, все єство його повставало проти можливої відмови. Та в глибині душі він корився звичаям цих жінок, які поділяли з ним усі небезпеки.

Коли між стовбурами бамбуків заблищали зорі, він підійшов до жінки-ватажка, що закінчувала вечерю, і запитав її:

— Чи віддасть мені Ухр Джеху в дружини?

Зрозумівши його, Ухр завагалась. Закони її орди були суворі; з давніх-давен повторюючись, вони набрали сили й точності. Жінки з орди не

могли побратися ні з Людьми Вогню, ні з лемурами. Але останні події викликали глибоку невпевненість. Ухр не знала, чи є ще чоловіки її раси. Аун же був їхній спільник.

Вона відповіла:

— Треба спочатку позбутись ворогів. Після того Ухр ударить Джеху в груди, і вона стане дружиною Ауна. Ось так!

Уламр зрозумів тільки частину відповіді, але палка радість залила його серце. Він не помітив, що Ухр була сумна; вона ж не розуміла, чому Аун віддає перевагу цій гнучкій дівчині перед жінкою-ватажком з її мускулястими руками і важкими щелепами...

Втеча тривала і другого, і третього дня. Тепер річка була вже зовсім близько. З'явилося скелясте пасмо, що нагадувало те, де жив лев-велетень. Ніяких ознак присутності ворогів не було, і навіть Ухр почала думати, що вони відмовились від погоні. Щоб переконатися в цьому, вона разом з Ауном і Зуром зійшла на високу скелю, звідки можна було бачити всю місцевість аж до обрію. Опинившись на самому вершечку, вони на великій відстані побачили річку, що кружляла в степових берегах, а далі, на кордоні джунглів, постаті ворогів, які рухались в напрямку табору втікачів.

— Люди-Собаки! — скрикнула Ухр.

Аун переконався, що ворогів не поменшало, і зауважив:

— Вони не йдуть нашим слідом.

— Вони його знайдуть! — заперечила Ухр.

А Зур задумливо додав:

— Ми повинні перейти річку!

Така спроба ледве чи була можливою навіть для найкращих плавців, до того ж багато крокодилів ховалося в мулі, на островах і косах. Але Зур знав спосіб перепливати воду за допомогою великого гілля чи зрубаних стовбурів, перев'язаних ліанами та лозою. Він повів утікачів до берега річки, де густо росли чорні тополі. Два стовбури, що лежали в затоці, прискорили будівництво. Опівдні пліт був готовий, але і ворог був близько. Його авангард виткнувся з-за повороту річки, на відстані якихось трьох чи чотирьох тисяч кроків.

Коли пліт рушив від берега, нападники зняли гнівну лайку. Аун відповів бойовим кличем, а жінки підтримали його вовчим виттям... Втікачі пливли навскоси, та течія їх несла прямо на ворогів. Нарешті обидві ватаги опинились віч-на-віч. Їх відокремлювали якихось двісті ліктів. Люди Вогню, всі двадцять дев'ять чоловік з кремезними тулубами, собачими щелепами і мускулястими руками, зібрались на ріжку. Їх круглі очі палали звірячою люттю. Більшість удавала, ніби хоче стрибнути в воду, але там серед латаття ворухнулись крокодили і пітони.

Тимчасом Аун, Зур і жінки гіллям відштовхували пліт. Він проплив між двома островами, крутнувся, на хвилину наблизився до Людей Вогню, а потім поплив до протилежного берега, і жінки посміялися з ворога.

Втікачі заглибились у джунглі і незабаром вийшли до притоки. Це була неглибока річечка, по дну якої легко можна було йти. Але Зур порізав на шматки шкуру сарни і пояснив, що кожен, виходячи з води, повинен обмотати шкурою ноги. Всі зійшли на прибережне каміння і, вживши цей захід, змили водою свої сліди.

— Зур найхитріший з усіх людей! — вигукнув уламр. — Люди-Собаки, подумають що тут пройшов табун!

Оскільки вороги нерідко вміли знаходити і замасковані сліди, то втікачі йшли не затримуючись аж до пізньої ночі.

Частина п'ята

В гірському проході

Починались болота. Довелося брести грязюкою або поволі йти берегом. Два дні втікачі просувались вперед не швидше, ніж плазуни. Потім річку стиснули круті береги, і велика сланцьова стіна перегородила шлях. Вона була завдовжки у три тисячі ліктів і шістсот заввишки; на заході стіна заходила в річку, а на сході — у величезне непрохідне болото. Лише на висоті двохсот ліктів починався вузький прохід, і підійматись до нього треба було підгірком, вкритим кам'яними брилами. Аун, який ішов останнім, досяг проходу і зупинився, щоб оглянути місцевість. Тимчасом Ухр пішла далі, але незабаром повернулась і сказала:

— Болото лежить і по той бік гори.

— Треба знову перейти річку! — порадив Зур, що йшов слідом за жінкою-ватажком. — Дерев є... ми можемо збудувати пліт...

Раптом Аун скрикнув і простяг руку. В далечині між двома озерами з'явилися люди. Їх було семеро, і по вигляду їх неважко було впізнати.

— Люди-Собаки! — вигукнула Ухр.

Їх кількість невпинно зростала. Аун глибоко дихав; повітря було насичене отруйними випарами болотяної води. Він уважно розглядав прірву.

— Люди-Собаки зможуть видертись сюди раніше, ніж пліт буде готовий, — сказав Аун пошепки.

Навколо лежало важке каміння, і він почав підкочувати його до проходу, Зур і жінки допомагали... Видно було, як Люди Вогню обминають калюжі. З цими жорстокими істотами наближалась сама смерть...

Аун сказав:

— Син Тура з трьома жінками оборонятимуть прохід. Зур і інші жінки будуватимуть пліт.

Зур вагався. Він дивився на свого товариша, і його повіки тремтіли. Зрозумівши його тривогу, Аун пояснив:

— У нас є чотири дротики, два списи! Ось мій дрюк, жінки озброєні списками. Коли нам буде скрутно, я покличу на допомогу. Іди! Тільки пліт може нас врятувати.

Зур послухався. Аун вирішив узяти з собою Ухр та ще одну міцну жінку. Обернувшись, щоб пошукати третю, він побачив Джеху, що йшла до нього з розсипаним по плечах волоссям. Аун хотів відіслати її назад, але вона дивилась на нього з палкою ніжністю. В її погляді була любов, те тендітне почуття, якого зазнав серед уламрів тільки Нао... Аун втратив розуміння часу, забув про небезпеку і про смерть.

Люди-Собаки наближались. Оминувши озерця, вони розсипались по скелястому берегу. Один з них, волохатий, як ведмідь, підняв величезні руки і, як тріскою крутив у повітрі списом, важчим за Аунів дрюк. Наблизившись до гори, вороги почали шукати проходи. Чимало вузьких балочок прорізало скелю, проте всі вони закінчувались глухою стіною: через гору був і справді тільки один вихід.

Аун, Ухр, Джеха та третя жінка закінчили зміцнювати його і тепер збирали каміння, щоб бити ворогів. До проходу можна було підійти двома стежками: просто балкою, де осінні й весняні води проклали собі шлях, і

навскіс, через скелястий лабіринт. Прямий шлях дозволяв наступати трьома чи чотирма лавами, а кружним можна було бігти лише по одному, зате згори вниз...

У ста ліктях від скель Люди Вогню зупинились і почали слідкувати за рухами Ауна й жінок; на їхніх широких обличчях грали криві посмішки і блищали вишкірені зуби. Раптом вони завили, ніби зграя вовків та собак. Аун показав свій спис і дрюк.

— Уламри заберуть мисливські землі Людей Вогню!

Ухр приєдналась до сина Тура; вона кричала хрипким голосом:

— Люди-Собаки вбили багатьох наших сестер і братів!.. Наші спільники винищать Людей-Собак до останнього!..

Потім запала довга мовчанка. З болота віяв теплий вогкий вітер. Над горою ширяли орли й кондори. На островах видно було довгомордих крокодилів. Серед безмежного простору й тиші лунав тільки гомін річки — живий, свіжий і одвічний, як в перші дні світу...

Люди Вогню розбились на два загони. Ватажок повів перший обхідним шляхом; інші намагались досягти проходу балкою, ховаючись у щілинах та за каміння...

Палаючі очі Ауна перерахували ворогів. Він приготував списометалку з дротиком. Ухр і її подруги за першим сигналом повинні були закидати нападаючих камінням. Але ті лишались у схованці або з'являлися в таких місцях, де в них майже неможливо було влучити. Проте один воїн вихопився вперед; списометалка крутнулась, і дротик уп'явся людині між ребер. Почувся зойк. Поранений зник. Аун очікував, наготовивши другий дротик.

Незабаром наступ відновився, особливо з флангів, де кілька воїнів непомітно піднялись на один рівень з проходом. Щоб напасти на оборонців зненацька, їм треба було здертися ще вище, на вузький карниз, звідки вони могли плигати один по одному...

Тимчасом другий загін ворогів захопив прямий підхід; заревів могутній голос ватажка, і п'ятнадцять чоловік навалюно кинулися вперед. Свиснув дротик, полетіло каміння, люті й жалібні крики залунали в скелях... Люди Вогню не спинились. Незважаючи на кам'яну зливу і на списи, вони продовжували вперто бігти. До проходу залишалось якихось вісім ліктів. Троє ворогів скотились в яму з водою, двох було поранено; Аун зовсім близько побачив люті обличчя, палаючі очі, почув хрипке дихання. Тоді, напруживши всі сили, він кинув величезний камінь, тимчасом як жінки одчайдушно відбивались дрібними уламками. Дике виття залунало між скелями; нападаючі безладно кинулись назад. Аун лагодився схопити другий камінь, коли щось ударило його по голові.

Він підвів голову і побачив над собою скривлену руду пику: четверо ворогів один за одним сплигнули вниз. Аун відступив, тримаючи обома руками дрюк. Ухр і Джеха кидали списи. З кожного боку тут могли битись тільки по три воїни.

Сталася невеличка затримка. Побоюючись пастки, Люди-Собаки не рухались, Аун же роздумував, чи не слід покликати допомогу... Перед ним виникла кремезна постать ватажка ворогів, озброєного списом, на лікоть довшим від списів його товаришів; уся його постать випромінювала силу та звичку перемагати...

Він перший кинувся у напад, і його спис влучив у бік Ухр. Спритним ударом Аун вибив зброю і поранив в плече воїна, що вже намірився на нього списом.

Воїн упав, а на його місце зразу ж став інший, ззаду наседали нові вороги. Тоді Ухр почала кликати на допомогу; до неї приєднались Джеха і

третя жінка. Тимчасом Людей Вогню, виючи, як вовки, рушили в наступ. Трьома ударами син Тура зламав три списи. Ухр поранила одну Людину-Собаку в груди, але третя жінка вже лежала вбита на землі...

Перед величезним дрюком вороги відступили. Вони скупчились біля самого проходу, ватажок стояв зі списом на півлікті попереду своїх людей; ті, в кого зброя була зіпсована, звільнили місце для інших.

Стежачи прудкими очима за кожним рухом втікачів, ватажок Людей Вогню з диким сміхом кинув свій спис. Уламр відскочив убік, але зброя встигла зачепити стегно; син Тура похитнувся, і у ворога вихопився переможний крик... Проте Аун відповів на удар. Ватажок поточився з хриплим стогоном і впав серед своїх воїнів.

На хвилину це приголомшило Людей Вогню, але їх ставало дедалі більше, і вони знову пішли в наступ. Страшний дрюк ламав вістря, трощив груди; Ухр і Джеха завзято боронились. Однак ворог відтісняв їх до того місця, де прохід ширшав і де нападати стало б зручніше.

Страшним зусиллям, розбиваючи списи з усіх боків, син Тура зупинив ворога... Раптом ворог зняв лютий галас: у проході з'явились Вовчиці. Списометалкою Зур кинув дротики і поранив воїнів, а Аунів дрюк готував страшну смерть переднім лавам ворогів...

Людей Вогню пройняв жах; вони всі разом побігли назад, тягнучи за собою пораних і навіть убитих. Вони збивали каміння, падали й котилися вниз, ховаючись за скелясті виступи та в щілини. Залишився тільки один мертвий воїн та один поранений, що жалібно стогнав. Жінки доби́ли його.

Нерішучість затримала оборонців скелі біля входу. Людей Вогню знову не стало видно; одні лише трупи лежали серед каміння.

Перемога сповнила жінок гордістю. Вони перехилились через кам'яний бар'єр і дико кричали. Незважаючи на свої рани, Аун теж почував шалену радість. Хіба ж це не він відвернув удар списа, повалив ватажка і нагнав жаху на Людей-Собак? Він врятував Джеху від вістря, що мало пробити її груди. Його погляд зустрівся з поглядом дівчини, і до радості перемоги приєдналось солодке поривання до цих чудових темних очей, цього довгого волосся, що спадало їй на плечі найніжнішою рослинністю, чарівнішою з усіх рослин степів і джунглів...

— Зур і жінки знайшли достатню кількість дерев... Пліт майже готовий, — повідомив син Землі.

— Гаразд. Син Тура залишиться обороняти ущелину з шістьма Вовчицями... А Зур з рештою жінок закінчить пліт.

Долинув жалібний стогін... Поранена жінка відчула, як її охоплює таємничий жах, відчула льодовий подих небуття. Звернувши до неба широко розплющені очі, вона напівсвідомо стежила за великими кондорами та білоголовими круками, що кружляли над бойовиськом... Її обмежена і проста душа сповнилася безмірної туги. Перед очима постали ліси та світанки, радісні дні, тепле хвилювання вечірнього вогню. В ній тріпотіла пам'ять часу, невластива ні оленям, ні собакам, ні левам: пам'ять, породжена словом, яке воскрешає минувщину. На хвилину вона відчула гіркий і гарячковий жаль за минулим... Потім настало забуття. Блиск очей згас, прийшла смерть. Тоді товаришки завели сумну, одноманітну співомовку, з якої народились пісні людини.

Час минав. Здавалось, Люди Вогню зникли, але Аун чув, що вони шарудять поблизу, і знав, що вони шукають шлях, щоб перейти гору та перетнути відступ з протилежного кінця ущелини. Якби вони досягли своєї мети, їхня перемога була б забезпечена. Незважаючи не втрати, вороги переважають кількістю, силою і спритністю. Тільки уламр наводить на них жах, тільки Ухр варта одного з їхніх вояків; але Ухр і Аун ослабли від ран... І мисливець із зростаючим занепокоєнням прислухається до шарудіння з боку ворога.

Люди Вогню з'явилися знову. Здираючись один одному на плечі, видовбуючи ямки в крихкому вапняку, вони лізли до карниза. Щоб досягти його, треба було видовбати ще п'ять чи шість ямок у прямовисній стіні. Вороги починають довбати. Щоб зупинити їх, Аун кидає останній дротик, але він попадає в скелястий виступ. Аун кидає каміння, та на такій відстані воно не завдає ворогам ніякої шкоди.

Прямо напасти тут неможливо. Змагання зараз триває між тими, що роблять пліт, і тими, що довбають скелю. Прохід залишається поки що вільний, і Аун відсилає двох жінок, щоб прискорити спорудження плота.

Видовбано третю й четверту приступку. Ще одна — і Люди-Собаки досягнуть карниза, звідки побіжать через вершину гори. Зробити цю останню ямку, здається, найважче, але ось один з ворогів, здершись на плечі товариша, вже довбає її.

Тоді Аун говорить своїм подругам:

— Ідіть до Зура. Треба швидше кінчати пліт... Аун буде сам обороняти прохід!

Оглянувши ще раз скелі, Ухр кличе інших жінок; Джеха тужливо дивиться на Ауна і йде геть з тихим жалібним стогоном... Нахилившись над прірвою, Аун кидає каміння, хоч і не може спинити Людей Вогню. Приступку видовбано. Один воїн здирається на карниз, за ним другий. Лізе навіть ватажок, поранений дрюком уламра... Аун залишає прохід і збігає до річки. На вершині гори з'являються перші Люди Вогню.

— Пліт ще не готовий, — каже Зур, — але він доведе нас до другого берега.

За сигналом Ауна жінки підхопили безформне плетиво з гілля та ліан і спустили на воду. Залунав протяглий рев — наближались Люди Вогню...

Коли ворогам лишалося якихось п'ятнадцять ліктів до берега, жінки похапцем сіли на пліт, а за ними Аун і Зур.

— Не мине й восьми ранків, як ми винищимо Людей-Собак! — вигукнув син Тура.

Вода хутко понесла пліт...

Повернення в печеру

Пліт відплив від берега. Вода крутила його та несла з небезпечною швидкістю. Кілька разів Вовчиці плигали у воду, щоб полегшити зроблене нашвидку судно, що загрожувало от-от розлізтися. Та цей маневр довелось облишити, бо в воді сновигало безліч крокодилів.

Нарешті пліт пристав до берега... Далеко-далеко на тому боці можна було бачити силуети Людей Вогню. Щоб продовжувати переслідування, вони повинні були перейти річку в такий спосіб, як і втікачі.

— Треба йти до вечора. За чотири дні ми досягнемо печери, — звернувся Аун до Зура.

Вони зустрілись очима, і в їх головах ворухнулась одна й та ж думка.

— Аун і Ухр поранені! — сумно зауважив Зур.

— Якщо ми не втечемо, Люди-Собаки винищать нас! — відповів уламр.

Ухр зневажливо знизала плечима: її рана була неглибока. Вона назбирала якихось трав і приклала їх до рани, тимчасом як Зур перев'язував свого товариша.

Потім загін рушив далі, йти через болота було важко, але надвечір Аун і Зур знайшли потрібний шлях. Другий і третій день минули без будь-яких пригод і тривоги. До пасма базальтових горбів залишалось всього два дні, і Зур вдавався до нових хитрощів, щоб заплутати сліди.

На п'ятий ранок на обрії з'явилося базальтове пасмо. З вершини горба, що стояв біля звивини річки, чітко вимальовувалась довга низка його зубців. Аун уп'явся палаючими очима в гранітну масу і схопив Зура за плече, шепочучи:

— Ми знову побачимо тигра кзамів!

Він стиха засміявся. Захисток, в якому вони прожили стільки днів у повній безпеці, велетенський звір, що був їхнім приятелем, сонячні ранки та вечори, коли огонь жеврів на карнизі печери, — все це постало безладними й щасливими картинами... І уламр, повернувши до Джехи своє змарніле від втрати крові обличчя, сказав:

— У печері нам не буде страшною і сотня Людей-Собак!

Тут Ухр щось глухо вигукнула, простигши руку за течією, і всі виразно побачили Людей Вогню за сім чи вісім тисяч ліктів. Втеча відновилась так швидко, як тільки дозволяли рани уламра та жінки-ватажка. Зараз порятунок залежав тільки від швидкості. А до пасма горбів залишалось не менше двадцяти тисяч ліктів.

Коли вони подолали половину шляху, Люди Вогню виграли ще чотири тисячі ліктів і бігли щодуху, як шакали. Той, кого вони боялись більше, ніж усіх своїх ворогів, разом узятих, кульгав у хвості невеличкого загону, і переслідувачі вже радісно вигукували бойовий клич...

Втікачі на хвилину спинились... Аун в тривозі звів на Зура очі, які хворобливо блищали. В цей жахливий момент уламр поклав руку на плече друга... Та вороже виття залунало ближче; Аун поглянув на Джеху,

перевів погляд на свою рану і змряв відстань, що лежала між ними і Людьми-Собаками...

Глибоко зітхнувши, він відпустив Зура, і той побіг до лігва велетенського лева. Аун повів жінок і дітей далі, до печери.

Печерний лев

Діставшись до печери, Аун і жінки мали якихось дві тисячі ліктів виграшу. Аун перший здерся з Ухр на гранітний виступ, щоб допомогти піднятись жінкам з дітьми. Спочатку передали вгору дітей, а потім почали лізти всі інші. Троє останніх жінок піднімались вже під дощем з гострого каміння, яке кидали Люди Вогню. Жінки похапцем забрались на карниз, Аун кинув свій дротик, а Ухр з подругами сипнула на ворогів уламками граніту. Людей Вогню було не так вже й багато, щоб сунутись у наступ, і тому вони відійшли в безпечне місце. Коли наспіли задні лави, всі втікачі були в печері.

Вона була таки справді неприступна. Виступу можна було досягти тільки по одному, та й то стаючи на плечі свого товариша. Одним списом можна було тримати ворогів на відстані... Люди Вогню зрозуміли це. Вони почали оглядати базальт, сподіваючись знайти якийсь інший виступ, але скрізь була гладенька стрімка стіна.

Ну, що ж, їм це байдуже, можна почекати. Голод і спрага видадуть обложених. Там, у міжгір'ї, вони змогли втекти і переплисти річку. А тут день їхнього виходу з печери стане днем смерті. Чого варті одинадцять жінок і два чоловіки проти двадцяти повних сил воїнів?

Коли жінок було врятовано, Аун залишив двох вартувати на карнизі і наказав, щоб ніхто за ним не йшов. Потім, запаливши факел, він спустився у глибоку печеру. Неспокій стискав йому груди. Він не припускав, щоб лев-велетень не впізнав Зура, і все ж якийсь сумнів гриз його серце.

Напівдорозі рик прискорив його ходу. Ось щілина, крізь яку він так часто розглядав звіра... Аун полегшено зітхнув: він побачив Зура перед хижаком, велетенські очі звіра палали дружнім огнем, і глибоке сопіння зустріло уламра.

— Печерний лев назавжди спільник сина Землі і сина Тура! — радісно вигукнув Зур.

Це була хвилина стриманої радості і великих сподівань.

— Люди-Собаки не пішли слідом Зура?

— Вони не помітили, як він відокремився від інших: Зур сховався серед валунів.

Уважно обнюхавши Ауна, лев-велетень ліг і знову почав дрімати. Аун продовжував:

— Зур виходитиме тільки вночі, з кзамівським тигром... Він нічого не буде робити проти Людей-Собак, доки Аун не одужає...

— Вдень Зур буде виходити з печери тільки до озерця... Озерце близько... Ауна і жінкам потрібна вода.

Аун зітхнув. Перед його очима повстали калюжі, річка, джерельця. Пораненого нестерпно мучила спрага. Він не міг утриматись, щоб не сказати:

— Спрага пече Ауна... але він почекає до вечора.

— Калюжа близької — повторив Зур. — Аунові треба напитись, щоб він одужав і міг битись. Я піду до калюжі.

І він рушив до виходу з печери. Хижак розплющив очі, але не виявив занепокоєння. Зур прослизнув до калюжі. Нерівна місцевість допомогла йому непомітно дістатися до води. Спочатку він напився сам, а потім набрав води в мішок з оленячої шкіри, зшитий терновими колючками. Води в ньому було досить, щоб заспокоїти спрагу багатьох людей. З мішком на плечах Зур повернувся до лігва. Аун жадібно пив цілющу воду, що повертала силу, здоров'я і віру.

— Ухр теж поранена! — сказав він. — Інші ж нап'ються вночі.

Він поніс мішок у верхню печеру, а коли напилася Ухр, дав води і Джесі.

Аун спав до вечора, сон відновлював його сили. Гарячка зменшилась; завдяки відпочинку рани почали загоюватись. Коли у джунглях зовсім смерклося, він вийшов подивитись на ворогів. Ті розпалили велике вогнище. Товсті і потворні пики раз по раз обертались до печери; вони виражали вперте бажання перемогти і знищити втікачів.

Важкий неспокій охопив жінок. Змучені тривалим переслідуванням, вони теж полягали спати, але скоро їх розбудила спрага. Всі кидали сумні погляди на уламра, а самі думали про воду, яку він приніс в оленячій шкірі і дав напитись тільки Ухр та Джесі. Довір'я слабосилих до дужого тепер поступалося місцем перед страхом.

Ухр запитала:

— Де Зур?

— Зур дасть нам м'яса й води перед кінцем ночі, — відповів син Тура.

— Чому він не з нами?

— Ухр довідається про це згодом!

І додав, бачачи, що жінка-ватажок йде в темряву печери:

— В глиб печери може йти тільки Аун... Інакше ми не матимемо ні їжі, ні питва.

Таємниця збудила цікавість у темній свідомості жінок, але вони заспокоїлись: досить того, що Аун дав їм надію. Всі Вовчиці, навіть діти, не раз зазнавали голоду і спраги, і всі звикли терпляче й довго чекати.

У нічному небі блимали зорі. Люди-Собаки спали. Більшість жінок поснула, Аун теж відпочивав.

Біля півночі уламра розбудив поклик з глибини печери. Він запалив факел і зійшов униз. Лев-велетень і Зур закінчили своє полювання: у барлозі лежав тулуб велетенського оленя. Зур уже відтяв одне стегно і передав його для жінок, після чого пішов по воду...

Коли Аун повернувся з м'ясом і водою, жінки пройнялись до нього почуттям сліпого обожнювання. В печері залишилось трохи гілля, зібраного Ауном і Зуром перед початком мандрів. Сходивши ще раз до Зура по воду, Аун розклав на карнизі багаття і наказав жінкам пекти оленяче м'ясо. Це був нерозсудливий виклик і необережність. Вартові Людей Вогню одразу доповіли своєму ватажкові, і той аж підхопився від здивування. Подія була не такою простою. Ватажок здогадався, що паливо було приготовлене заздалегідь, а м'ясо, мабуть, з тварини, убитої під час втечі. Якби в печері був другий вихід, обложені втекли б через нього... Проте він послав про всяк випадок декількох своїх людей по той бік пасма базальтових скель.

Вони обійшли південний ріг пасма, силкуючись при світлі місяця знайти в ньому западини печери, але не побачили нічого, крім вузьких щілин, складок та притулків під навислими скелями. Їх увагу привернув прохід, яким Зур утік від чорного лева. Проминувши його, вони побачили печеру... Важкий запах линув звідти в нічну темряву. Воїни зрозуміли, що

десь поблизу знаходиться хижак, і зупинились... Зачувши їх, з печери вийшов велетенський звір, страшний рик струснув місцевість, і налякані до смерті люди, мов божевільні, побігли геть, впізнавши найстрашнішого з хижаків.

Ватажок Людей Вогню переконався, що іншого виходу з печери у втікачів не було. Всі сумніви зникли у наступні дні, бо Аун і жінки часто з'являлись на карнизі перед печерою; отже тікати їм було нікуди. Залишалось чекати й вартувати. І ватажок чекав, щоб винищити всіх утікачів.

Уламр швидко видужував; гаряча кров гоїла рану, пропасниця минула, і на дозвіллі Аун навчав жінок краще обробляти кам'яну зброю. Зур увесь час постачав утікачів м'ясом і водою. Він привчив лева-велетня ходити разом з ним у джунглі, і звір, несвідомо відчуваючи користь від хитрощів людини, дозволяв, щоб його водили на полювання. Відповідно до обставин Зур передбачав його бажання і вчинки, відчував найменші зміни настрою і так спритно пристосовувався до них, що звір, у якого не було прихильності до істоти його породи, все більше звикав до Зура.

Якось Аун на восьмий день зійшов вниз по здобич і сказав Зуру:

— Рана загоїлась. Син Тура вже може битися з Людьми-Собаками. Найближчої ночі Зур приведе кзамівського тигра на другий бік скель...

Син Зура хвилину постояв мовчки, а потім відповів:

— Сьогодні вранці Зур помітив, що один камінь у щілині хитається. Якби ми змогли його виламати, то щілина стала б досить широкою для проходу людини і все ще вузькою для печерного лева.

Зур взявся за найнижчий виступ і почав сіпати. Камінь захитався, спочатку ледь помітно, потім більше. Вражений Аун приєднався до товариша. Його мускулясті руки розхитали камінь. Тоді Аун з усіх сил

потяг його до себе, тимчасом як Зур наліг з іншого боку. Відірвався один камінь, а потім і два сусідніх. Уламр відкинув їх назад, щільно припав до землі і так переліз до барлога.

Стривожений цими рухами, лев-велетень облишив свою здобич і погрозово схопився. Однак, ласка Зура зразу ж заспокоїла його, і він по-приятельськи обнюхав Ауна.

— Ми зможемо захопити Людей-Собак несподівано! — вигукнув уламр.

Зур показав на оберемок дротиків біля входу, які він робив протягом довгих днів:

— Ми будемо битись на відстані!

Наступного дня Аун і Зур наготували дротики. Тепер їх було чотирнадцять. Коли смерклося, уламр попередив Ухр та її подруг:

— Цю ніч Аун і Зур битимуться з Людьми-Собаками! Хай Жінки-Вовчиці будуть готові.

Здивована Ухр запитала:

— А як же Аун і Зур з'єднаються?

Аун засміявся:

— Ми розширили прохід між двома печерами... Ми зайдемо з другого боку гори і нападємо на Людей-Собак з нашим спільником.

— Хіба Аун і Зур мають спільника?

— Вони уклали спілку з тигром кзамів!

Ухр слухала приголомшено. Поскілки душа у неї була наївна і проста, вона не довго силкувалась зрозуміти. Її довір'я до високого мисливця було дужчим за всяку несподіванку.

Воїн продовжував:

— Жінки не повинні сходити вниз, доки Аун не покличе їх. Тигр кзамів їх пошматує.

Вражена більше, ніж інші жінки, Джеха звела повні подиву очі на Ауна:

— А тигр не може перейти з одної печери в другу?

— Прохід надто вузький для нього.

Місяць почав бліднути, на сході з'явилась яскрава зірка. Годі Аун зійшов до нижньої печери.

Вогонь ворогів ледве блимав. Три чоловіки ще вартували, решта ж спала за скелястим прикриттям, що могло захистити в разі якоїсь небезпеки. Двоє вартових куняли, третій же, згідно наказу ватажка, кружляв навколо вогнища, часто поглядаючи на печеру.

Вартовий кинув у вогонь кілька тонких гілочок, підвівся і побачив на виступі постать. Це була жінка. Вона перекинулась через край виступу і роздивлялась навколо. Воїн простяг до неї свою озброєну списом руку і глузливо вишкірив зуби... Але посмішка зразу ж зникла з його обличчя. Біля підніжжя пасма скелястих горбів з'явилась інша людина, дуже добре знайома ворогам своїм могутнім тілом. Вартовий втупився в неї очима, дивуючись, як вона могла і як посміла зійти в долину. Він покликав інших вартових, і всі троє, вимахуючи зброєю, зчинили гвалт.

Тимчасом Аун сміливо наблизився до вогню і кинув гострий камінь, що влучив у голову одного з вартових, але поранив легко, бо кинув з великої віддалі. Другий камінь розбив плече іншого воїна... Знялось дике верещання, і зразу ж з-за скелястого прикриття виринула ціла зграя ворогів... Тоді, випроставшись на весь свій зріст, Аун вигукнув бойовий клич.

Люди Вогню оглядали уламра і місцевість. Вгорі, на карнизі, до першої жінки приєднались ще дві; на рівнині не видно було нікого, крім Ауна, озброєного тільки дрюком та кількома каменями. Отетерівши, ватажок Людей-Собак силкувався зрозуміти, в чому річ; невиразні побоювання спліталися з впевненістю, що уламр один. Войовничий запал переміг його вагання; гортанним голосом він звелів наступати, і двадцять воїнів купою посунули на Ауна.

Він кинув останній камінь і побіг, проте не дуже швидко. Найбільш прудконогі наздоганяли його, а інші, підбадьорені неминучістю перемоги, теж бігли щодуху. Інколи здавалось, що уламр от-от поточиться, але незабаром він ніби напружував останні сили і знову вигравав втрачену відстань. Тридцять ліктів залишилось між ватажком і втікачем, коли останній досяг краю пасма базальтових скель. Люди Вогню аж вили від передчуття перемоги...

Аун з жалібним стогоном повернув убік і зник серед каміння, що утворювало низку заплутаних проходів, які сполучалися на півдні в один великий коридор.

Ватажок зупинився, швидко оглянув місцевість і наказав воїнам загородити виходи; вісім чоловік побігли за Ауном далі.

Раптом почувся лютий регіт, потім страшний крик, і в прохід на ворогів звалилось велетенське тіло печерного лева...

— Людям-Собакам смерть! — вигукнув Аун.

Троє воїнів впали з розпоротими животами, четвертий — з розірваним горлом... Аун і Зур збігли на плескуватий камінь; закрутились дрюки, полетіли дротики, пробиваючи груди, стегна, плечі, тимчасом як хижак, гасаючи між камінням, трошив і роздирав утікачів...

Безмірний жах охопив Людей-Собак. Страх смерті поєднався з безмірним здивуванням перед появою велетенського звіра. Побіг навіть ватажок. Зате Аун виявив усю свою спритність. Леопардовими стрибками наздоганяв він утікачів, і його дрюк сіяв смерть між них...

Коли Люди Вогню добігли до свого притулку, їх було тільки восьмеро; інші лежали в траві мертві або важко поранені.

— Хай Зур спинить тигра кзамів! — гукнув Аун.

Заховавшись у своєму притулку, вороги ставали небезпечними. Відчай повернув їм силу; їхні списи могли крізь щілини пробити хижаків черево.

Лев слухняно зупинився. Бачачи розкидану здобич, він ухопив зубами ще тепле тіло вбитого і рушив до свого барлога.

Хвилину син Тура вагався, а потім сказав:

— Зур піде з тигром кзамів. Він повернеться через горішню печеру і звелить жінкам приготуватись!

Зур і печерний лев зникли за скелями. Аун зібрав дротики, а потім повільно підійшов до Людей Вогню. Він бачив їх крізь щілини між камінням і в багатьох міг би влучити дротиком, але в ньому жила душа Нао, повна несвідомого милосердя.

— Чому Люди-Собаки напали на Волохатих Людей? Навіщо вони хотіли вбити Ауна і Жінок-Вовчиць?

Голос Ауна бринів м'яким сумом; Люди Вогню мовчки його слухали. На мить присадкуватий, кремезний ватажок з'явився між двома каменями і подав сигнал до наступу. Уламр наготував списометалку і сказав:

— Аун дужчий і прудкіший за ватажка Собак! І він може вбивати здалеку.

Вгорі, на скелястому виступі, радісно кричали жінки. Вони слідкували за боротьбою, бачили раптову появу незвичайного звіра, і їхні душі сповнилися фанатичного довір'я до Ауна.

Першою зійшла Джеха, потім Ухр, потім всі інші, за винятком однієї, що залишилась стерегти печеру.

Вони зібрались біля Ауна і, люто поглядаючи на притулок ворога, згадували всі свої муки і ганьбили Людей Вогню. Ті ж мовчали, жорстокі й рішучі, і тримали наготові свої довгі списи. Їхня позиція була неприступною. Коли б не Аун, вони і зараз були б дужчі. Крім Ухр, жодна з жінок не могла захиститись від удару. Жінки це знали і, хоч палали ненавистю до ворогів, тримались досить обережно.

Наблизившись до вогню, Вовчиці почали кидати в нього траву та гілля. Вихопилось полум'я і освітило все навкруги. Жінки зносили паливо звідусіль. Чулись вигуки:

— Люди-Собаки не наважаться битись! Вони повиздыхають з голоду і спраги!

В міру того як одні сузір'я зникали на заході, а інші з'являлись на сході, зростали неспокій і нетерплячка. Вороги здавались тепер страшнішими, і жінки не спали, боячись пастки. Аун і навіть Зур зрозуміли, що доведеться битись. Син Землі сказав:

— Треба змусити Людей-Собак покинути їхній притулок.

Подумавши, Зур виклав свій план:

— Вони не зможуть устояти проти вогню... Аун, Зур і жінки закидають їх підпаленими гілками!

Уламр радісно скрикнув. Обидва наламали сухого гілля і поклали його одним кінцем в огонь. Потім скликали жінок, і, коли Зур роз'яснив їм свій план нападу, всі схопили головешки і побігли до притулку.

Палаючі гілки посипались на Людей-Собак. Спочатку вони гасили вогонь, але страх і люті переповнили їхні груди. Їх душив дим, опіки викликали запаморочливий біль; краще всяка небезпека, ніж загинути отак без бою...

На камені з'явилась кремезна постать ватажка. Він хрипко завив і рушив уперед, за ним вискочили й семеро інших воїнів. За наказом Ауна жінки відступали. Двічі крутнулись пращі, і впало двоє Людей-Собак. З шести, що залишились, п'ятеро напали на жінок та Зура, а шостий кинувся на Ауна, який тримався осторонь. Син Тура метнув дротик, поранив ворога в плече і став чекати. Він міг би побігти, щоб стомити ворога, проте віддавав перевагу бою. Нападаючий, — а це був широкоплечий, звіроподібний ватажок, — ударив списом, наче звір велетенським рогом. Спис зустрівся з дрюком, зігнувся й відскочив, але блискавкою вдарив знову. З Аунових грудей заструменіла кров, але він встиг ударити ворога по голові. Ватажок упав на коліна і покірливо, мов переможений звір, випустив зброю, розуміючи, що настав кінець. Аун звів дрюк, але не вдарив. Дивна огида охопила його, у грудях ворухнулось почуття жалю, яке було його слабкістю і слабкістю Нао...

На місці бою двоє пораниених жінок лежали в траві. Дротики Зура і списи робили своє: жінки добивали ними ворогів. Наймолодший з воїнів, збожеволівши від жаху, біг прямо на Ауна. Але коли він побачив перед

собою величезний дрюк, його м'язи ослабли, і воїн упав непритомний. Жінки підбігли, щоб убити його, та син Тура,, піднявши руку, вигукнув:

— Його життя в руках Ауна!

Жінки спинилися, зненависть скривила їм обличчя. Почувши стогін поранених у першій сутичці, вони побігли їх добивати. Аун з огидою слухав крики агонії і нишком радів, що Джеха не брала участі в кривавому бенкеті своїх подруг.

В орді

Аун, Зур і Жінки-Вовчиці прожили серед базальтових скель цілий місяць. Під час бою з ворогом одну жінку було вбито, чотирьох поранено; Аунова ж рана була легка. Звільнившись від Людей Вогню, мисливці стали хазяями степу, лісу й річки. Однією своєю присутністю печерний лев далеко відганяв великих хижаків.

Життя було легке й привільне. Зазнавши стільки небезпек, Аун і Зур втішались глибоким спокоєм. Зур любив ці часи дозвілля, коли в пам'яті спливають спогади. І він пробуджувався від своїх мрій тільки для того, щоб вигадати якусь нову пастку на дичину чи зібрати споживного коріння.

Аун же навіть під час відпочинку був жертвою своїх бурхливих інстинктів. Думками він линув до Джехи. Його хвилювало пишне волосся і мінливий блиск її очей. Все в ній, здавалося, приваблювало, як ранки над річкою, як квіти в степу. Інколи в грудях уламра вибухало обурення. Тоді він ненавидів свою легкодухість, робився суворим і войовничим. Він ладен був вимагати від Ухр, щоб та виконала шлюбний обряд своєї орди — повалила Джеху на землю і поранила її груди гострим кремінцем.

Жінки були задоволені цим життям, яке давало їм такий глибокий спокій. Вони втрачали почуття власної свободи і зв'язували свою долю з

долею великого уламра. Майбутнє їх не турбувало, і після пережитого нещастя у них не було іншого бажання, як жити в цьому спокійному достатку, що відновлюється кожного вечора і кожного ранку. Вони погодились навіть, щоб Аун звільнив двох полонених. Він сам їх відвів до місця, де притока вливалася в річку.

Залишалось п'ять тижнів до сезону дощів. Аун все частіше згадував про свою орду, про Нао — переможця кзамів, рудих карликів і Агоо Волохатого, про вечірні вогнища та суворих товаришів, чиєї жорстокості він, проте, не любив.

Одного разу він сказав Ухр:

— Аун і Зур навідаються до своєї орди, а Вовчиці знайдуть собі печеру поблизу великої гори. З настанням тепла уламри повернуться. Вони будуть спільниками Вовчиць.

В Ухр і Вовчиць було таке почуття, ніби всі загрози світу нависли над ними. Розмова почалась у долині біля річки. Жінки оточили сина Тура, наймолодші жалібно стогнали. Джеха кинулась до Ауна. Вона була схвильована, і в очах заблищали сльози. Аун, мов не в собі, мовчки дивився на неї, а потім сказав:

— Ухр обіцяла, що Джеха стане дружиною Ауна. Джеха погоджується.

Він обернувся до Ухр і тремтячим голосом промовив:

— Віддай мені Джеху в подруги!

Ухр кинула на ватажка довгий сумний погляд, потім схопила Джеху за волосся і повалила на землю. Нахилившись над нею з гострим каменем, Ухр глибоко подряпала тіло дівчини від плеча до середини

грудей. Кров'ю, що потекла з рани, Аун змочив свої губи. Ухр вимовила кілька слів, які вимовляли всі її предки, віддаючи жінку чоловікові.

Наступного дня невеличкий загін вирушив у путь. Аунові і Зурові було дуже жаль розлучатися з печерним левом. Зур сумував більше, ніж товариш. Його плем'я вмирало разом з ним; він з гіркотою залишав печеру та хижака, якого зробив своїм спільником. Ніщо не тягло його до орди: там він був чужий, і молоді уламри ставились до нього з презирством...

Мисливці й жінки залишили позаду місце, де руді леви змушені були тікати від праслонів; минули гранітний виступ, біля якого махайродус зжер носорога, і де Аун убив цього шаблезубого хижака, та дійшли до відрога, яким гора заглиблювалась у цей багатий на здобич край.

З висоти цього відрога вони вперше побачили тоді річку і того дивного червоного звіра, що жив ще за тих часів, коли не було печерного лева, предка левів і тигрів. Тут Вовчиці знайшли собі простору печеру, щоб перебути в ній сезон дощів. Потім вони допомогли Аунові й Зурові відшукати шлях через гору.

Розлука була тяжкою. Вовчиці більше не почуватимуть біля себе тієї сили, що врятувала їх від Людей Вогню; вони житимуть самі в повній небезпек країні. Перед балкою, куди пішли троє мандрівників, жінки зупинились і зняли жалісний стогін. Аун обернувся і закричав:

— Ми ще зустрінемося на березі річки!

Йому самому було тяжко на серці. Земля, яку він залишав, була повна засідок і небезпек, але на ній він був хазяїном, на ній подолав усі небезпеки, своєю силою перемагав ворогів і звірів. На цих землях він знайшов і Джеху.

Зур же мріяв лише про повернення до базальтових скель.

Минали ранки, минали вечори. Аун, Зур і Джеха здирались крутими схилами на гору. Аунові не терпілось побачити орду. З кожним переходом зростала радість в його молодій душі.

Нарешті вони знову знайшли той прохід в скелях, яким колись вийшли з гір. Знайшли і щілину. Вона поширшала, і тепер лізти до печери було легше. Ось і печери, з яких лине шум води. Тут лягли спати, а ранком знову рушили в путь. Отак ішли ще два дні, поки відшукали орду.

Зустріч відбулась надвечір біля підніжжя одного горба, під навислою величезною порфіровою брилою. Жінки зносили до купи сухе гілля, яке Нао мав запалити. Закричали вартові, і Аун перший наблизився до сина Леопарда. Запала глибока тиша. Жінки неприємно поглядали на Джеху...

Нао сказав поважно:

— Минув цілий сезон, як ви кудись подалися..

— Ми перейшли гору і знайшли неосяжні землі для полювання! — відповів Аун.

Обличчя Нао полагіднішало. Він пригадав ті тяжкі часи, коли сам вирушив у подорож з Намом і Гавом, щоб завоювати вогонь; він знову пережив боротьбу з сірим ведмедем і тигрицею, погоню за людоджерами, спілку з ватажком мамутів, підступність рудих карликів і гостинність ва, предковичний ліс, Людей-з-блакитною-шерстю, напад печерного ведмеда і страшну зустріч по дорозі до орди з Агоо Волосатим... Тоді Нао приніс в орду завойований вогонь і вміння добувати його з камінців, перейняте від Людей-без-плечей.

— Гаразд, — сказав він, — Нао слухає сина Тура.

Він запалив вогнище і наказав синові розповідати.

Коли той почав говорити, мандрівнича душа Нао спалахнула. Червоний звір глибоко здивував його, але він обурився, коли Аун сказав, що праслони були більші за мамутів:

— Немає звіра більшого за мамута, з яким Нао жив у землі кзамів!

Нао з розповіді впізнав хижака, що жив серед базальтових скель, і звернувся до Нама:

— Цей звір убиває тигра так само легко, як лев пантеру!

Спілка з печерним левом зворушила Нао до глибини душі. Він привітно звернувся до Зура:

— Ва були найспритніші з людей. Це вони знайшли вогонь у камінчиках. Вони перепливали річки на плетиві з гілля і знаходили воду, яка тече під землею!

Оповідання про бій з Людьми Вогню сповнило його груди гордістю. З сяючими очима він поклав руку на плече юнака:

— Аун має серце і силу ватажка!

Оточивши їх колом, уламри з недовір'ям слухали розповідь: вони пригадували, як Нао відвоював огонь і врятував орду, що гинула серед скель на морозі; Аун же привів тільки чужу дівчину та свого кволого приятеля, якого ніхто в орді не любив.

Хуам, син Цапа, вигукнув:

— Чи не сказав Аун, що ті землі значно тепліші, ніж наші?.. Уламри не зможуть там жити! Коли ми переходили Розпечену Долину, воїни і жінки мерли там, як коники восени.

Глухі голоси підтримали Хуама. І Аун зрозумів, що орда любить його ще менше, ніж до мандрівки.

Протягом тижня син Тура втішався приємним життям серед людей своєї орди. Він ходив на полювання з уламрами або залишався з Джехою, з якою жінки орди навіть не розмовляли. Потроху його почав огортати сум. Аун вважав, що зробив потрібну справу, рівну подвигу Нао: хоч і не приніс вогонь, та зате знайшов за горами багаті на здобич неосяжні землі. Він почував себе дужчим за всіх юнаків, рівним силою з ватажком. Уламри ж Ауна не шанували. Вони більше поважали Хуама, бо знали, що Хуам буде ватажком, коли помре син Леопарда, і Хуама доведеться слухатись.

Хуам ненавидів Ауна, і почувалось, що ця ненависть вибухне при першій нагоді.

Ще перед мандрівкою сина Тура Хуам докоряв йому, що він любить Зура більше, ніж орду; до того ж Аун ще й одружився з дівчиною, народженою на тій землі, де орда ніколи не бувала. Отже, Аун став чужинцем. Особливо кляли його жінки. Вони з лайкою відвертались від Джехи, завжди знімали хрипкий галас услід чужинці. Навіть Аунові сестри втікали від неї.

Вечорами, залишаючись з Джехою і Зуром, Аун ще гостріше відчував своє приниження. Люті і обурення палали в його душі.

Через кілька днів Аун збунтувався. Він почав уникати товариства уламрів і уперто відокремлювався з Джехою та Зуром. На полювання Аун ходив кожного разу, коли наказ Нао не затримував його в орді. Він тікав на кілька днів до підземної річки, і якась дивна сила підштовхувала його до отвору в стіні, за якою починалась країна пригод.

Одного разу Аун пішов полювати на леопарда. В сусідніх лісах їх була сила-силенна. Великі, обережні, відважні, спритні й ненажерливі, вони

винищували оленів, сайгаків, ослів і навіть молодих зубрів. Нао не полював на них зовсім. Багато уламрів побоювалося їх, бо поранені леопарди люто боронилися. І мало хто з мисливців зважувався полювати на них наодинці.

Аун довго блукав у лісі, не знаходячи сліду звіра. Неподалеку від кременистого річища, де дзюрчало джерельце, мисливець почув запах леопарда. Аун ліг в папороті і завмер.

Біля джерела, під густим листяним шатром, виднілось невеличке скелясте підвищення з заглибленням. Там, поклавши голову на лапи, в повній безпеці дрімав звір. Незважаючи на велику відстань і півтемряву, Аун пізнав леопарда. Між людиною і звіром було щось дванадцяти сотень ліктів. Мисливцю пощастило просунутися на вісімсот ліктів, не потурбувавши звіра. Коли ж Аун заплутався у високій траві і зняв шум, леопард підняв голову, і в печері спалахнули два янтарних з смарагдовим відблиском вогника.

Аун непорушно лежав на землі, поки звір підозріло принюхувався. Блискучі очі леопарда уважно обстежили все, після чого звір знову поклав голову на лапи і заспокоївся. Аун чекав не одну довгу хвилину, перш ніж рушити далі, йому треба було подолати близько двохсот ліктів, а потім він міг кинути списометалкою дротика. Рана, завдана з такої відстані, не могла бути смертельною, та Аун сподівався, що роздратований звір вийде на бій...

Легенький вітрець відносив запах мисливця убік. Аун швидко проповз ще сто п'ятдесят ліктів і сховався за дерево.

Знову леопард, прислухаючись, підняв голову, а потім вийшов з печери, щоб краще розібратись у підозрілому запаху.

Раптом почулось мекання, між смоковниць з'явилась сарна, і леопард плигнув до неї. Сарна кинулась до того самого дерева, за яким ховався

Аун. Мисливець підхопився і крутнув пращею. Дротик влучив у потилицю хижака. Леопард люто нявкнув, проте напасти не зважився, а поліз у зарості і звідти стежив за мисливцем.

Щоб уникнути несподіванки, Аун став на галявині, тримаючи в одній руці дрюк, а в другій дротик.

Леопард крізь траву стежив за людиною і шукав способу непомітно наблизитись до неї, щоб потім уже стрибнути на плечі.

Та згодом його лють ущухла; рана йому не дошкуляла, і хоч звір розгадав план уламра, та все ж бачив у людині небезпечного ворога. Він спробував змінити позицію, але Аун помітив плямисту шкуру і кинув дротик. У високій траві дротик відхилився, а леопард побіг в глиб лісу.

Вже деякий час у лісі тривала якась метушня, а згодом мисливець почув наближення гурту людей. Вигукнувши клич орди, Аун погнався за хижакком. З різних боків виткнулись голови, полетіли дротики. Раптом з'явився Хуам і, крутнувши списометалкою, кинув спис. Поранений у бік, леопард підскочив і обернувся, готовий до бою... Хуам зник, поховалися й інші мисливці; тільки Аун залишився на своєму місці...

Леопард більше не вагався. За якусь мить він був уже біля сина Тура і плигнув на нього... Дрюком Аун спинив і збив звіра на землю, а потім завдав йому смертельного удару, і звір сконав.

Аж тоді Хуам з товаришами підбігли до Ауна. Спершись на дрюк, син Тура дивився на них. Він гадав, що всі почнуть захоплюватись його силою; в ньому навіть ворухнулась дружня ніжність, чарівна властивість його роду.

Але обличчя були суворі.

Один з прибічників Хуама вигукнув:

— Хуам переміг леопарда!

Решта мисливців підтримала його. Хуам підійшов до леопарда і показав на свій спис, що глибоко вп'явся між ребрами. Аун обурено відповів:

— Леопарда переміг не Хуам!

Уламри зареготали, теж показуючи на спис. Прибічник Хуама знову сказав:

— Ні, переміг Хуам!.. Аун тільки закінчив перемогу.

Син Тура підняв дрюк. Гнів клекотів у його грудях. Він вигукнув зневажливо:

— Чого вартий леопард? Аун подолав червоного звіра, тигра і Людей-Собак!.. Один лише Нао може зрівнятися з ним силою!

Хуам не відступав. Він почував за своєю спиною груди товаришів.

— Хаум не боїться ні лева, ні тигра!

Гіркий сум огорнув серце Ауна. Він був ніби чужинець серед своїх одноплемінників. Аун вхопив убитого леопарда і кинув їм до ніг зі словами:

— Син Тура не битиметься з уламрами... Він дарує їм леопарда.

Вони вже не реготали, а лютими очима міряли високу постать і величезний дрюк. Всі нишком визнавали силу Ауна, рівну силі великих хижаків, але водночас ненавиділи його і зневажали його ласкавість...

Аун повернувся до табору повний огиди і нудьги. Біля печери з навислою кам'яною брилою він знайшов Джеху, що самотньо скоцюрбилась на камені. Побачивши його, вона підвелася з жалібною скаргою. З подряпини на щоці текла кров.

— Джеху поранили? — запитав Аун, обнімаючи її за плечі.

Вона тихо відповіла:

— Жінки кидались камінням...

— Вони кидали каміння в Джеху?

Джеха ствердно кивнула. Мисливця охопило обурення. Озирнувшись навкруги і нікого не побачивши, він спитав:

— Де ж вони?

— Я не знаю.

У відчаї він похилив голову. Його страждання дійшли межі. І в мовчанці, що запала потому, Аун відчув, що не зможе більше жити з ордою.

— Чи не краще Джесі повернутися з Ауном і Зуром до Вовчиць? — прошепотів він.

Джеха звела на нього очі, не вірячи своєму щастю. Це було створіння покірне й боязке. Їй було тяжко серед уламрів. Вона постійно відчувала зневагу, ненависть і глум жінок, і це було тим тяжче, що вона ледве розуміла мову орди. Вона не сміла скаржитись і не сказала б ані слова про свою рану, коли б Аун не спитав її... Вона вигукнула:

— Джеха піде туди, куди піде Аун!

— Чи не краще їй жити зі своєю ордою?

— Гак, — прошепотіла Джеха.

— Тоді ми повернемось на берег великої річки!

Вона полегшено зітхнула і схилила голову чоловікові на плече.

Коли повернувся з мандрівки до підземної місцевості Зур, Аун відвів його від табору, бо жінки й мисливці вже посходились, і коротко сказав:

— Аун хотів би знову побачити Вовчиць, печерного лева і високу печеру.

Зур звів на Ауна свої неспокійні очі, і радісна посмішка засяяла у нього на обличчі. Він знав, що його товаришу важко жити в орді, та й у самого Зура ніби камінь лежав на серці.

— Зур буде щасливий у високій печері!

Ці слова розвіяли останні сумніви мисливця. Він підійшов до Нао, що відпочивав під навислою скелею, і сказав:

— Воїни не люблять сина Тура. Він хоче знову піти на той бік гори. Він житиме з Жінками-Вовчицями і буде спільником уламрів.

Нао уважно слухав. Він ставився до юнака з великою прихильністю, але знав про ворожі почуття орди до Ауна і передбачав жорстоку боротьбу.

— Орда незадоволена, що Аун завжди з чужинцями, — погодився Нао, — і не забуде цього, якщо він залишиться з нею. Але спільників уламри поважають. Вони воювали пліч-о-пліч з ва. І вони шануватимуть Ауна, коли він покине уламрів. Весною Нао поведе своїх на той бік гори. Він осяде на гірському плато, а Вовчиці житимуть в долині. Спускаючись під час холодів у долину, він не буде полювати на березі Ауна. І наша спілка буде міцна!

Він поклав руку на плече юнака і додав:

— Син Тура був би великим ватажком серед уламрів, коли б не віддавав переваги Зуру та чужій дівчині!

Син Тура визнав справедливість цих слів, але не шкодував, що зробив рішучий крок. Більше, ніж будь-коли, він віддавав тепер перевагу Джесі і Зурові. Важко йому буде лише без Нао.

— Аун принесе синові Леопарда зубів і блискучих камінчиків! — тихо промовив він.

Смеркалось. М'який сум огортав двох воїнів, які мали однакову вдачу і різну долю. Обидва блискуче довели свою силу й відвагу. Але майже однакові подвиги зробили батька ватажком, а сина вигнанцем.

Епілог

В скелях, за триста кроків від печери Вовчиць, оселилося подружжя махайродусів. Жінки знали моторність, силу, спритність і відвагу цих винищувачів великих тварин. Жодна з жінок не зважувалась виходити з печери. Минулої ночі червоні звірі довго блукали біля притулку. Інколи вони наближались, і тоді чути було шарудіння й важке дихання. Тоді жінки знімали галас і кидали гостре каміння. Влучити в звірів було важко: заважали камені й колюче гілля, навалене перед печерою для захисту.

Нарешті махайродуси почали полювати на інших звірів, але протягом дня звірі навідувалися до схованки загадкових істот.

Наближався сезон дощів.

За своєю барикадою, в темній печері, жінки згадували хороброго мандрівника, який переміг Людей-Собак, і цей спогад посилював їхній смуток.

Дрюком та дротиками він винищив би червоних звірів...

Напередодні махайродусам пощастило, мабуть, на полюванні, бо вони підійшли до печери задовго до смерку. День був похмурий, небо затягли густі хмари. З долини дув, виючи серед каміння, пронизливий вітер. Плакали діти. Збившись біля входу, Вовчиці похмуро оглядали рівнину, а Ухр думала, що хижаки напевне залишаться і надалі жити в скелях.

Вітер на схилі шаленів; махайродуси з риком підбігали до притулку. Ухр з тугою на душі почала готуватись до захисту.

Раптом у повітрі просвистів довгий дротик і вп'явся хижакові в шию. Мов божевільний, той кинувся на Вовчиць. Та його зустріли вістря списів, що виткнулись крізь щілини огорожі. Другий дротик пробив червоний тулуб. Виття вітру приглушив бойовий клич, і з скелі сплигнув високий мисливець.

Жінки гарячково відкидали каміння, що захищало їхній притулок... Махайродус лежав нерухомий; його подруга, налякана передсмертним риком та появою стількох людей, тікала до річки.

Вовчиці тісним колом оточили рятівника. Обличчя сяяли, великі очі захоплено дивились на Ауна. Він приносив їм безпеку і впевненість у

перемозі над стихією, тваринами та ворожими племенами... А син Тура, відчуючи, що йому більше не доведеться жити серед уламрів, вигукнув:

— Аун і Зур повернулись до Вовчиць! Їх більше мисливці не кинуть! Вони житимуть всі разом у великій печері, біля якої винищили Людей-Собак!

В міру того, як він говорив, радість глибшала; Вовчиці схилялися перед ним на знак покори й любові. Щиросердий Аун забув про своє нещасливе повернення до людей своєї орди і мріяв тепер про нову орду, що виросте і зміцніє під його проводом.

— Ухр і Вовчиці стануть твоїми воїнами, — сказала жінка-ватажок. — Де житимеш ти, там і вони житимуть. Вони будуть виконувати твою волю і поважати твої звичаї.

— Вони стануть сильними, — відповів Аун. — Вони навчатимуться робити і кидати списи та дротики, битися сокирами. Вони не боятимуться ні Людей-Собак, ні червоного звіра!

Жінки назбирали хмизу, і велике вогнище запалало у темряві. Нічних небезпек більше не існувало; щастю, яке сповнювало їх молоді душі, вони не бачили кінця.

Один лише Зур нишком сумував: він буде щасливий тільки тоді, коли побачить базальтові скелі і печерного лева.

Перемагаючи бурю, невеличкий загін на дванадцятий день досяг печери. Першою туди увійшла Ухр. Вилетіли кажани, що знайшли собі там притулок; з переляканим клекотом знявся сокіл. Стоячи на виступі, Аун простяг руки до степів і джунглів. Скрізь вирувало життя: вода годувала безліч сомів, черепах, крокодилів, гіпопотамів, пітонів, червоних чапель, жовтоголових журавлів, чорних лебедів, ібісів, бакланів; в лісах і степу було повно оленів, кіз, сайгаків, лосів, ослів, коней, тапірів, кабанів,

буйволів, і сарн; серед віття дерев пурхали папуги, голуби, шпаки, фазани; безліч рослин могли постачати своє їстівне коріння і плоди. Аун почував себе могутнішим за всіх хижаків, сповненим енергії і молодого завзяття. Всі навколо нього — і Джеха, і Ухр, і Зур — були ніби частиною його...

Зур потихеньку спустився до нижньої печери. Підійшов до щілини, нахилився і зазирнув: барліг був пустий... Тремтячи, Зур проліз у вузький отвір і почав оглядати кутки. На сухих кістках лежали свіжі, все було просякнуто запахом хижака. Син Землі вибрався з барлога і довго блукав у великій тузі, забувши про звірів, що могли ховатися по чагарниках... Та ледве він увійшов у джунглі, як його обличчя засяяло:

— Печерний лев!

Велетенський звір сидів недалечко серед бамбуків над рештками кабана... Зачувши голос людини, хижак підвів страхітливу голову, потім схопився і з риком побіг до свого спільника.

Щастя Зура було безмежне. Коли звір наблизився, Зур обійняв його за шию, і велика гордість переповнила його кволі груди...

4

Онагр — дикий осел.

5

Зебу — порода биків з горбом.

6

Махайродус — шаблезубий тигр, великий вимерлий хижий ссавець з родини котячих, з довгими верхніми іклами. (Грецьке: махайра — меч, одус — зуб).

7

Дріопітек — викопна людиноподібна мавпа, предок сучасних людиноподібних мавп і людини.

8

Вампір — назва деяких видів великих комахоїдних і плодоїдних кажанів.

9

Тукан — птах з величезним кривим дзьобом, що живе в тропічних лісах.

10

Сельва, сельваси — вологі тропічні ліси.

11

Фаталізм — віра в призначену богами долю.

12

Вовчиці — так звалось плем'я жінок, з якими уклав спілку Аун.